

HELSINGIN YLIOPISTO

Kuluttajansuoja, perusoikeudet ja välttämättömyyshyödykkeet

Voidaanko kalliit sähkö sopimukset nähdä uhkana kuluttajien perusoikeuksien toteutumiselle?

Oikeustieteellinen tiedekunta
Valtiosääntöoikeus
Maisterintutkielma

Laatija:
Aino Korhonen

Ohjaajat:
Professori Tuomas Ojanen
Apulaisprofessori Ida Koivisto

14.5.2024
Helsinki

Tiedekunta: Oikeustieteellinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Oikeustieteen maisterin koulutusohjelma

Opintosuunta: Valtiosääntöoikeus

Tekijä: Aino Korhonen

Työn nimi: Kuluttajansuoja, perusoikeudet ja välttämättömyyshyödykkeet –
Voidaanko kalliit sähkö sopimukset nähdä uhkana kuluttajien perusoikeuksien toteutumiselle?

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: Toukokuu 2024

Sivumäärä: 70 + XX

Avainsanat: sähkö, kuluttajansuoja, kohtuuttomuus, välttämättömyyshyödyke,
välttämättömyyspalvelu, energiaköyhyys, perusoikeudet, ihmisoikeudet,
horisontaalivaikutus

Ohjaaja tai ohjaajat: Ida Koivisto ja Tuomas Ojanen

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto

Tiivistelmä:

Sähkön kuluttajahinnat nousivat vuoden 2022 lopulla poikkeuksellisen korkeisiin lukemiin. Pääasiallisena syynä tähän oli Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan ja sen aiheuttama kriisi Euroopan sähkö- ja energiamarkkinoilla. Lukuisat kuluttajat tekivät korkeiden hintojen aikana määräaikaista kiinteähintaisia sähkönmyyntisopimuksia sähkön vähittäismyyjien kanssa siinä pelossa, että hinnat jatkaisivat yhä nousuaan. Sähkön markkinahinnat kääntyivät kuitenkin yllättäen nopeaan laskuun jo alkuvuodesta 2023. Näin ollen suuri joukko kuluttajia jäi jumiin poikkeuksellisen kalliisiin sähkö sopimukseen pitkäksi aikaa siitä huolimatta, että yleinen hintataso laski merkittävästi.

Vaikka niin sanottu energiakriisi ohitettiin suhteellisen nopeasti, sen vaikutukset aiheuttavat edelleen haasteita suurelle ihmisjoukolle. Tässä tutkielmassa selvitetään, millaisia vaikutuksia tilanteella on kuluttajien perus- ja ihmisoikeuksien kannalta. Kun sähkön toimittamisessa kuluttajille on kyse välttämättömästä peruspalvelusta, voidaan kysymys sähkön saannista liittää viime kädessä sellaisiin perustavanlaatuisiin perus- ja ihmisoikeuksiin, kuten jokaisen oikeuteen elämään, asuntoon ja terveelliseen elinympäristöön. Tästä huolimatta sähkön ja muiden välttämättömyyshyödykkeiden yhteyttä perus- ja ihmisoikeuksiin ei ole täysimääräisesti tunnistettu kansallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa.

Lisäksi tutkielmassa selvitetään sitä, millaisia vaikutuksia perusoikeuksille voidaan antaa kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välisessä yksityisessä oikeussuhteessa. Tutkielmassa havaitaan, että perusoikeuskäsitys ja näkemykset perusoikeuksien vaikutustavoista ovat laajentuneet tällä vuosituhannella merkittävästi.

Sisällysluettelo

Lähteet	VII
1 Johdanto	1
1.1 Tutkielman tausta	1
1.2 Tutkimuskysymys ja aiheen rajaus	4
1.3 Metodi ja tutkimusaineisto	6
1.4 Tutkielman rakenne	9
2 Perusoikeudet kuluttajasuhteissa	11
2.1 Perusoikeuksien horisontaalivaikutus	11
2.2 Julkisen vallan turvaamisvelvollisuus	14
2.3 Perusoikeudet sääntöinä ja periaatteina	16
2.4 Yksityinen vallankäyttö ja heikomman suojan periaate	17
3 Sähkön kuluttajamarkkinat ja energiakriisi	21
3.1 Sähkö välttämättömyyshyödykkeenä	21
3.2 Energiaköyhyys	22
3.3 Sähkön kuluttajamarkkinat	25
3.3.1 Yleistä sähkömarkkinoista ja -sopimuksista	25
3.3.2 Sähkön myyntiä koskeva toimitusvelvollisuus	26
3.3.3 Määräaikaisen sähkönmyyntisopimuksen erityispiirteet	27
3.3.4 Kuluttajan mahdollisuudet irtaantua määräaikaisesta sähkönmyyntisopimuksesta ennenaikaisesti	30
3.4 Julkisen vallan tukitoimet	32
4 Sähkönmyyntisopimusten kohtuuttomuus kuluttajansuojalain valossa	35
4.1 Kohtuuttomat sopimusehdot ja sovittelu	35
4.2 Sähkönmyyntisopimuksen hinnan kohtuuttomuus kuluttajariitalautakunnan ratkaisukäytännön valossa	39
5 Perusoikeudet sähkönmyyntisopimusten kohtuuttomuusharkinnassa	46
5.1 Sähkön perus- ja ihmisoikeusulottuvuudet kuluttajan näkökulmasta	46
5.1.1 Sähkön saanti ihmisoikeuksien näkökulmasta	46
5.1.2 Sähkön saanti EU-oikeuden näkökulmasta	49

5.1.3	Sähkön saanti kansallisen perusoikeusjärjestelmän näkökulmasta	51
5.2	Sähkön vähittäismyyjän perusoikeussuoja	53
5.2.1	Oikeushenkilön perusoikeussuoja	53
5.2.2	Omaisuuksensuoja ja sopimusvapaus	55
5.2.3	Elinkeinovapaus	57
5.3	Kuluttajan ja sähkön vähittäismyyjän intressien välisistä jännitteistä, perusoikeuspunninnasta ja kokonaisharkinnasta	58
5.4	Perusoikeusargumentaation kontrolloitavuudesta	61
5.5	Perusoikeuksien horisontaalisesta velvoittavuudesta: Onko sähkön vähittäismyyjillä velvollisuus ottaa kuluttajien perusoikeudet huomioon?	64
6	Yhteenveto ja johtopäätökset	68

Lähteet

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis, Uusi varallisuusosoikeus – vai vanha?, *Lakimies* 4/2002 s. 515–534.

Brüggemeier, Gert – Ciacchi, Aurelia Colombi – Comandé, Giovanni (eds.)
Fundamental Rights and Private Law in the European Union: Volume I:
Comparative Overview. Cambridge University Press 2010.

Heinonen, Tuuli – Lavapuro, Juha (toim.), Oikeuskulttuurin eurooppalaistuminen:
Ihmisoikeuksien murroksesta kansainväliseen vuorovaikutukseen.
Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. E-sarja N:o 23, Helsinki 2012.

Helin, Markku, Perusoikeuksilla argumentoinnista, s. 11–30 teoksessa *Juhlajulkaisu
Jarmo Tuomisto 1952 – 9/6 – 2012*. Turun yliopisto 2012.

Heliskoski, Joni – Sunila, Mirjami – Tala, Jyrki – Varis, Minna, Kuluttajien
maksuvaikeudet ja välttämättömyyspalvelut. Oikeuspoliittisen
tutkimuslaitoksen julkaisuja 131, Helsinki 1996.

Hesselman, Marlies, Energy poverty and household access to energy services in
international, regional and national law, in: Roggenkamp et al (eds), *Energy
Law, Climate Change and the Environment* (Edward Elgar, May 2021
forthcoming).

Hirvonen, Ari, Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Yleisen
oikeustieteen julkaisuja 17, 2011.

Huhta, Kaisa, Conceptualising Energy Justice in the Context of Human Rights Law.
Nordic Journal of Human Rights 41:4 2023, s. 378–392.

Kaakkola, Jukka, Selvitys kuluttajansuojalain soveltuvuudesta julkisiin palveluihin ja välttämättömyyspalveluihin. Kauppa- ja teollisuusministeriön julkaisuja 24/2005.

Karhu, Juha, Varallisuus oikeuden huomen. Lakimies 7–8/2022, s. 1085–1104.

Lavapuro, Juha, Perustuslakikontrollin uudet muodot II – Keskusteleavan normikontrolliajattelun edellytykset Suomessa. Lakimies 2/2009 s. 270–296.

Lavapuro, Juha, Digitaalinen valta ja valtiosääntötutkimuksen tulevaisuus, Lakimies 2/2019, s. 221–227.

Länsineva, Pekka, Perusoikeudet ja varallisuussuhteet, Helsinki 2002.

Länsineva, Pekka, Konstitutionalismi, perusoikeudet ja yksityinen valta, Lakimies 7–8/2006, s. 1177–1190.

Länsineva, Pekka, Pikaluottojen sääntely ja perusoikeudet. Lakimies 6/2010, s. 1054–1060.

Länsineva, Pekka (Länsineva 2011a), Perusoikeusliike, s. 330–355 teoksessa Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 50 vuotta. Turun yliopisto 2011.

Länsineva, Pekka (Länsineva 2011b), Perus- ja ihmisoikeudet yksityisten välisissä oikeusriidoissa, Defensor Legis N:o 4/2011, s. 456–466.

Löfquist, Lars, Is There a Universal Human Right to Electricity? International Journal of Human Rights Vol. 24 No. 6, 2020, s. 711–723.

Merkouris, Panos, Is Cutting People's Electricity Off 'Cut Off' from the Ratione Materiae Jurisdiction of the CJEU and the ECtHR?, University of Groningen Faculty of Law Research Paper Series No. 25/2015.

Nieminen, Liisa (toim.), Perusoikeudet Suomessa, Helsinki 1999.

- Nikkilä, Marita, Kuluttajat muuttuvilla sähkömarkkinoilla – Sähköyhtiöiden kilpailuttaminen kuluttajien näkökulmasta. Kuluttajatutkimuskeskuksen julkaisuja 4/2001.
- Norr, Joonas, Perusoikeudet, kohtuus, hyvä tapa ja sopimusoikeudellisen kokonaisharkinnan kontrolloitavuus. Lakimies 2/2018, s. 177–199.
- Norr, Joonas, Perusoikeuksien horisontaalivaikutus sopimusoikeudellisen kohtuuden ja hyvän tavan tulkinnassa. Lakimies 3–4/2019, s. 363–386.
- Ojanen, Tuomas, Valtiosääntöoikeus kansainvälistymisen kohteena ja välittäjänä, Lakimies 7–8/2014, s. 937–952.
- Ojanen, Tuomas, Perusoikeusjuridiikka. Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja 2015.
- Pentikäinen, Merja, Yritysvastuu on vastuuta ihmisistä. Defensor Legis N:o 4/2019, s. 568–578.
- Pöyhönen, Juha (nyk. Karhu), Uusi varallisuusoikeus, 2. painos Helsinki Talentum 2003.
- Saraviita, Ilkka, Suomalainen perusoikeusjärjestelmä. Talentum Helsinki 2005.
- Scheinin, Martin, Ihmisoikeudet Suomen oikeudessa – Valtiosääntöoikeudellinen tutkimus kansainvälisten ihmisoikeussopimusten valtiosisäisestä voimassaolosta sekä ihmisoikeus- ja perusoikeusnormien sovellettavuudesta Suomen oikeusjärjestyksessä. Jyväskylä 1991.
- Tuori, Kaarlo, Tuomarivaltio – uhka vai myytti?, Lakimies 6/2003, s. 915–943.
- Viljanen, Veli-Pekka, Oikeusjärjestyksen valtiosääntöistymisen, Lakimies 3/2003, s. 444–448.

Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeuksien soveltamisala, s. 89–134 teoksessa Hallberg, Pekka – Kara-puu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. Helsinki 2011.

Wilhelmsson, Thomas, Yleiset opit ja pienet kertomukset ennakoitavuuden ja yhdenvertaisuuden näkökulmasta, Lakimies 2/2004 s. 199–227.

Wilhelmsson, Thomas, Oikeus, valtio ja yhteiskunta. Lakimies 1/2005 s. 105–110.

Wilhelmsson, Thomas, Vakiosopimus ja kohtuuttomat sopimusehdot. 3. uudistettu painos, Helsinki Talentum 2008.

Virallislähteet

Kotimaiset

HE 8/1977 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle kuluttajansuojalainsäädännöksi.

HE 247/1981 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle oikeustoimen kohtuullistamista koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 309/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 138/1993 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle sähkömarkkinalaiksi.

HE 218/1994 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi kuluttajansuojalain 3 ja 4 luvun, varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain 36 §:n, huoneenvuokralain 5 §:n ja maanvuokralain 4 §:n muuttamisesta.

PeVM 25/1994 vp. Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 25 hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

PeVL 3/1982 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 247 oikeustoimen kohtuullistamista koskevaksi lainsäädännöksi.

PeVL 13/1986 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä n:o 62 laeiksi avioliittolain sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta.

PeVL 15/1996 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä 81/1996 vp laiksi ampuma-aseista ja ampumatarpeista annetun lain muuttamisesta.

PeVL 45/1996 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä 241/1996 vp eläkelaitosten vakavaraisuussäännösten uudistamisesta.

PeVL 17/1997 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä HE 81/1997 vp laiksi aravavuokra-asuntojen ja aravavuokratalojen käytöstä, luovutuksesta ja omaksilunastamisesta annetun lain muuttamisesta.

PeVL 33/1998 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä HE 162/1998 vp laiksi sähkömarkkinalain muuttamisesta.

PeVL 63/2002 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä 218/2002 vp laeiksi sähkömarkkinalain sekä maakaasumarkkinalain 4 luvun 6 §:n muuttamisesta.

PeVL 74/2018 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä 264/2018 vp laiksi vahvasta sähköisestä tunnistamisesta ja sähköisistä luottamuspalveluista annetun lain muuttamisesta ja väliaikaisesta muuttamisesta.

PeVL 102/2022 vp. Perustuslakivaliokunnan lausunto hallituksen esityksestä 324/2022 vp takautuvasti maksettavaa sähköhyvitystä sekä sähköenergialaskujen maksuaikojen pidennystä koskevaksi väliaikaiseksi lainsäädännöksi.

Euroopan unioni (EU)

COM(2016) 860 final. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee, the Committee of the Regions and the European Investment Bank – Clean Energy For All Europeans.

Toimielinten välinen julistus Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilarista (2017/C 428/09).

Komission suositus (EU) 2020/1563 energiaköyhyydestä.

Komission suositus (EU) 2023/2407 energiaköyhyydestä.

SWD(2020) 960 final. Commission Staff Working Document EU guidance on Energy Poverty.

Yhdistyneet kansakunnat (YK)

UNGA Res 70/1, United Nations Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.

Oikeuskäytäntö

Korkein oikeus (KKO)

KKO 2013:5

KKO 2015:24.

Markkinaoikeus (MAO)

MAO 193/14.

Kuluttajariitalautakunta (KRIL)

KRIL D/5750/39/2022.

KRIL D/2160/39/2023.

KRIL D/5604/39/2023

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT)

Hatton ym. v. Yhdistynyt Kuningaskunta, 36022/97, 8.7.2003.

Moreno Gómez v. Espanja, 4143/02, 16.11.2004.

Grimkovskaya v. Ukraina, 38182/03, 21.7.2011.

Hudorovič ym. v. Slovenia, 24816/14, 25140/14, 10.3.2020.

Francine van Volsen v. Belgia, 14641/89, 9.5.1990.

Muut lähteet

Selvitykset, raportit ym.

Commission staff working document – Report on access to essential services in EU
2023.

Dahlberg, Maija – Karhu, Juha, Selvitys korkeahintaisten määräaikaisten
sähkönmyyntisopimusten piirissä olevien kuluttajien aseman helpottamisesta,
Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2023:30.

Datahuone-raportti 1/2023, Sähkön hinnannousun ja sähkötukien arvioidut
vaikutukset kotitalouksiin. Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, VATT
Institute for Economic Research, Helsinki 2023.

Eurostat, Inability to keep home adequately warm - EU-SILC survey (online data
code: ilc_mdso1).

<[https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdso1/default/table?
lang=en](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdso1/default/table?lang=en)> (vierailtu 4.4.2024)

Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.6.2023, Valtioneuvoston julkaisuja 2023:58.

Runsten, Suvi – Berninger, Kati – Heljo, Juhani – Sorvali, Jaana – Kasanen, Pirkko – Vihola, Jaakko – Uotila, Ulrika, Pienituloisen omistusasujan energiaköyhyys. Energiaköyhyyden jatkoselvitys liittyen asuntojen lämmitysremontteihin ja energiakuluihin. Ympäristöministeriön raportteja 6/2015.

Sähkö sopimustyyppit ja määräaikaisten sopimukset helmikuussa 2024, Energiateollisuus ry. <<https://energia.fi/energiapolitiikka/ajankohtaista-sahkomarkkinoista/sahkomarkkinoiden-toiminta/kysely-eri-sopimustyyppien-osuuksista-2024/>> (vierailtu 15.4.2024).

Selvitys määräaikaisten sopimusten lukumäärästä, Energiateollisuus ry. <<https://energia.fi/energiapolitiikka/ajankohtaista-sahkomarkkinoista/sahkomarkkinoiden-toiminta/selvitys-maaraaikaisten-sopimusten-lukumäärästä/>> (vierailtu 2.3.2024)

Tuorila, Helena, Kuluttajansuojan keinot energiaköyhyyden torjumisessa, Kilpailu- ja kuluttajaviraston katsauksia 1/2024.

Verkkolähteet

KKV.fi – Kilpailu- ja kuluttajaviraston verkkosivut

Kilpailu- ja kuluttajaviraston tiedote, Usein kysyttyä sähköstä (Päivitetty 29.2.2024), <https://www.kkv.fi/ajankohtaista/tiedotteet/usein-kysyttya-sahkosta/> (vierailtu 5.4.2024)

Kilpailu- ja kuluttajaviraston tiedote 10.5.2023, <<https://www.kkv.fi/ajankohtaista/tiedotteet/kuluttaja-asiamies-hakee-markkinaoikeudelta-ennakkoratkaisuja-sahkon-hinnankorotuksiin/>> (vierailtu 20.4.2024)

Kilpailu- ja kuluttajaviraston tiedote 20.9.2023,

<<https://www.kkv.fi/ajankohtaista/tiedotteet/kallis-maaraaikainen-sahkosopimus-pitaisi-voida-irtisanoa-kohtuullisin-ehdoin/>> (vierailtu 20.4.2024)

KKV:n blogi 6.5.2024, Sähkömarkkinoiden poikkeustila jakoi riskit epäreilusti.

<<https://www.kkv.fi/blogit/kkv-blogi/sahkomarkkinoiden-poikkeustila-jakoi-riskit-epareilusti/>> (vierailtu 13.5.2024)

Kuluttaja-asiamiehen linjaus, Maksaminen ja laskutus. Viimeksi päivitetty 2023.

<<https://www.kkv.fi/kuluttaja-asiat/tietoa-ja-ohjeita-yrityksille/kuluttaja-asiamiehen-linjaukset/maksaminen-ja-laskutus/>> (vierailtu 22.3.2024)

Kuluttajariitalautakunnan verkkosivut - Tietoa meistä.

<https://www.kuluttajariita.fi/fi/index/tietoameista.html#> (vierailtu 5.4.2024)

Ylen uutisartikkeli 4.5.2024, Sähkölaskut yli 7 000 euroa – eläkeläispariskunta joutui myymään talonsa, koska sähköyhtiö ei suostunut laskemaan hintaa

<<https://yle.fi/a/74-20085716>> (vierailtu 10.5.2024).

Ylen uutisartikkeli 4.5.2024, Sähköyhtiöt eivät suostu sovittelemaan kohtuuttomia sähkösopimuksia – lue, miten kannattaa toimia

<<https://yle.fi/a/74-20085798>> (vierailtu 10.5.2024).

1 Johdanto

1.1 Tutkielman tausta

Sähkön kuluttajahinnat nousivat vuoden 2022 lopulla poikkeuksellisen korkeisiin lukemiin. Pääasiallisena syynä tähän oli Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan ja sen aiheuttama kriisi Euroopan sähkö- ja energiamarkkinoilla. Lukuisat kuluttajat tekivät korkeiden hintojen aikana määräaikaista kiinteähintaisia sähkönmyyntisopimuksia sähkön vähittäismyyjien kanssa siinä pelossa, että hinnat jatkaisivat yhä nousuaan. Sähkön markkinahinnat kääntyivät kuitenkin nopeaan laskuun jo alkuvuodesta 2023 erilaisten markkinavakautustoimien seurauksena. Hintapiikin seurauksena suuri joukko kuluttajia jäi näin ollen ”jumiin” poikkeuksellisen kalliisiin sähkösopimuksiin pitkäksi aikaa, vaikka sähkön yleinen hintataso laski merkittävästi. Arviolta ainakin 200 000 suomalaista on jumissa näissä korkeahintaisissa sähkösopimuksissa.¹

Vaikka niin sanottu energiakriisi itsessään ohitettiin melko nopeasti, sen vaikutukset aiheuttavat edelleen haasteita suurelle ihmisjoukolle. Useimmat kriisin aikana solmituista määräaikaista sähkönmyyntisopimuksista ovat kestoaltaan kaksivuotisia², joten tätä tutkielmaa laadittaessa korkeahintaisiin sopimuksiin liittyvät haasteet ovat tässä kontekstissa edelleen hyvin ajankohtaisia.³ Yle muun muassa uutisoi hiljattain eräästä eläkeläispariskunnasta, joka joutui myymään talonsa korkeiden sähkölaskujen vuoksi.⁴ Tämä toimii varsin konkreettisenä osoituksena siitä, että sähkökustannusten nousulla voi olla vakavia vaikutuksia ihmiselämän peruspilareihin.

Sähkönmyyntisopimusten hinnan kohtuuttomuuteen liittyvät kysymykset ovat nousseet vahvasti esiin muun muassa kuluttajaviranomaisten⁵ toiminnassa kuluneen puolentoista vuoden aikana. Myös uusimpaan hallitusohjelmaan otettiin kirjaus sähkön hinnan kohtuullisuuden varmistamisesta.⁶ Edelleen vuoden 2024 alkupuoliskolla sekä kuluttajat että kuluttajaviranomaiset ovat pähkäilleet aktiivisesti,

¹ Dahlberg – Karhu 2023, s. 15–16.

² Datahuone-raportti 1/2023, s. 10.

³ Kriisin aikana solmitut kaksivuotiset sopimukset päättyvät vuoden 2024 loppupuoliskolla tai vuoden 2025 alussa.

⁴ Ylen uutinen 4.5.2024 <https://yle.fi/a/74-20085716> (vierailtu 10.5.2024).

⁵ Kuluttajaviranomaisilla tarkoitetaan tässä erityisesti Kilpailu- ja kuluttajavirastoa (KKV), kuluttaja-asiamiestä ja kuluttajariitalautakuntaa.

⁶ Pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.6.2023, s. 134.

kuinka kalliisiin sähkönmyyntisopimuksiin sitoutuneiden kuluttajien asemaa voitaisiin helpottaa ja kuinka vastaavanlaiseen tilanteeseen voitaisiin jatkossa varautua paremmin. Useimmat sähköyhtiöt ovat suhtautuneet ehdotettuihin sopimusten kohtuullistamistoimiin vastahakoisesti.⁷

Sähkö luetaan yhdeksi nyky-yhteiskunnan välttämättömyyshyödykkeistä. Sähkön toimittamista kuluttajille voidaan luonnehtia välttämättömäksi peruspalveluksi, jota lähtökohtaisesti kaikki ihmiset tarvitsevat elääkseen normaalia elämää ja ylläpitääkseen tyydyttävää elintasoa. Sähkön hinnanvaihtelulla voi siten olla merkittäviä ja laajoja vaikutuksia sekä kotitalouksien että yritysten asemaan. Sähkön korkeiden hintojen on katsottu vaikuttavan huomattavimmin sähkölämmitteisissä omakoti- ja rivitaloissa asuvien pieni- ja keskituloisten perheiden toimeentuloon.⁸

Kun sähkön toimittamisessa kuluttajille on kyse välttämättömästä peruspalvelusta, voidaan kysymys sähkön saannista liittää viime kädessä sellaisiin perustavanlaatuisiin perus- ja ihmisoikeuksiin, kuten jokaisen oikeuteen elämään, asuntoon ja terveelliseen elinympäristöön. Vaikka sähkön saantia itsessään ei ole sisällytetty Suomen perustuslain (PL, 731/1999) mukaisiin perusoikeuksiin taikka Suomea sitoviin kansainvälisiin ihmisoikeussopimuksiin, etenkin kansainvälisessä tutkimuksessa ja oikeuskäytännössä on tunnistettu useita sähkön saantiin liittyviä ihmisoikeuskysymyksiä. Kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja niiden tulkintakäytännössä sähkön saannin on osoitettu olevan yksi ihmisarvoisen elämän perusedellytys. Näin ollen voidaan todeta, että sähkön saatavuudella, hinnoittelulla ja muilla sähkösopimusten ehdoilla voi olla huomattavaa merkitystä kuluttajien perus- ja ihmisoikeusaseman kannalta. Tästä huolimatta sähkön ja muiden välttämättömyyshyödykkeiden yhteyttä perus- ja ihmisoikeuksiin ei ole kovinkaan painokkaasti nostettu esiin etenkin kansallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa.⁹ Tämän olisi nähdäkseen syytä muuttua, jotta voidaan huolehtia siitä, että perus- ja ihmisoikeudet tulevat riittävällä tavalla turvatuiksi.

⁷ Ks. Ylen uutinen 4.5.2024 <https://yle.fi/a/74-20085716> (vierailtu 10.5.2024).

⁸ Dahlberg – Karhu, s. 15.

⁹ Dahlberg – Karhu, s. 77–81.

Suomen perustuslain 22 §:n mukaan ”Julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.”. Näin ollen myös sähkön yhteydessä voidaan esittää kysymys siitä, kuinka kohtuuhintaisen sähkön saanti voidaan varmistaa sillä tavoin, etteivät sähköä tarvitsevien yksilöiden perusoikeudet vaarannu. Toisaalta kysymystä voidaan pohtia myös siltä kannalta, voidaanko sähköyhtiöille asettaa velvollisuuksia erityisesti kuluttaja-asiakkaidensa perusoikeuksien kunnioittamiseksi (ns. perusoikeuksien välitön horisontaalivaikutus¹⁰). Tällaisessa kysymyksenasettelussa on toisaalta huomioitava myös vähittäismyyjien toimintaa turvaavat oikeudet, kuten omaisuudensuoja ja elinkeinovapaus. Tässä tutkielmassa tarkastellaan lähemmin sitä, mitä nämä eri osapuolten perusoikeusliitännäiset intressit ovat ja kuinka niitä tulisi keskenään punnita.

Sähkö luokitellaan EU-oikeudessa tavaraksi, joten myös tässä tutkielmassa lähdetään siitä, että sähkөөn voidaan soveltaa kuluttajansuojalain (38/1978, KSL) 5 luvun tavaraa koskevia säännöksiä. Kun sähkö on välttämättömyyshyödyke, on erityisen olennaista, että se on saatavilla kaikille kuluttajille kohtuullisilla ehdoilla. KSL 3 luvun 1 §:n 1 momentin mukaisesti kuluttajasopimuksissa ei saa käyttää kuluttajan kannalta kohtuuttomia ehtoja. Jos yksittäisen sopimuksen ehtoa pidetään kuluttajan kannalta kohtuuttomana tai sen soveltaminen johtaisi kohtuuttomuuteen, ehtoa voidaan sovitella tai jättää se huomioon ottamatta siten, kuin KSL 4 luvun 1–2 §:ssä säädetään. Sopimuksen ehtona pidetään myös vastikkeen määrää koskevaa sitoumusta (ts. hintaa). Kohtuuttomuutta arvioitaessa otetaan huomioon sopimuksen koko sisältö, osapuolten asema, sopimusta tehtäessä vallinneet olot ja, jollei 2 §:stä muuta johdu, olojen muuttuminen sekä muut seikat.

Kuluttajariitalautakunta on ehtinyt jo useammassa tapauksissa ottamaan kantaa sähkökriisin aikana solmittujen sähkönmyyntisopimusten hintojen kohtuuttomuuteen ja sovitteluedellytyksiin. Kuluttajariitalautakunnan ratkaisut ovat luonteeltaan suosituksia eikä niihin siten liity oikeudellista velvoittavuutta. Useat sähköyhtiöt ovatkin ilmoittaneet, etteivät aio noudattaa näitä suosituksia. Lautakunnassa on tälläkin hetkellä vireillä lukuisia sähkönmyyntisopimusten hinnan kohtuuttomuutta koskevia tapauksia, ja aihetta koskeva keskustelu on kiivaasti käynnissä. Vaikkakin

¹⁰ Ks. luku 2.1

kuluttajariitalautakunnan ratkaisuihin on tunnistettu sähkön luonne elintärkeänä välttämättömyshyödykkeenä, ei lautakunta ole ottanut kantaa mahdollisiin perus- ja ihmisoikeusnäkökohtiin.

Edellä sanottu ei sinänsä ole yllättävää ottaen huomioon, että perusoikeuskeskustelu on kuluttajaoikeuden piirissä keskittynyt perinteisesti lähinnä kysymykseen siitä, onko kuluttajansuoja hyväksyttävä peruste rajoittaa yritysten oikeuksia, kuten elinkeinonvapautta, omaisuuden suojaa ja sananvapautta. Kuluttajien perusoikeuksista on puolestaan puhuttu varsin vähän. Viime vuosikymmeninä on kuitenkin alettu ottamaan entistä enemmän huomioon, että myös yksityinen vallankäyttö voi rajoittaa (kuluttajien) perusoikeuksien toteutumista. Siten perus- ja ihmisoikeuksien merkitys on vahvistunut myös horisontaalisissa eli yksityisten tahojen välisissä suhteissa.¹¹ Näin ollen kuluttajaoikeudellisessa keskustelussa ja päätöksenteossa vaikuttaisi olevan syytä ottaa entistä enemmän huomioon kuluttajien perusoikeuksien suojeleminen kuluttajamarkkinoilla toimivien yritysten vallankäytöltä. Tässä tutkielmassa on tarkoitus tarkastella lähemmin sitä, millainen merkitys perusoikeuksille voitaisiin antaa kuluttajaoikeuden piirissä esimerkiksi juuri välttämättömyshyödykkeitä koskevassa argumentaatiossa.

1.2 Tutkimuskysymys ja aiheen rajaus

Tässä tutkielmassa tarkastelen kysymystä siitä, voivatko kalliit sähkö sopimukset olla uhkana kuluttajien perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiselle, kun otetaan huomioon, että sähkö on välttämättömyshyödyke, jota lähtökohtaisesti jokainen tarvitsee ihmisarvoisen elämän rakentamiseksi ja ylläpitämiseksi.

Kysymykseen vastaamiseksi katson tarpeelliseksi tarkastella myös sitä, millä edellytyksillä sähkönmyyntisopimuksen hinta voidaan katsoa kohtuuttomaksi. Kohtuuttomuutta on arvioitava erityisesti kuluttajansuojalain 4 luvun 1 §:n sovittelusäännöksen valossa. Kuluttajaoikeudellisen kohtuuttomuusarvioinnin lisäksi pohdin kysymystä siitä, voitaisiinko perusoikeuksille antaa merkitystä tämänkaltaisessa kohtuusharkinnassa.

¹¹ Esim. Lämsineva 2006, s. 1177–1190.

Tutkielmassa pohditaan osaltaan myös sitä, mikä on julkisen vallan rooli kuluttajien perusoikeuksien turvaamisessa sähkön saatavuuden varmistamisen osalta erityisesti hiljattain vallinneen kaltaisessa kriisitilanteessa ja sen jälkivaikutusten hillitsemisessä. Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Säännös edellyttää julkiselta vallalta sekä pidättäytymistä perusoikeusloukkauksilta mutta myös aktiivisia toimenpiteitä perusoikeuksien mahdollisimman täysimääräisen toteutumisen varmistamiseksi. Kun pohditaan perusoikeuksien asettamia velvollisuuksia, herää lisäksi kysymys siitä, kuinka perusoikeuksien horisontaalivaikutus tulee ymmärtää tällaisessa tilanteessa, jos ajatellaan, että myös yksityisillä tahoilla on jonkinasteinen velvollisuus ottaa toistensa perusoikeudet huomioon. Voidaan siis kysyä, missä määrin sähkön vähittäismyyjillä on velvollisuus ottaa toiminnassaan huomioon asiakkainaan olevien kuluttajien perusoikeudet. Tällaisiin kysymyksenasetteluihin palaan jäljempänä tutkielmassa.

Tässä tutkielmassa näkökulmani on valtiosääntö- ja kuluttajaoikeudellinen. Tarkastelen tutkielman kohteena olevaa kysymystä pääasiassa kuluttajien näkökulmasta. Tarkastelun keskiössä ovat erityisesti sellaiset pieni- ja keskituloiset kotitaloudet, joilla on suuri sähköntarve esimerkiksi kodin sähkölämmityksen vuoksi. Sähkön korkeilla hinnoilla voidaan nähdä olevan kaikista suurimmat negatiiviset vaikutukset tällaisten kuluttajaryhmien taloudelliseen asemaan ja toimeentuloon. Lisäksi olen rajannut tarkasteluni lähinnä määräaikaisiin kiinteähintaisiin sähkönmyyntisopimuksiin, sillä tämä sopimustyyppi on kriisin jälkimainingeissa aiheuttanut eniten päänvaivaa vaikutusten pitkäkestoisuuden vuoksi, kun sopimuksesta irtaantumismahdollisuuksia ei lähtökohtaisesti ole.

Sähköä ostavat yritykset ja muut oikeushenkilöt on tässä tutkielmassa rajattu kokonaan ulos tarkastelusta. Kuluttajien oikeudellisen aseman täysimääräiseksi ymmärtämiseksi tutkimuskysymystä on kuitenkin osaltaan tarpeen tarkastella myös kuluttajan vastapuolen eli sähkön vähittäismyyjien näkökulmasta. Erityisesti solmittujen sopimusten kohtuullistamisharkinta liittyy nimittäin kiinteästi myös sähkön vähittäismyyntiä harjoittavien elinkeinonharjoittajien oikeudelliseen asemaan esimerkiksi omistusoikeuden, sopimusvapauden sekä elinkeinovapauden näkökulmasta. Perusoikeusargumentaatiota hyödyntävässä kohtuusharkinnassa tulee

punnita keskenään eri tahoille kuuluvien oikeuksien painoarvoa ja pohtia sitä, kuinka erisuuntaiset oikeudet voitaisiin parhaalla mahdollisella tavalla tasapainottaa keskenään.

1.3 Metodi ja tutkimusaineisto

Tutkimuskohteenani on voimassa oleva oikeus, joten tutkielman metodina käytän lainoppia eli oikeusdogmatiikkaa. Lainopin alaan kuuluvat sekä oikeusnormien tulkinta että systematisointi, jotka molemmat osaltaan näkyvät tässä tutkielmassa. Systematisoinnissa keskeistä on tutkia ja jäsentää oikeudenalojen käsitteitä, oikeusperiaatteita ja yleisiä oppeja. Systematisointia tarvitaan tässä tutkielmassa siis erityisesti kuluttajaoikeudellisen kohtuuttomuuden sekä perusoikeuksien horisontaalivaikutusta koskevien yleisten oppien määrittelyssä. Oikeusnormien tulkinta puolestaan korostuu siinä, kun eri tahoille kuuluvia oikeuksia punnitaan ja tasapainotetaan keskenään. Systematisointi ja tulkinta ovat kuitenkin kiinteässä vuorovaikutuksessa keskenään.¹²

Lainopin avulla tarkastellaan siis sitä, mikä on voimassa olevaa oikeutta ja millainen merkitys eri oikeuslähteillä on tutkimuskysymykseni kannalta. Toisaalta tutkielmaan sisältyy myös yhteiskunnallinen ulottuvuus sikäli, kun tarkastelen tutkielmassa sähkökriisin vaikutuksia ja energiaköyhyyttä ilmiönä sekä sivuan kysymystä siitä, voisiko perus- ja ihmisoikeusargumentaation vahvistaminen tuoda jonkinlaista lisäarvoa kuluttajapolitiikkaan. Tutkielmaan liittyy näin ollen myös osin kriittinen lähestymistapa voimassa olevan oikeustilan tarkasteluun.

Kuluttajansuojaoikeuden perus- ja ihmisoikeusulottuvuuksista ei ole toistaiseksi julkaistu kovinkaan paljoa kotimaista tutkimusta. Kuitenkin ainakin edesmennyt perusoikeus- ja valtiosääntötutkija Pekka Länsineva on sivunnut näitä teemoja joissakin kirjoituksissaan ja todennut muun muassa kuluttajansuojaoikeuden olevan sellainen erityisen ”perusoikeusherkkä oikeudenala”, jossa ihmisoikeusnäkökulmat voisivat tarjota merkittäviä lisäpotentiaaleja.¹³ Tällaisten toteamusten voidaan ainakin

¹² Hirvonen 2011, s. 22 ja 25.

¹³ Länsineva 2011a s. 344. Myös esim. Länsineva 2010, s. 1054–1060.

nähdä tuovan näkyväksi aihealueen merkitystä ja tutkimustarvetta. Yleisemmin varallisuusosoikeuden ja perusoikeuksien liittymäkohtia on puolestaan tutkittu useammassakin kotimaisessa teoksessa, joista merkittävimpinä voidaan mainita ainakin Juha Karhun ”Uusi varallisuusosoikeus” (1. painos 2000 ja 2. painos 2003), sekä Pekka Lämsänenin ”Perusoikeudet ja varallisuussuhteet” (2002).

Suoraan välttämättömyshyödykkeisiin tai sähkön kuluttajanäkökulmiin liittyvää oikeudellista tutkimusta on tehty varsin vähän ja näihin teemoihin keskittyvät tutkimukset ovat lähinnä viime vuosituhannen vaihteesta.¹⁴ Sähkökriisi on aiheena siinä määrin ajankohtainen, ettei sitä ole kotimaisessa oikeuskirjallisuudessa juuri käsitelty. Vallitseva tilanne on myös sikäli poikkeuksellinen, että sähkön kuluttajamarkkinat ovat yleensä toimineet sujuvasti ilman suurempia ongelmakohtia, joihin olisi tarvinnut puuttua. Tämä seikka voi epäilemättä olla keskeisenä syynä myös aiheetta koskevan tutkimuksen vähäisyydelle. Mainittakoon kuitenkin, että työ- ja elinkeinoministeriö julkaisi kesäkuussa 2023 velvoiteoikeuden professori Juha Karhun ja julkisoikeuden apulaisprofessori Maija Dahlbergin laatiman selvityksen korkeahintaisten määräaikaisten sähkönmyyntisopimusten piirissä olevien kuluttajien aseman helpottamisesta. Selvityksessä on käsitelty erilaisia toimenpidevaihtoehtoja sähkökriisin seurauksena vallitsevassa vaikeassa tilanteessa olevien kuluttajien aseman helpottamiseksi sekä arvioitu toimien toteutettavuutta ja toimivuutta. Selvityksessä on käsitelty melko kattavasti myös toimenpiteiden valtiosääntöisiä reunaehtoja ja asiaan liittyviä perus- ja ihmisoikeuslottuvuuksia.¹⁵ Näin ollen selvitys toimii eräänä keskeisenä lähdeaineistona tutkielmassani. Lisäksi on mainittava, että kansainvälisessä tutkimuksessa on julkaistu jonkin verran kirjoituksia sähkön saannin ja ihmisoikeuksien välisistä kiinnekohdista.

Sähkönmyyntisopimusten kohtuuttomuuden tarkastelussa tutkimusaineistona toimii erityisesti kuluttajariitalautakunnan ratkaisukäytäntö. Lautakunta on jo useissa vuosina 2023–2024 antamissaan ratkaisuissa arvioinut sähkönmyyntisopimuksen hinnan kohtuuttomuutta suhteessa KSL 4 luvun mukaisiin sovitteluedellytyksiin.

¹⁴ Esim. Heliskoski et al 1996 (Kuluttajien maksuvaikeudet ja välttämättömyyspalvelut); Nikkilä 2001 (Kuluttajat muuttuvilla sähkömarkkinoilla); Kaakkola 2005 (Selvitys kuluttajansuojalain soveltuvuudesta julkisiin palveluihin ja välttämättömyyspalveluihin); myös kuitenkin hiljattain julkaistu KKV:n katsaus energiaköyhyydestä, Tuorila 2024.

¹⁵ Dahlberg – Karhu 2023.

Perehdyn tutkielmassa tarkemmin näiden ratkaisujen sisältöön. Kuluttajasopimusten kohtuuttomuuden arvioinnin yleisistä mittapuista löytyy puolestaan tietoa lain valmisteluaineistosta, oikeuskäytännöstä sekä oikeuskirjallisuudesta¹⁶. Tuomioistuinten ratkaisukäytäntöä sähkösovimusten kohtuuttomuudesta ei vielä ole, mutta tilanne toivottavasti muuttuu lähivuosina.

Lautakunnan ratkaisukäytännön lisäksi olen seurannut kuluttaja-asiamiehen toimintaa sähköasioihin liittyen. Kuluttaja-asiamies on muun muassa toukokuussa 2023 hakenut markkinaoikeuden ennakkoratkaisuja sähkön hinnankorotuksista viemällä kahden sähkönmyyntiyhtiön hinnankorotuksissa käyttämät menettelytavat markkinaoikeuden arvioitavaksi. Molemmissa tapauksissa käsittely on vielä kesken.¹⁷ Kuluttaja-asiamies on kriisin jälkipuinnissa todennut, ettei sen käytössä olevilla keinoilla ole mahdollista auttaa kaikkia ahdingossa olevia kuluttajia riittävän nopeasti ja tasapuolisesti.¹⁸ Kuluttaja-asiamies on kuitenkin aikonut avustaa joitakin yksittäisiä kuluttajia oikeudessa kohtuuttomiin sähkösovimuksiin liittyvissä tapauksissa, joilla on suuri ennakkopäätösarvo. Tuomioistuimen ratkottavaksi vietävien tapauksien valinta on tiettävästi vielä kesken.¹⁹

Tutkielmani kysymyksenasettelun taustalla vaikuttaa toisaalta olennaisesti myös perusoikeuksien yleisiin oppeihin liittyvät kysymykset perusoikeuksien vaikutustavoista horisontaalisissa suhteissa sekä julkisen vallan turvaamisvelvollisuudesta. Näistä teemoista puolestaan löytyy runsaastikin kotimaista tutkimusta. Esimerkkinä voi mainita ainakin tuoreemmat Joonas Norrin vuosina 2018 ja 2019 julkaisemat kirjoitukset ”Perusoikeudet, kohtuus, hyvä tapa ja sopimusoikeudellisen kokonaisuuden kontrolloituavuus” sekä ”Perusoikeuksien horisontaalivaikutus sopimusoikeudellisen kohtuuden ja hyvän tavan tulkinnassa”, jotka sivuavat varsin samankaltaisia kysymyksenasetteluja kuin olen tarkastellut tutkielman luvussa 5.

Energian sääntelyllä on pitkä historia Euroopan unionissa (EU), joten unionin vaikutustavat nousevat osaltaan esiin tässä tutkielmassa. Suomen sähkömarkkinat

¹⁶ Erityisesti Wilhelmsson 2008.

¹⁷ Kilpailu- ja kuluttajaviraston tiedote 10.5.2023.

¹⁸ Kilpailu- ja kuluttajaviraston tiedote 20.9.2023.

¹⁹ KKV:n blogi 6.5.2024.

ovat muuttuneet voimakkaasti osana EU:n energiamarkkinoita unioniin liittymisen jälkeen, kun EU on pyrkinyt toimillaan vakiinnuttamaan alueelleen yhteiset kilpaillut sähkön sisämarkkinat.²⁰ Pääpaino tutkielmassa on kuitenkin kotimaisessa oikeudessa. Aihepiirin keskeinen sääntelykehikko muodostuu lisäksi kuluttajansuojalaista, sähkömarkkinaalaista, perustuslaista sekä kansainvälisistä ihmisoikeussopimuksista.

1.4 Tutkielman rakenne

Tutkielma on jaettu kuuteen päälukuun. Nyt käsillä olevassa johdantoluvussa on esitelty aiheen taustaa, tutkimuskysymyksen valintaa ja rajausta, tutkielman metodologisia valintoja sekä tutkimusaineistoa pääpiirteissään.

Toiseen lukuun sisältyy yleiskatsaus perusoikeuksien vaikutustapoihin kuluttajasuhteissa erityisesti perusoikeuksien yleisten oppien näkökulmasta. Luvussa käydään läpi muun muassa perusoikeuksien välillisen ja välittömän horisontaalivaikutuksen välistä jaottelua sekä PL 22 §:n mukaisen julkisen vallan turvaamisvelvollisuuden lähtökohtia. Luvussa on käsitelty myös sitä, kuinka yksityiset valtasuhteet ja heikomman osapuolen suojaamisen tavoite vaikuttavat perusoikeusnäkökulmien arviointiin.

Kolmannessa luvussa siirrytään perusoikeuksista sähkömarkkinoiden ja energiakriisin vaikutusten tarkasteluun. Ensimmäisissä kahdessa alaluvussa käydään läpi välttämättömyshyödykkeen ja energiaköyhyyden käsitteitä, sillä näillä on olennainen merkitys tutkielman teemojen kannalta. Kolmas alaluku puolestaan sisältää katsauksen sähkön kuluttajamarkkinoihin ja sähkösopimukseen. Alaluvussa käydään läpi erityisesti määräaikaista sähkönmyyntisopimuksia koskevia erityispiirteitä, sillä näiden on katsottu tuottavan eniten ongelmia kuluttajille sähkökriisin jälkimainingeissa. Luvussa esitellään lisäksi lyhyesti julkisen vallan toteuttamia tukitoimia sähkökriisin negatiivisten vaikutusten helpottamiseksi.

Neljäs luku keskittyy sähkönmyyntisopimusten kohtuuttomuuteen. 4.1 alaluvussa on käyty läpi kohtuuttomuusarviointia yleisesti, kun taas 4.2 luvussa kohtuuttomuutta

²⁰ Dahlberg –Karhu 2023, s. 14.

tarkastellaan nimenomaan kalliiden sähkönmyyntisopimusten kontekstissa kuluttajariitalautakunnan ratkaisukäytännön valossa.

Viidennessä luvussa paneudutaan tutkielman päätutkimuskysymykseen, eli sähkön saatavuuden perus- ja ihmisoikeusulottuvuuksiin. Luvussa käydään ensiksi läpi sähkön saantiin liittyviä perus- ja ihmisoikeusnäkökulmia kuluttajan näkökulmasta ja toiseksi sähkösopimukseen liittyviä perusoikeuskysymyksiä sähkön vähittäismyyjien näkökulmasta. Relevanttien perusoikeuskytkentöjen tunnistamisen jälkeen pohditaan sitä, millä tavoin perusoikeuksia voitaisiin hyödyntää sähkösopimusten kohtuuttomuutta koskevassa argumentaatioissa. Lopuksi nostan vielä perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen kannalta kiinnostavan kysymyksen siitä, mikä on sähköyhtiöiden vastuu kuluttajien perusoikeuksien turvaamisessa. Tätä kysymystä voidaan pohtia yhtäältä perusoikeuksien välittömän horisontaalivaikutuksen ja toisaalta yritysten yhteiskuntavastuun näkökulmasta.

Kuudennessa ja viimeisessä luvussa esitellään tutkielman johtopäätökset ja lyhyt yhteenveto läpikäydyistä teemoista.

2 Perusoikeudet kuluttajasuhteissa

2.1 Perusoikeuksien horisontaalivaikutus

Perusoikeuksien horisontaalivaikutuksella tarkoitetaan perusoikeuksien vaikutuksia yksityisten oikeussubjektien välisissä suhteissa.²¹ On kiistatonta, että perus- ja ihmisoikeuksien merkitys on vahvistunut ja laajentunut suomalaisessa oikeuselämässä viime vuosituhannen lopulta lähtien. Kehityksen taustatekijöinä ovat toimineet ainakin Suomen liittyminen Euroopan ihmisoikeussopimukseen vuonna 1990 sekä kansallisen perusoikeusjärjestelmän uudistus vuonna 1995, jonka yhtenä keskeisenä tavoitteena oli vahvistaa perusoikeuksien oikeudellista merkitystä ja suoraa sovellettavuutta tuomioistuimissa.²² Perus- ja ihmisoikeuksien merkityksen vahvistuminen on osa laajempaa kehityskulkua tai jopa suomalaisen oikeuskulttuurin murrosta, jonka suuntaa ovat maanneet erityisesti oikeusjärjestelmän valtiosääntöistytymisen ja kansainvälistymisen, jotka myöskin ovat keskinäisellä vuorovaikutuksellaan puskeneet toisiaan eteenpäin.²³

Klassisen perusoikeuskäsityksen mukaan perusoikeuksien lähtökohtana on pidetty sitä, että ne suojaavat yksityisiä henkilöitä julkiselta vallalta eivätkä ne voi ainakaan välittömästi velvoittaa yksityisiä oikeussubjekteja.²⁴ Tällaista lähtökohtaa ei ole kuitenkaan enää viime vuosikymmeninä pidetty riittävänä, mikä on todettu myös perusoikeusuudistuksen esitöissä: ”Kun perusoikeudet ilmaisevat yhteiskunnan yleisesti hyväksytyjä arvoja, ei voida pitää riittävänä, että niiden vaikutus koskee vain yksilön ja valtion välisiä suhteita, vaan perusoikeuksien vaikutuksen tulee säteillä koko yhteiskuntaan.” Tämän vaikutuksen on todettu käytännössä toteutuvan lähinnä välillisesti perusoikeuksia konkretisoivan tavallisen lainsäädännön kautta. Esitöissä on kuitenkin pidetty mahdollisena sitä, että joillakin perusoikeuksilla olisi myös välittömämpiä vaikutuksia yksityisten tahojen välillä.²⁵ Perusoikeuksien välittömiin vaikutuksiin liittyviä mahdollisuuksia ei ole kuitenkaan tarkemmin avattu uudistuksen esitöissä.

²¹ Esim. Viljanen 2011, s. 134.

²² HE 309/1993 vp, s. 15.

²³ Ojanen 2014, kirjoitus käsittelee valtiosääntöistytymisen ja kansainvälistymisen vaikutuksia toisiinsa.

²⁴ Länsineva 2011, s. 456.

²⁵ HE 309/1993 vp, s. 29.

Julkisen vallan roolia perus- ja ihmisoikeuksien turvaajana voidaan toki edelleen pitää keskeisenä. Tätä ilmentää muun muassa Suomen perustuslain 22 §, jonka mukaan ”Julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.”. Jotta julkinen valta voi täyttää tämän velvollisuutensa, voidaan katsoa, että mahdollisiin perusoikeusloukkauksiin on puututtava myös yksityisten tahojen välisissä suhteissa, kun otetaan huomioon, että myös yksityinen vallankäyttö voi rajoittaa perusoikeuksien toteutumista siinä missä julkinen vallankäyttökin.²⁶ Perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen eräänä tärkeimpänä funktiona voidaankin pitää yksityisten henkilöiden suojelua yksityisten tahojen harjoittaman vallan väärinkäytöksiltä.²⁷

Perusoikeuksien vaikutus yksityisten välisissä suhteissa on tavattu jakaa välilliseen ja välittömään vaikutukseen. *Perusoikeuksien välillisellä horisontaalivaikutuksella* viitataan siihen perusoikeusuudistuksen yhteydessäkin ilmaistuun lähtökohtaan, jonka mukaan perusoikeudet vaikuttavat yksityisten välisiin suhteisiin perusoikeuksia turvaavien alemman asteisten normien säätämisen ja niiden perusoikeusmyönteisen tulkinnan kautta.²⁸ Tuomioistuimilla ja viranomaisilla on velvollisuus tulkita lakeja perus- ja ihmisoikeusmyönteisesti²⁹, mikä pätee yhtä lailla yksityisoikeuden alaan kuuluvien normien tulkitsemiseen. Perusoikeuksilla voi olla välillistä vaikutusta horisontaalisuhteissa erityisesti erinäisten yksityisoikeudellisten yleislausekkeiden ja avointen normien tulkinnassa ja soveltamisessa.³⁰ Tällaisia yksityisoikeudellisia yleislausekkeitä ovat esimerkiksi sopimusoikeudellinen kohtuus ja hyvä tapa³¹, jotka ovat erityisen tuttuja myös kuluttajaoikeudessa.

Perusoikeuksien välittömällä horisontaalivaikutuksella puolestaan tarkoitetaan vaikutustapaa, jonka nojalla yksityiset oikeussubjektit voisivat suoraan vedota omiin perusoikeuksiinsa keskinäisissä suhteissaan. Tällaisen ymmärrystävän mukaan perusoikeudet velvoittavat siis välittömästi myös yksityisiä oikeussubjekteja.³² Vaikka välillistä horisontaalivaikutusta on totuttu pitämään ensisijaisena, ei välitöntä

²⁶ Esim. Lämsineva 2006, s. 1188–1190 ja Norr 2019, s. 364.

²⁷ Brüggemeier et al (eds.) 2010, s. 1.

²⁸ Viljanen 2011, s. 134.

²⁹ Ojanen 2015, s. 60; PeVM 25/1994 vp, s. 4.

³⁰ Ferreira, Nuno teoksessa Brüggemeier et al (eds.) 2010, s. 9.

³¹ Pöyhönen 2003, s. 86–109; Norr 2019.

³² Viljanen 2011, s. 134.

vaikutusta voida kuitenkin sivuuttaa tai aliarvioida, jotta ihmisten perusoikeuksien toteutuminen voidaan tehokkaasti turvata myös yksityistä vallankäyttöä vastaan. Nykyisen ymmärrystavan valossa on johdonmukaista lähteä siitä, että yksityisen oikeussuhteen osapuolet ovat suoraan velvoitettuja kunnioittamaan ainakin toistensa perusoikeusasemien vähimmäissisältöä.³³

Valtiosääntötutkija Pekka Länsineva on muun muassa todennut, että olisi liian yksioikoista lähteä siitä ajatuksesta, että perusoikeussuoja yksityistä vallankäyttöä vastaan olisi aina heikompaa kuin vastaava suoja julkista valtaa vastaan. Perusoikeuksien vaikutuksia olisi syytä arvioida aina yksittäisen tapauksen kontekstissa arvioiden kulloisessakin tilanteessa vallitsevia perusoikeusintressejä riittävän monipuolisesti. Tilanearvioinnissa on syytä ottaa huomioon erityisesti sellaiset oikeussuhteissa vallitsevat valta-asetelmat, epäsymmetrisyydet ja muut seikat, jotka mahdollisesti altistavat erityiselle suojan tarpeelle.³⁴

On selvää, ettei kaikkia yksityisissä suhteissa mahdollisesti konkretisoituvia perusoikeusuhkia ole mahdollista sulkea pois lainsäätäjän toimesta.³⁵ Siten perusoikeuksiin kiinnittyviä kysymyksiä jää väistämättä ratkaistavaksi myös lakien tulkinnassa ja soveltamiskäytännössä, jolloin myös tuomioistuimet ja erilaiset valvontaviranomaiset ovat merkittävässä vastuussa perusoikeuksien turvaamisesta niin horisontaalisissa kuin vertikaalisissakin³⁶ oikeussuhteissa.³⁷ Näin ollen voidaan perustellusti katsoa, ettei perusoikeuksien välillisiä ja välittömiä vaikutuksia ole syytä kategorisesti asettaa etusijajärjestykseen, sillä perusoikeuksien relevantteja vaikutustapoja tulee arvioida aina tapauskohtaisesti. Itseasiassa oikein ymmärrettyinä välillisen ja välittömän horisontaalivaikutuksen mallit eivät loppujen lopuksi edes merkittävästi eroa toisistaan, vaan ne ilmentävät lähinnä erilaisia lähestymistapoja käsillä olevan kysymyksen ymmärtämiseen.³⁸

³³ Norr 2019, s. 363–366. ”Perusoikeusasemalla” viitataan henkilön perusoikeuskytkentäisten intressien muodostamaan kokonaisuuteen.

³⁴ Länsineva 2006, s. 1189.

³⁵ Esim. Pöyhönen s. 194–196.

³⁶ Vertikaalisella suhteella viitataan julkisen vallan ja yksityisen väliseen suhteeseen.

³⁷ Länsineva 2006, s. 1190.

³⁸ Norr 2019, s. 366; Ks. myös tutkielman luku 5.5, jossa on osoitettu tutkimuskysymyksen kontekstissa, miksi vaikutustapojen tiukkaa erottelua ei ole tarpeen tehdä.

2.2 Julkisen vallan turvaamisvelvollisuus

PL 22 §:n mukaan ”Julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.” Julkisen vallan turvaamisvelvollisuutta voidaan pitää eräänä keskeisimpänä perusteena sille, että perusoikeuksien vaikutusten on katsottava ulottuvan myös horisontaalisuhteisiin. Säännöksen esitöiden mukaan ”Perusoikeuksien käytännön toteutumisen kannalta ei ole – – riittävää, että julkinen valta pidättäytyy itse puuttumasta perusoikeuksiin. Usein perusoikeuksien tosiasiallinen toteutuminen edellyttää julkisen vallan aktiivisia toimenpiteitä, esimerkiksi yksilön perusoikeuksien suojaamiseksi ulkopuolisilta loukkauksilta tai tosiasiallisten edellytysten luomiseksi perusoikeuksien käyttämiselle.”³⁹

Kuten esityölausumasta ilmenee, turvaamisvelvollisuus sisältää niin sanotun negatiivisen ja positiivisen ulottuvuuden. *Negatiivisella ulottuvuudella* viitataan julkisen vallan velvollisuuteen pidättäytyä omilla toimillaan loukkaamasta yksilöiden perusoikeuksia. *Positiivinen ulottuvuus* puolestaan viittaa julkisen vallan aktiivisiin toimenpiteisiin sen varmistamiseksi, että perusoikeudet tosiasiasa toteutuvat yhteiskunnassa.⁴⁰ Perusoikeuksista voidaan siis johtaa myös positiivisia toimintavelvoitteita esimerkiksi perusoikeuksien toteutumista edistävän lainsäädännön säätämiseksi. Erityisesti taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisen oikeuksien (ns. TSS-oikeudet) tehokas toteutuminen edellyttää yleensä julkiselta vallalta aktiivisia toimenpiteitä, kuten koulutuksen, terveydenhuollon ja sosiaaliturvan järjestämistä.⁴¹ Osa perusoikeussäännöksistä on sanamuodoltaankin kirjoitettu velvoittamaan julkista valtaa aktiivisiin toimenpiteisiin.⁴² Esimerkiksi sosiaaliturvaa koskevan perustuslain 19 §:n 3 momentin mukaan ”Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä.”

Perusoikeuksien turvaamisvelvollisuus koskee kaikkea julkista toimintaa. Siispä se on otettava huomioon niin lainsäätäjän toimesta kuin myös tuomioistuinten ja

³⁹ HE 309/1993 vp, s. 75.

⁴⁰ Länsineva 2002, s. 99–100.

⁴¹ Ojanen 2015, s. 11; TSS-oikeuksiin luetaan ainakin oikeus maksuttomaan perusopetukseen (PL 16 §), oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin (PL 17 §), oikeus työhön ja elinkeinovapaus (PL 18 §) sekä oikeus sosiaaliturvaan sekä sosiaali- ja terveyspalveluihin (PL 19 §).

⁴² Viljanen 2011, s. 121–122.

viranomaisten toiminnassa.⁴³ Koska turvaamisvelvollisuuden toteuttaminen edellyttää varsin usein jonkin vastapuolen toimijan oikeuksien rajoittamista, on lainsäätäjä avainasemassa turvaamisvelvollisuuden täyttämässä. Perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten mukaisesti yksityisten tahojen oikeuksien rajoittaminen kuuluu pääsääntöisesti lainsäätäjälle.⁴⁴ Lainsäätäjän keskeistä roolia perusoikeuksien turvaamisessa on korostettu myös säännöksen esitöissä.⁴⁵

Perusoikeuksien turvaamisvelvollisuuden sisältöä ei ole mahdollista täsmällisesti määritellä, vaan sen sisältö riippuu kulloinkin tarkasteltavasta tilanteesta ja esimerkiksi siitä, mikä perusoikeus on arvioinnin kohteena.⁴⁶ Eri perusoikeuksien turvaamiskeinot voivat vaihdella huomattavasti, ja julkisella vallalla on melko laaja harkintavalta siinä, mitä keinoja se käyttää turvaamisvelvollisuutensa toteuttamiseksi. Säännöksen esitöiden mukaan keskeisiä keinoja ovat ainakin perusoikeuden käyttöä turvaavan ja täsmentävän lainsäädännön säätäminen sekä taloudellisten resurssien kohdentaminen.⁴⁷ Perusoikeudet ovat ainakin jossain määrin riippuvaisia taloudellisista voimavaroista, sillä perusoikeuksien täysimääräinen toteutuminen ei yleensä ole mahdollista ilman kustannuksia. Erityisesti TSS-oikeudet ovat vahvasti resurssisidonnaisia. Näin ollen resurssien kohdentamisessa perusoikeuksien toteuttamisen kannalta välttämättömät menot on asetettava etusijalle muihin menoihin nähden. On olennaista huomata, että edes resurssipula ei vapauta julkista valtaa perusoikeuksien toteutumisesta huolehtimisesta.⁴⁸

PL 22 §:ää koskevissa esitöissä on korostettu sitä näkökohtaa, että julkinen valta on velvollinen suojelemaan yksilöitä myös muilta kuin sen itsensä taholta tulevilta perusoikeusloukkauksilta (ks. edellä). Näin ollen julkisen vallan on soveltuvin keinoin ja tarvittaessa aktiivisin toimin varmistettava, etteivät esimerkiksi sähköyhtiöt toimillaan loukkaa kuluttaja-asiakkaidensa perusoikeuksia.

⁴³ Viljanen 2011, s. 188; Ojanen 2015, s. 36–37.

⁴⁴ Länsineva 2002, s. 100; Perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset ks. PeVM 25/1994 vp, s. 5.

⁴⁵ HE 309/1993 vp, s. 75.

⁴⁶ Länsineva 2002, s. 100.

⁴⁷ HE 309/1993 vp, s. 75.

⁴⁸ Viljanen 2011, s. 124.

2.3 Perusoikeudet sääntöinä ja periaatteina

Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että perusoikeuksiin liittyy sekä oikeussääntöihin että oikeusperiaatteisiin liittyviä ulottuvuuksia. Oikeussäännöillä tarkoitetaan sellaisia ehdottoman luonteisia normeja, joita joko sovelletaan tai ei sovelleta. Oikeusperiaatteet puolestaan ovat enemmänkin sellaisia optimointikäskyjä, joita voidaan soveltaa joko enemmän tai vähemmän. Oikeusperiaatteiden väliset konfliktitilanteet ratkaistaan punnitsemalla niiden painoarvoja keskenään siten, että molemmat toteutuisivat tilanteeseen nähden mahdollisimman täysimääräisesti eikä kumpikaan menetä täysin merkitystään käsillä olevassa tilanteessa.⁴⁹

Robert Alexyn perusoikeusteorian⁵⁰ mukaiseen sääntö-periaate-jaotteluun tukeutuvan Martin Scheininin mukaan perusoikeussäännökset sisältävät käytännössä sekä sääntöjä että periaatteita. Lähtökohtana on, että perusoikeuden niin sanottu ydinalue määrittää sellaisen soveltamisalaltaan tiukasti rajatun oikeussäännön, joka on soveltuessaan ehdoton ja johon ei voida puuttua punninnan keinoin. Kukin perusoikeus sisältää kuitenkin myös laajemman periaatteen luonteisen normin (tai normeja), joka ulottuu kaikkialle oikeusjärjestykseen eikä ole soveltamisalaltaan säännön tavoin rajattu. Voidaan katsoa, että juuri perusoikeuksien periaateulottuvuuden tunnistaminen laajentaa perusoikeuksien käyttöalaa koko oikeusjärjestyksen kattavaksi. Vaikka yksittäisen perusoikeuden sisältämä sääntö ja periaate ovat peräisin samasta oikeuslähteestä, ne ovat soveltamistilanteessa erillisiä normeja ja niiden soveltamismekanismit eroavat toisistaan. Periaatteita sovelletaan normityyppinsä mukaisesti punnitsemalla niitä muita periaatteen luonteisia normeja vasten. Sääntöjen soveltaminen puolestaan liittyy kiinteästi niiden soveltamisalan määrittelyyn eli yksinkertaisesti sen tunnistamiseen, soveltuuko kyseinen sääntö käsillä olevaan tilanteeseen vai ei.⁵¹

Yksityisten henkilöiden välisissä suhteissa perusoikeuksien periaateulottuvuus on keskeinen. Yksityisissä oikeusriidoissa on nimittäin useimmiten kyse juuri vastakkaisuuntaisten intressien välisestä punnintatilanteesta, jossa joudutaan punnitsemaan yksityisen oikeussuhteen molemmille osapuolille kuuluvien oikeuksien

⁴⁹ Scheinin 1991, s. 30; Länsineva 2002, s. 93; Scheinin teoksessa Heinonen – Lavapuro (toim.) 2012, s. 133–134.

⁵⁰ Alexy, Robert, *Theorie der Grundrechte*.

⁵¹ Scheinin teoksessa Heinonen – Lavapuro (toim.) 2012, s. 134.

painoarvoja keskenään.⁵² Esimerkiksi kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välisessä suhteessa punnitaan vastakkain toisaalta kuluttajan intressejä ja toisaalta elinkeinonharjoittajalle kuuluvaa omaisuudensuojaa ja elinkeinovapautta sekä sopimusvapauteen ja sopimusten sitovuuteen liittyviä näkökohtia. Ratkaisutilanteessa pyritään kunnioittamaan kummallekin oikeussuhteen osapuolelle kuuluvia oikeuksia mahdollisimman täysimääräisesti.

2.4 Yksityinen vallankäyttö ja heikomman suojan periaate

Perinteinen sopimusoikeus on rakentunut vahvasti yksilöautonomiasta, laajaa sopimusvapautta ja sopimusten sitovuutta korostaville lähtökohdille.⁵³ Viime vuosisadalla vahvistuneen kehityksen myötä on kuitenkin alettu yhä enemmän kiinnittää huomiota yksityiseen vallankäyttöön liittyviin haasteisiin ja yksityisen vallan oikeudelliseen kontrollointiin. Näin ollen yksityisoikeuden vahvana pääsääntönä pidettyä sopimusvapautta on katsottu tarpeelliseksi rajoittaa lainsäädäntötoimin sopijapuolten välillä vallitsevan epätasapainon loiventamiseksi ja heikomman osapuolen suojelemiseksi.⁵⁴ Lainsäätäjät on katsonut, ettei yksilöautonomiaan perustuvan sopimusvapauden ja sopimusten sitovuuden periaatteen liiallinen korostaminen ota huomioon yksityisen oikeussuhteen osapuolten tosiasiallisten eriarvoisuuksien merkitystä ja siten se on omiaan suosimaan oikeussuhteen vahvempaa osapuolta.⁵⁵ Esimerkiksi kuluttajamarkkinoilla toimivilla yrityksillä on lähtökohtaisesti tiedollinen, taloudellinen ja toisinaan myös rakenteellinen valta-asema suhteessa kuluttajaan.

Osapuolten asemaan liittyvän valta-asetelman lisäksi sopimussuhteiden epäsymmetriaa vahvistaa erityisesti vakiosopimusehtojen käyttö. Kuluttajasopimuksissa käytetään varsin usein vakioehtoja, jotka on laadittu etukäteen elinkeinonharjoittajan tai niiden yhteenliittymän toimesta ilman kuluttajan myötävaikutusta. Tällöin voidaan pitää melko ilmeisenä, että laajaan sopimusvapauteen liittyvä ajatus sopimuksesta osapuolten vapaan

⁵² Länsineva 2002, s. 95.

⁵³ Wilhelmsson 2008, s. 2–4.

⁵⁴ Wilhelmsson 2008, s. 5–15; Länsineva 2006, s. 1178.

⁵⁵ Länsineva 2006, s. 1178.

tahdonmuodostuksen tuloksena ei vastaa täysin todellisuutta.⁵⁶ Yleisten sopimusehtojen ja vakioehtojen käytön lisääntyminen on alun perin ollut eräs keskeisimmistä syistä kuluttajansuojalain säätämiseksi, sillä vakioehtojen katsotaan rajoittavan kuluttajan tosiasiallisia mahdollisuuksia vaikuttaa kulutustapahtuman sisältöön.⁵⁷ Kuluttajansuojalain esitöissä on katsottu, että vakioehtojen osalta vaarana on, että myyjäpuoli käyttää hyväkseen sopimusvapauten perustuvaa tilannetta lieventämällä omaa vastuutaan sopimuksen rikkomistapauksissa tai lisäämällä kuluttajan velvollisuuksia kohtuuttomalla tavalla tahdonvaltaiseen lainsäädäntöön nähden.⁵⁸ Näin ollen voidaan lähteä siitä, että vakioehtoisten sopimusten kohdalla on syytä kiinnittää erityistä huomiota ehtojen kohtuullisuuteen ja kuluttajien suojan tarpeeseen.

Yksityisen vallankäytön oikeudelliseen kontrollointiin liittyvät kysymyksenasettelut voidaan yleisemminkin nähdä eräänä suurimmista haasteista nykypäivän oikeuselämässä. Yksityisen vallan määrä ja muodot ovat kasvaneet ja voimistuneet yhteiskunnassa tällä vuosituohannella kovaa tahtia eikä tälle kehitykselle näy loppua. Tuoreimpana kehityksen aaltona on voitu havaita, kuinka valta muuttuu yhä enemmän digitaaliseen muotoon, mikä on tuo tilanteiden jäsentämiseen uudenlaisia ongelmia myös valtiosääntöisestä näkökulmasta.⁵⁹ Nyky-yhteiskunnassa on selkeästi nähtävissä, kuinka yksityisen vallan yhteiskuntapoliittinen merkitys on korostunut julkisen vallan kustannuksella ja valtiokeskeisestä vallasta on siirrytty yhä enemmän yksityisten tahojen harjoittamaan markkinajohtoiseen valtaan. Kehitys näkyy myös esimerkiksi siinä, miten useat aiemmin julkisesti tuotetut palvelut ovat siirtyneet yksityisten palveluntuottajien piiriin. Kun erilaiset valtasuhteet korostuvat, tulee entistä tärkeämmäksi pohtia tarvetta heikomman osapuolen suojelulle.⁶⁰

Oikeuskirjallisuudessa on varsin yksimielisesti korostettu ajatusta siitä, että perusoikeuksien horisontaalivaikutus voi saada merkitystä erityisesti sellaisissa yksityisten välisissä suhteissa, joissa osapuolet ovat keskenään eriarvoisessa asemassa ja heikomman osapuolen suojeleminen katsotaan erinäisistä syistä tarpeelliseksi.

⁵⁶ Wilhelmsson 2008, s. 6–7.

⁵⁷ HE 8/1977 vp, s. 5

⁵⁸ HE 8/1977 vp, s. 31.

⁵⁹ Digitaalisesta vallasta ja valtiosääntötutkimuksen tulevaisuudesta ks. Lavapuro 2019.

⁶⁰ Länsineva 2006, s. 1180.

Tällaisen asetelman voidaan perusoikeuksien turvaamisen kannalta katsoa rinnastuvan julkisen vallan ja yksilön väliseen vertikaalisuhteeseen.⁶¹ Näin ollen kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välinen suhde voi olla herkkä erilaisille perusoikeusvaikutuksille.

Kuluttajasuhteissa perusoikeuksista on perinteisesti totuttu puhumaan lähinnä elinkeinonharjoittajan näkökulmasta, sillä kuluttajansuojalainsäädännön katsotaan rajoittavan elinkeinonharjoittajan toimintavapauksia, jotka kiinnittyvät muun muassa omaisuudensuojaan (PL 15 §) ja elinkeinovapauteen (PL 18 §). Tämä painotus korostuu erityisesti lainsäädäntövaiheen perusoikeuskontrollissa, jossa tunnistetaan varsin tehokkaasti perusoikeuksien negatiivisia ulottuvuuksia, joiden nojalla pyritään olemaan puuttumatta yksityisten tahojen perusoikeuksiin liiaksi uudella sääntelyllä. Positiiviset ulottuvuudet jäävät sen sijaan huomattavasti vähemmälle huomiolle. Länsinevan mukaan lakien perustuslainmukaisuuden ennakovalvontajärjestelmä on viritetty ehkäisemään perusoikeuksiin liiaksi puuttuvaa ylisääntelyä, mutta se ei kykene tehokkaasti tunnistamaan ja torjumaan perusoikeuksia liian heikosti suojaavia alisääntelytilanteita.⁶² Länsinevan esittämä huomio vaikuttaa puoltavan vahvasti sitä näkökohtaa, että perusoikeusargumentaation vahvistamisella voisi olla tilaa myös kuluttajien oikeuksien näkökulmasta.

Edellä kuvatun valta-asetelmiin perustuvan suojan tarpeen lisäksi on huomattava, että perusoikeuksilla on liittymäkohtia myös kuluttajaoikeuden substanssiin. Moniin yksityisten tahojen tuottamiin palveluihin liittyy nimittäin sellaisia intressejä, joiden kohdalla perusoikeuksien toteutuminen voi tulla herkästi arvioitavaksi. Tällaisia ovat esimerkiksi välttämättömyyshyödykkeet, kuten energia-, vesi- ja viestintäpalvelut.⁶³ Välttämättömyyshyödykkeiden saatavuudessa on todettu olevan kyse jopa ihmisarvoisen elämän perusedellytyksistä, joten niillä voidaan tunnistaa olevan huomattavia vaikutuksia yksilön perusoikeusasemaan.⁶⁴ Tässä tutkimuksessa tarkastelun keskiössä olevan kysymyksen, kuluttajien sähkön saannin, perusoikeuskytkenät voivat siis liittyä sekä kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välillä

⁶¹ Esim. Länsineva 2002, s. 104–105; Tuori 2003, s.934; Länsineva 2006, s. 1185; Ojanen 2015, s. 40.

⁶² Länsineva 2012, s. 346.

⁶³ Länsineva 2006 s. 1180 ja Länsineva 2011b, s. 459; Välttämättömyyshyödykkeistä ks. luku 3.1.

⁶⁴ Dahlberg – Karhu 2023, s. 78; ks. luku 5.2.

vallitsevan oikeussuhteen epäsymmetrisiin piirteisiin että sähkön välttämättömyysluonteeseen. Välttämättömyyspalveluista puhuttaessa on myös olennaista huomata, että kuluttajan suojantarve on pitkälti yhtäläinen riippumatta siitä, tuotetaanko näitä palveluja julkisen vai yksityisen organisaation toimesta. Välttämättömyyshyödykettä koskevaan oikeussuhteeseen liittyy siten sellaisia piirteitä, jotka ovat hyvinkin verrattavissa julkisen vallan ja yksilön väliseen suhteeseen.⁶⁵

Luvun lopuksi on vielä todettava, että vaikka perusoikeuksien relevanssi konkretisoituu yksityisten tahojen välillä ennen kaikkea edellä kuvatuissa epäsymmetrisissä oikeussuhteissa, ei perusoikeuksien horisontaalivaikutus kuitenkaan rajoitu ainoastaan näihin tilanteisiin. Lähtökohtana on tietysti pidettävä sitä, että täysivaltaiset ja tasa-arvoisessa asemassa keskenään olevat luonnolliset henkilöt tai oikeushenkilöt voivat solmia oikeussuhteita vapaasti tahdonvapautensa ja itsemääräämisoikeutensa nojalla, eikä julkisella vallalla ole perusteita puuttua näiden sopimusvapauteen samalla tavoin kuin selvästi epäsymmetrisissä suhteissa. Lähtökohdiltaan tasa-arvoisissakin oikeussuhteissa tasapaino voi kuitenkin erinäisistä syistä järkkäyä, jolloin perusoikeussuojan tarve voi tulla pohdittavaksi.⁶⁶ Koska perusoikeudet ovat koko oikeusjärjestelmän läpäisevää yleistä oikeutta, ei mitään oikeussuhteita voida kategorisesti sulkea niiden soveltamisalueen ulkopuolelle.⁶⁷

⁶⁵ Länsineva 2002, s. 149.

⁶⁶ Länsineva 2011b, s. 460.

⁶⁷ Länsineva 2002, s. 25 ja Viljanen 2003, s. 446.

3 Sähkön kuluttajamarkkinat ja energiakriisi

3.1 Sähkö välttämättömyshyödykkeenä

Aiemmassa kotimaisessa tutkimuksessa on totuttu puhumaan yleensä *välttämättömyyspalveluista*. Tässä tutkielmassa puhun kuitenkin *välttämättömyshyödykkeistä*, sillä tämä käsite pitää sisällään sekä palvelut että tavarat. Vaikka sähkön toimittaminen kuluttajille voidaan sinänsä ymmärtää palveluna, EU-oikeudessa sähkö itsessään on määritelty tavaraksi. Näin ollen näen tarkoituksenmukaiseksi käyttää yleisempää hyödykkeen käsitettä palvelun sijaan.

Välttämättömyshyödykkeen tai -palvelun käsitettä ei esiinny Suomen lainsäädännössä eikä sille ole Suomen oikeudessa vakiintunut yksiselitteistä määritelmää. Käsitettä ei ehkä olekaan tarpeellista määritellä yksiselitteisesti, sillä välttämättömyshyödykkeiden oikeudellinen arviointi on tilannesidonnaista ja niiden piiri elää jatkuvasti yhteiskunnallisen kehityksen mukana. Välttämättömyshyödykkeissä kyse on ennen muuta näiden samankaltaisesta perusluonteesta, joille ominaista on erityisesti se, että ne täyttävät käyttäjänsä perustarpeita ja käyttäjällä ei ole tosiasiallista vapautta valita, käyttääkö hän hyödykettä vai ei.⁶⁸

Välttämättömyshyödykkeitä ovat siis sellaiset tavarat tai palvelut, joita ilman kuluttaja ei nyky-yhteiskunnassa tule toimeen. Näiden hyödykkeiden saanti tulee siten lähtökohtaisesti turvata kaikille taloudellisesta tilanteesta tai asuinpaikasta riippumatta. Välttämättömyshyödykkeet eroavat kuitenkin julkisista verovaroin tuotetuista peruspalveluista siten, että niissä on kyse elinkeinotoiminnasta.⁶⁹ Hinta tai markkinatilanne eivät kuitenkaan lähtökohtaisesti vaikuta näiden hyödykkeiden kokonaisyhteyteen, joten ne eroavat tällä tavoin myös muista kulutushyödykkeistä. Välttämättömyshyödykkeiksi voidaan luokitella sähkön lisäksi ainakin puhtas juomavesi, lämpö sekä liikenne-, puhelin-, internet- ja rahoituspalvelut.⁷⁰ Puhtas

⁶⁸ Heliskoski et al. 1996, s. 13–16.

⁶⁹ Kaakkola 2005, s. 17.

⁷⁰ Heliskoski et al. 1996, s. 17; Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilari (2017/C 428/09); myös KKV:n verkkosivut, useampi sijainti, (vierailtu 28.3.2024).

juomavesi, lämpö ja sähkö ovat luonteeltaan sellaisia välttämättömyyshyödykkeitä, joilla voidaan nähdä olevan suora vaikutus ihmisten elinympäristöön ja terveyteen.

Sähkö on suoriin energianlähteisiin verrattuna erityislaatuinen, sillä se toimii energian kantajana ja sitä voidaan tuottaa ja käyttää lukuisin eri tavoin. Erityisesti kuluttajien näkökulmasta sähkö on nykypäivänä keskeisin energianlähde. Sähkön saanti vaikuttaa valtavan moneen yksilön elämän alueeseen, kuten asumiseen, ruoan valmistukseen, kommunikointiin, koulutuksen hankkimiseen ja terveydenhuoltoon. Sähkö on siten yksi keskeisimmistä resursseista tyydyttävän elintason ylläpitämiseksi.⁷¹ Näin ollen esimerkiksi EU:ssa on tunnustettu sähkön ja energiapalvelujen luonne välttämättömyyshyödykkeinä, joihin jokaisella on oikeus.⁷²

Sähkön luonteeseen välttämättömyyshyödykkeenä liittyy siis muun muassa se, että sähkön hankkiminen on mahdollistettava kaikille. Siten esimerkiksi sähkölaskujen maksamiseen on tarjottava kuluttajille erilaisia maksutapoja (sähkömarkkinalaki 588/2013, SML 69 a §). Kuluttaja-asiamies on muun muassa linjannut, että välttämättömyyshyödykkeen maksutapa ei saa olla sellainen, että se tarpeettomasti vaikeuttaa hyödykkeen hankkimista. Laajasti käytössä olevia maksutapoja ei näin ollen voi evätä kuluttajilta. Maksutapojen tarjonnassa on lisäksi otettava huomioon erityiset väestöryhmät, kuten ikäihmiset, joille nykyaikaisempien maksutapojen käyttö voi aiheuttaa erityisiä haasteita.⁷³

3.2 Energiaköyhyys

Vaikka sähkö on lähtökohtaisesti jokaiselle välttämätön perustarve, monilla kotitalouksilla on vaikeuksia maksaa sähkölaskujaan erityisesti korkealle kohonneiden hintojen vuoksi. Energiakriisin seurauksena energiaköyhyyden käsite on noussut yhä enemmän pinnalle. Energiaköyhyys kasvavana ongelmana on kuitenkin tunnustettu EU:n tasolla jo hyvän aikaa ennen vuoden 2022 kriisitilannetta. Energiaköyhyyden torjuminen on nostettu EU:ssa ensi kertaa esiin vuonna 2009 Euroopan parlamentin

⁷¹ Löfquist 2020, s. 711.

⁷² Esim. Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilari (2017/C 428/09); Komission suositus (EU) energiaköyhyydestä 2020/1563.

⁷³ Kuluttaja-asiamiehen linjaus, Maksaminen ja laskutus. Viimeksi päivitetty 2023.

ja neuvoston direktiivissä 2009/72/EY ja sittemmin se on ollut keskeinen käsite laajassa ”Puhdasta energiaa kaikille eurooppalaisille” -säädöspaketissa, jonka tarkoituksena on ollut helpottaa oikeudenmukaista energiasiirtymää.⁷⁴

Tilastojen mukaan noin 40 miljoonaa EU:n jäsenvaltioiden kansalaista, eli 9,3 prosenttia unionin väestöstä, ei pystynyt pitämään kotiaan riittävän lämpimänä vuonna 2022. Edelliseen vuoteen 2021 verrattuna kasvu on suurta, sillä tällöin vastaava osuus oli 6,9 prosenttia. Huomattavaa on myös se, että alimmissa tuloluokissa osuus on yli kaksinkertaistunut.⁷⁵ Näin ollen energiaköyhyys koskettaa varsin laajaa ihmisjoukkoa EU:n alueella. Tutkimusten mukaan kaikista välttämättömyyspalveluista energian saatavuudessa onkin eniten ongelmia.⁷⁶

Energiaköyhyys on melko tuoreeltaan määritelty Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivissä (EU) 2023/1791, jonka 2 artiklan 52 alakohdan mukaan ’energiaköyhyydellä’ tarkoitetaan sitä, ”-- että kotitaloudella ei ole mahdollisuutta käyttää olennaisia energiapalveluja, kun tällaiset palvelut tarjoavat perustason ja kohtuullisen elintason ja terveyden, mukaan lukien riittävä lämmitys, kuuma vesi, jäähdytys, valaistus ja sähkölaitteiden käyttöön tarvittava energia, kulloisessakin kansallisessa tilanteessa, olemassa olevassa kansallisessa sosiaalipolitiikassa ja muissa asiaankuuluvissa kansallisissa politiikoissa, mikä johtuu useista tekijöistä, joita ovat ainakin se, että ne eivät ole kohtuuhintaisia, riittämättömät käytettävissä olevat tulot, suuret energiamenot ja asuntojen heikko energiatehokkuus.” Yleisesti ottaen energiaköyhyydellä tarkoitetaan siis tilannetta, jossa kotitaloudet eivät erinäisistä syistä voi saada olennaisia energiapalveluja.⁷⁷ Energiaköyhyys voi johtua useista tekijöistä, mutta pääasiallisina syinä voidaan tunnistaa alhainen tulotaso, korkeat energiakustannukset ja heikko energiatehokkuus.⁷⁸ Energiaköyhyyden vuoksi kuluttajat saattavat joutua tinkimään muista perustarpeistaan energia- ja sähkölaskujen maksamiseksi, joten se voidaan tunnistaa vakavaksi ongelmaksi.

⁷⁴ COM(2016) 860 final.

⁷⁵ Eurostat (ilc_mdso1), Inability to keep home adequately warm – EU-SILK survey; myös komission suositus (EU) 2023/2407.

⁷⁶ Commission staff working document – Report on access to essential services in EU, s. 23.

⁷⁷ Komission suositus (EU) 2020/1563.

⁷⁸ Komission suositus (EU) 2023/2407.

EU:ssa on tunnistettu, että energiaköyhyttä esiintyy kaikissa jäsenvaltioissa.⁷⁹ Tämän vuoksi on katsottu, että jäsenvaltioiden on otettava käyttöön toimenpiteitä ongelman tunnistamiseksi ja torjumiseksi. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksen (EU) 2018/1999 3 artiklan 3 kohdan d alakohdassa edellytetään, että jäsenvaltiot arvioivat energiaköyhydessä olevien kansalaisten määrän, asettavat tavoitteen kyseisen määrän vähentämiseksi, jos se on merkittävä, ja kuvailevat lopullisissa kansallisissa energia- ja ilmastosuunnitelmissaan politiikat ja toimenpiteet, joilla energiaköyhyteen pyritään puuttumaan. Jäsenvaltioiden oli toimitettava tällaiset tiedot ensimmäisen kerran vuonna 2019. Energiaköyhyttä koskevassa komission suosituksessa (EU) 2020/1563 ja siihen liittyvässä komission yksiköiden valmisteluasiakirjassa⁸⁰ annetaan ohjeita energiaköyhydestä sekä sen määrittelemisestä, minkä katsotaan olevan merkittävä määrä energiaköyhydessä olevia kotitalouksia. Mainitussa valmisteluasiakirjassa on muun muassa katsottu, että energiaköyhinä voidaan pitää sellaisia asuntokuntia, joiden tuloista yli 10 prosenttia menee energiakuluihin. Lisäksi uudemmassa energiaköyhyttä koskevassa komission suosituksessa (EU) 2023/2407 on suositettu jäsenmaita ottamaan energiaköyhyyden käsite osaksi kansallista lainsäädäntöä.

Suomen lainsäädäntöön ei ole toistaiseksi otettu energiaköyhyyden määritelmää. Suomessa energiaköyhyyden riskiryhmään on eri arvioiden mukaan katsottu kuuluvan noin 2–3 prosenttia väestöstä.⁸¹ Ilmiötä ei siten ole katsottu Suomessa yhtä laajaksi ongelmaksi kuin EU:n tasolla yleisesti, minkä vuoksi energiaköyhydestä on kotimaassa puhuttu melko vähän. Energiaköyhyyden tarkastelu on kuitenkin tullut myös Suomessa ajankohtaisemmaksi energiakriisin myötä. Kuluttajien vaikeuksista kertoo muun muassa se, että vuonna 2023 yli 5000 kuluttajaa sai maksuhäiriömerkinnän, jonka perusteena oli maksamaton sähkölasku.⁸²

⁷⁹ Komission suositus (EU) 2023/2407.

⁸⁰ SWD(2020) 960 final, EU guidance on Energy Poverty.

⁸¹ Tuorila 2024, s. 11; Runsten et al 2015, s. 62.

⁸² Tuorila 2024, s. 26.

3.3 Sähkön kuluttajamarkkinat

3.3.1 Yleistä sähkömarkkinoista ja -sopimuksista

Suomen sähkömarkkinat ovat muuttuneet ja kehittyneet paljon Euroopan unioniin liittymisen jälkeen. EU:n energiasektoria on uudistettu vaiheittain laajoilla lainsäädäntöpaketeilla, joiden tarkoituksena on ollut harmonisoida jäsenvaltioiden energiasektorien sääntelyä ja luoda yhteiset kilpaillut sähkön ja maakaasun sisämarkkinat.⁸³ Sähkömarkkinat avattiin Suomessa kilpailulle vuonna 1998 ensimmäisten maiden joukossa Euroopassa, mikä muutti markkinaa merkittävästi sekä kuluttajien että sähköyhtiöiden näkökulmasta.⁸⁴

Suomessa toimivat sähköä myyvät yritykset vaihtelevat varsin paljon sekä kooltaan että toimintansa laajuudelta. Sähkömarkkinoilla toimii toisaalta tuhansia ihmisiä työllistäviä kansainvälisesti toimivia yrityksiä, kuten Fortum ja Vattenfall, ja toisaalta paikallisia, vain kourallisen ihmisiä työllistäviä, pien- ja mikroyrityksiä. Osalla sähkön myyjistä on myös omaa sähkön tuotantoa ja osa kuuluu laajempaan konserniin. Osa puolestaan on itsenäisiä yrityksiä, jotka usein keskittyvät ainoastaan sähkön myyntiin. Näin ollen voidaan todeta, että eri sähköyhtiöillä on hyvin vaihtelevat valmiudet sopeutua sähkömarkkinoiden yllättäviin muutoksiin.⁸⁵

Sähkösopimuksia koskevat erityissäännökset on sisällytetty sähkömarkkinalain (SML, 588/2013) 13 lukuun. Luvun säännöksistä ei saa poiketa kuluttajan vahingoksi (85 §). SML 13 luvun säännöksiä sovelletaan liittymissopimukseen, sähköverkkosopimukseen ja sähkönmyyntisopimukseen. SML 89 §:n mukaan liittymissopimus, sähköverkkosopimus ja sähkönmyyntisopimus voidaan tehdä olemaan voimassa toistaiseksi tai määräajan. Toistaiseksi voimassa oleva sopimus päättyy purkamisen tai irtisanomisen johdosta. Määräaikainen sopimus päättyy määräajan umpeuduttua.

Tämä tutkielma käsittelee yksinomaan kuluttajien tekemiä sähkönmyyntisopimuksia. Sähkönmyyntisopimuksella tarkoitetaan vähittäismyyjän ja loppukäyttäjän välistä sopimusta sähköntoimituksesta loppukäyttäjälle (SML 84.2,3 §). On myös

⁸³ Dahlberg – Karhu 2023, s. 14.

⁸⁴ Nikkilä 2001, s. 1.

⁸⁵ Dahlberg – Karhu 2023, s. 15–16.

huomattava, että kuluttajien tekemiin sopimuksiin sovelletaan sähkömarkkinalain lisäksi kuluttajansuojalain säännöksiä.

Sähkönmyyntisopimusten tyyppejä ovat toistaiseksi voimassa olevat sopimukset, pörssisähkösopimukset ja määräaikaiset sopimukset. Sopimustyyppit eroavat toisistaan keskeisesti sähkön hintaa koskevilta ehdoiltaan. Eri sopimustyyppien mukaisia sähkön hintoja ei siten voida suoraan verrata toisiinsa, kun ne toimivat erilaisin mekanismein.⁸⁶ Perinteiset määräaikaiset sekä toistaiseksi voimassa olevat sopimukset ovat tavallisimmin kiinteähintaisia. Erona määräaikaisen ja toistaiseksi voimassa olevan sähkönmyyntisopimuksen välillä on keston lisäksi se, että sähkönmyyjä voi yleensä muuttaa toistaiseksi voimassa olevan sopimuksen hintaa ilmoittamalla siitä kuukautta ennen muutoksen voimaantuloa. Pörssisähkösopimuksen ideana puolestaan on se, että sopimuksen mukainen hinta seuraa sähkön pörssihintaa ja hinta muuttuu siten tunneittain. Pörssisähkösopimuksen erityispiirteenä pidetään sitä, että kulutusta voi säädellä sen mukaan, minkä hintaista sähkö milläkin hetkellä on. Näiden sopimustyyppien lisäksi nykyään on tarjolla myös erilaisia hybridisopimuksia, joissa hinta määräytyy eri mekanismeja yhdistämällä.⁸⁷

3.3.2 Sähkön myyntiä koskeva toimitusvelvollisuus

Koska sähkö on välttämättömyyshyödyke, koskee sen vähittäismyyntiä kuluttajille niin sanottu toimitusvelvollisuus. Sähkön toimitusvelvollisuudesta säädetään SML:n 67 §:ssä. Säännöksen mukaan toimitusvelvollisen vähittäismyyjän on toimitettava sähköä vastuualueellaan kohtuulliseen hintaan kuluttajille ja muille loppukäyttäjille eikä se saa käyttää näissä sopimuksissaan kohtuuttomia ehtoja. Säännöksen esitöiden mukaan hinnan kohtuullisuudella on tässä yhteydessä tarkoitettu kustannusvastaavuutta: ”Sähkön hinnan on oltava toimitusvelvollisuuden piirissä oleville asiakkaille kohtuullista, eli sähkön hinnan tulee vastata mahdollisimman pitkälle näiden kuluttajien aiheuttamia kustannuksia.”. Säännöksen perustelujen

⁸⁶ Dahlberg ja Karhu 2023, s. 52.

⁸⁷ Salomaa, Sähkösopimustyyppit ja määräaikaiset sopimukset helmikuussa 2024. <https://energia.fi/energiapolitiikka/ajankohtaista-sahkomarkkinoista/sahkomarkkinoiden-toiminta/kysely-eri-sopimustyyppien-osuuksista-2024/> (vierailtu 15.4.2024)

mukaan kohtuullisuusvaatimuksella on pyritty erityisesti ehkäisemään epätervettä kilpailua sähkömarkkinoilla.⁸⁸ Kohtuullisuusvaatimusta ei siis ainakaan alun perin ole niinkään yhdistetty kuluttajien aseman turvaamiseen. Näin ollen sähkömarkkinalain 67 §:n tarkoittama kohtuullisuus on syytä pitää erillään kuluttajansuojalain mukaisesta kohtuuttomuudesta, sillä näillä voidaan katsoa tarkoittavan eri asioita. Kuluttajansuojalain mukaista kohtuuttomuutta arvioitaessa eräänä keskeisenä tunnusmerkkinä voidaan pitää sopimuksen mukaisen hinnan olennaista poikkeamista markkinahinnasta.⁸⁹

Toimitusvelvollisuutta koskevan sähkömarkkinalain 67 §:n merkitystä voidaan tänä päivänä pitää melko vähäisenä sikäli, kun kilpailun piirissä olevat sähkömarkkinat ovat vahvistuneet ja laajentuneet ja näin ollen toimitusvelvollisuuden piirissä olevien asiakkaiden määrä on vähentynyt merkittävästi. Säännöksen säätämisaikana markkinatilanne on ollut hyvin erilainen verrattuna nykyiseen malliin, joka pohjautuu vahvemmin kilpailuun ja markkinaehtoisuuteen. Hinnat määräytyvät nykyisin valtaosin samalla tavoin kuin muidenkin hyödykkeiden kohdalla: kysynnän ja tarjonnan pohjalta. Näin ollen ei myöskään voida pitää perusteltuna antaa laajempaa merkitystä 67 §:n mukaiselle esityölausumalle, jossa kohtuullisella hinnalla viitataan kustannusvastaavuuteen.⁹⁰ Kyseinen periaate rajautuu lähtökohtaisesti koskemaan ainoastaan toimitusvelvollista sähköä. Näin ollen on myös pidettävä mielessä, että sähkömarkkinalain mukainen kohtuullisuus ei sulje pois sitä, että sopimuksen hinta katsottaisiin kuluttajansuojalain nojalla kohtuuttomaksi.

3.3.3 Määräaikaisen sähkönmyyntisopimuksen erityispiirteet

Määräaikaisiin sähkönmyyntisopimuksiin soveltuu se yleinen sopimusoikeudellinen lähtökohta, jonka mukaan määräaikaista sopimusta ei voi irtisanoa kesken sopimuskauden eikä sopimusehtoja muuttaa yksipuolisesti (*sopimusten sitovuuden periaate*). Tämä pätee tietysti myös kuluttajasopimuksiin.

⁸⁸ HE 138/1993 vp, s. 39.

⁸⁹ Dahlberg – Karhu 2023, s. 22–25; kuluttajansuojalain mukaisen kohtuuttomuuden arvioinnista ks. luku 4.

⁹⁰ Dahlberg – Karhu 2023, s. 25.

Valtaosa määräaikaista sähkönmyyntisopimuksista solmitaan kahden vuoden määräajaksi.⁹¹ Myös vuoden pituisia sopimuksia on jonkin verran. Jos sähkönmyyntisopimus puolestaan on kestoaltaan yli kaksi vuotta, sen saa kahden vuoden jälkeen irtisanoa kahden viikon irtisanomisajalla (SML 92.3 §). Käytännössä siis kuluttaja sitoutuu sopimukseen korkeintaan kahdeksi vuodeksi kerrallaan.

Suuret hintavaihtelut ovat käytännössä tavallinen ilmiö sähkömarkkinoilla. Pörssisähkön satunnaisia ja lyhytkestoisia hintahuippuja esiintyy toisinaan, mutta pidemmällä aikavälillä näillä ei yleensä ole kovin merkittäviä vaikutuksia kuluttajien sähkölaskuihin, sillä hinta tasaantuu molemmiin suuntaisten vaihteluiden myötä.⁹² Monet kuluttajat haluavat kuitenkin varautua mahdollisiin hintahuippuihin solmimalla määräaikaista sähkönsopimuksen kiinteällä hinnalla.⁹³

Määräaikaista kiinteähintaisia sopimukset lähtökohtaisesti suojelevat kuluttajia hintojen vaihtelulta, joten kriisin aikanakin monet määräaikaista sopimukseen sitoutuneet kuluttajat ovat välttyneet hintojen nousun välittömiltä vaikutuksilta. Merkittävä määrä sopimuksia on kuitenkin päättynyt kriisin aikana, jolloin näiden kuluttajien on ollut välttämätöntä solmia uusi sopimus kalliiden hintojen aikana. Kuluttajilla ei ollut tällöin tietoa hintojen tulevasta kehityksestä, joten merkittävä osa kuluttajista on pitänyt määräaikaista sopimusta kriisitilanteessa turvallisimpana vaihtoehtona, kun pörssihintojen pelättiin jatkavan kasvuaan pidempään. Tässä yhteydessä on huomioitava, että vuoden 2022 aikana koetut hintavaihtelut sekä loppuvuotta kohti kiihtynyt jyrkkä hintojen nousu olivat jotain aivan poikkeuksellista tavalliseen markkinatilanteeseen nähden. Ennen vuotta 2022 sähkön hintatasoa oli nimittäin pidemmän aikaa pidetty varsin vakiintuneena satunnaisia huippuja lukuun ottamatta.⁹⁴ Kun otetaan huomioon, että sähkökriisin hintahuiput kestivät tosiasiasa vain muutaman kuukauden ajan, on sitoutumista kahdeksi vuodeksi kriisiaikaisiin hintoihin pidettävä varsin merkittävänä lisäkuluna näiden kuluttajien arjessa.

⁹¹ Joulukuussa 2022 Fingridin aineiston sähkönsopimuksista 57,9 % oli määräaikaista. Määräaikaista sopimuksista puolestaan 83,3 % oli solmittu kahden vuoden määräajaksi. Datahuone-raportti 1/2023, s. 10.

⁹² Kriisin jälkeisenä aikana pörssisähkön suuria vaihteluita on toisaalta esiintynyt aiempaa enemmän. Epävakaammista markkinoista johtuen suuremmat vaihtelut ovat saattaneet tulla jäädäkseen.

⁹³ Dahlberg – Karhu 2023, s. 14–15.

⁹⁴ Dahlberg – Karhu 2023, s. 14–15.

Kriisiaikana solmittujen sopimusten hinnat ovat tyypillisesti moninkertaisia tavanomaisina pidettyihin hintoihin nähden.

Arviot kalliiden sopimusten lukumäärästä vaihtelevat jonkin verran. Esimerkiksi Datahuone-raportin mukaan yhteensä noin 360 000 asutokuntaa on tehnyt pääasiallisen sähkösopimuksensa määräaikaisena korkeiden hintojen aikana (keskimäärin yli 20 snt/kWh) ja näistä puolestaan noin 250 000 asutokuntaa silloin, kun hinnat ovat olleet erittäin korkeita (keskimäärin yli 30 snt/kWh).⁹⁵ Energiateollisuus ry on puolestaan tekemänsä jäsenkyselyn perusteella arvioinut, että hinnaltaan yli 20 snt/kWh sopimusten määrä olisi helmikuussa 2023 ollut vajaa 210 000 kappaletta ja hinnaltaan yli 30 snt/kWh sopimuksia olisi ollut vajaa 60 000 kappaletta. Energiateollisuuden kyselyn mukaan kalliita (noin 20–40 snt/kWh) sopimuksia olisi siis ollut helmikuussa 2023 noin 11 % kaikista määräaikaisista sähkösopimuksista, kun puolestaan selkeä enemmistö (67 %) voimassa olleista määräaikaisista sähkösopimuksista on ollut alle 10 snt/kWh.⁹⁶ Hintaeroja tarkasteltaessa on pidettävä mielessä, että sähkö on kulutushyödykkeenä hyvin pitkälle tasalaatuista, joten kalliimpi sähkö ei ole laadultaan sen parempaa kuin edullisempi. Hinnat vaihtelevat lähinnä vain sopimuksetekohetken hintatason mukaan.

Se, voidaanko määräaikaisen sopimuksen mukainen kiinteä hinta määritellä (kohtuuttoman) kalliiksi, riippuu keskeisesti markkinoiden yleisestä hintatasosta sopimuskauden aikana. Yleinen hintataso on jokseenkin vaikeaa määritellä tarkasti, sillä eri sopimustyyppien hintoja ei voida suoraan verrata keskenään. Lisäksi koska hinta vaihtelee, on hintaa verrattava sopimuskauden aikana vallinneiden hintojen keskiarvoon. Tämä tarkoittaa sitä, että hinnan kohtuuttomuuden arviointi voidaan lähtökohtaisesti suorittaa luotettavasti vasta sopimuskauden lopussa. Kuluttajariitalautakunta on ratkaisukäytännössään katsonut, että hinnan kohtuuttomuusarviointia voidaan tehdä siinä vaiheessa, kun sopimuskautta on takana vähintään vuosi.⁹⁷

⁹⁵ Datahuone-raportti 1/2023, s. 11–12.

⁹⁶ Selvitys määräaikaisten sopimusten lukumäärästä, Energiateollisuus ry, <https://energia.fi/energiapolitiikka/ajankohtaista-sahkomarkkinoista/sahkomarkkinoiden-toiminta/selvitys-maaraaikaisten-sopimusten-lukumaarasta/> (vierailtu 2.3.2024).

⁹⁷ Ks. luku 4.2.

3.3.4 Kuluttajan mahdollisuudet irtaantua määräaikaisesta sähköntuotantosopimuksesta ennen aikaisesti

Vahvana pääsääntönä on pidettävä sitä, että määräaikainen sopimus sitoo molempia osapuolia, eikä siitä lähtökohtaisesti voi irtaantua ilman seuraamuksia. Kuluttajilla on lähtökohtaisesti mahdollisuus valita, millaisen sopimuksen he haluavat solmia. Näin ollen myös kuluttajien katsotaan olevan tietoisia mahdollisista hintatason muutoksista sopimuksen solmimisen jälkeen. Määräaikaisen sähköntuotantosopimuksen riskit jakautuvat lähtökohtaisesti siten, että määräaikaiseen sopimukseen sitoutuessaan myyjä kantaa riskin hintojen mahdollisesta noususta ja kuluttaja puolestaan hintojen mahdollisesta laskusta. Vuoden 2022 kriisitilanteessa oli kuitenkin sellaisia piirteitä, joihin kuluttajan ei voida kohtuudella edellyttää varautuneen.⁹⁸

Kuluttajien mahdollisuudet irtaantua määräaikaisesta sähköntuotantosopimuksesta yleisen sopimus- ja kuluttajaoikeuden nojalla liittyvät lähinnä joko sopimuksen tekoolosuhteisiin taikka sopimuksenteon jälkeen tapahtuneisiin olosuhteiden yllättäviin muutoksiin, jotka mahdollistavat sopimuksen purkamisen tai sovittelun kuluttajansuojalain 4 luvun 1 §:n mukaisesti.⁹⁹

Energiateollisuus ry:n suosittelemien sähköntuotantosopimusehtojen (SME 2014) 10.2.5 kohdan mukaan ”Kuluttaja saa irtisanoa määräaikaisen myyntisopimuksen, jos kuluttajan sähkönkäytön tarve on olennaisesti muuttunut kuluttajan vakavasta sairastumisesta, lähiomaisen kuolemasta tai näihin rinnastettavista painavista syistä ja jos myyntisopimuksen jatkuminen tällöin on kuluttajan osalta kohtuutonta.”. Ehtokohdan voidaan tulkita sisältävän kaksi vaatimusta: 1. kuluttajan sähkönkäytön tarpeen tulee olla olennaisesti muuttunut kuluttajaa kohdanneen painavan syyn vuoksi ja 2. sähköntuotantosopimuksen jatkumista on pidettävä tämän vuoksi kuluttajan kannalta kohtuuttomana. Kyseisen ehtokohdan soveltamiskynnys on siis lähtökohtaisesti korkealla eikä se sovellu pelkästään voimakkaaseen hinnannousuun.¹⁰⁰

⁹⁸ Esim. KRIL D/2160/39/2023.

⁹⁹ Dahlberg– Karhu 2023, s. 8.

¹⁰⁰ Dahlberg – Karhu 2023, s. 28–29.

Mikäli kuluttaja päättää yksipuolisesti irtaantua sopimuksesta eli purkaa sopimuksen ilman siihen oikeuttavaa perustetta, kyseessä on kuluttajan sopimusrikkomus. Tällöin kuluttaja ei vapaudu sopimusvelvoitteistaan eli lähtökohta on, että kuluttaja joutuu joka tapauksessa maksamaan sopimuksen mukaiset maksut alkuperäiselle sopimuskumppanille vahingonkorvauksen muodossa.¹⁰¹ Myyjän oikeudesta vahingonkorvaukseen säädetään KSL 5 luvun 28 §:ssä. Sopimusrikkomuksen perusteella suoritettavaa vahingonkorvausta voidaan kuitenkin KSL 5 luvun 30.2 §:n mukaan sovitella, jos se on kohtuuton ottaen huomioon sopimusrikkomuksen syy, vastapuolen mahdollinen myötävaikutus vahinkoon, sopijapuolten varallisuusolot, tavaran hinta, vahingon aiheuttajan mahdollisuudet ennakoida ja ehkäistä vahingon syntyminen sekä muut seikat. Siten esimerkiksi sähkömarkkinoilla vallinneet poikkeukselliset olosuhteet voisivat olla eräs huomioon otettava seikka arvioitaessa vahingonkorvauksen sovitteluedellytyksiä.

Osassa sopimuksia on erikseen sovittu kiinteämääräisestä sopimussakosta, jonka maksamalla kuluttaja voi irtaantua sähkönmyyntisopimuksesta ilman muita seuraamuksia. Myös sopimussakon on oltava suuruudeltaan kohtuullinen. Sopimussakkoehdon kohtuullisuutta arvioidaan KSL 4 luvun 1 §:n mukaisesti, kuten muitakin sopimusehtoja. Sopimussakon kohtuullisuuden määrittämisessä keskeistä on myyjälle tosiasiallisesti aiheutuvan vahingon määrä.¹⁰²

Teko-olosuhteisiin liittyvillä irtaantumismahdollisuuksilla viitataan puolestaan erilaisiin pätemättömyysperusteisiin eli käytännössä sopimuksen solmimistilanteessa olleisiin puutteisiin. Pätemättömyysperusteena voisi täten olla esimerkiksi sähkömarkkinalain sopimuksen tekemiselle asetettujen vaatimusten noudattamatta jättäminen. Varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain (OikTL, 228/1929) mukaiset pätemättömyysperusteet puolestaan liittyvät erityisesti puutteisiin kuluttajan tahdonmuodostuksessa. Oikeustoimilain pätemättömyysperusteiden soveltamiskynnys on kuitenkin yleisesti ottaen korkealla, joten mitään yleistä irtaantumismahdollisuutta suuremmalle kuluttajajoukolle ei voida oikeustoimilain säännöksistä johtaa.¹⁰³

¹⁰¹ Dahlberg – Karhu 2023, s. 39.

¹⁰² Dahlberg – Karhu 2023, s. 48.

¹⁰³ Dahlberg – Karhu 2023, s. 30–32.

Pätemättömyyteen voisi jossain yksittäistilanteessa vedota myös silloin, jos myyjä on markkinoinnissaan antanut selvästi harhaanjohtavia tai totuudenvastaisia tietoja hintojen kehityksestä. Myyjä on lähtökohtaisesti vastuussa markkinoinnissa annettujen tietojen paikkansapitävyydestä. KSL 5 luvun 12 ja 13 §:n mukaan tavarassa on virhe, jos se ei vastaa sovittua taikka markkinoinnissa annettuja tietoja. Myyjä ei kuitenkaan vastaa markkinointitietojen virheestä, mikäli tiedot eivät ole voineet vaikuttaa kauppaan. Harhaanjohtavien tietojen tulee siis lähtökohtaisesti olla sellaisia, että ne ovat vaikuttaneet kuluttajan päätökseen valita esimerkiksi juuri määräaikainen sopimus. Kuluttaja saa virheen perusteella purkaa kaupan 5 luvun 19 §:n mukaan, mikäli virheen oikaisu ei tule kyseeseen ja virhe on vähäistä suurempi. Sopimuksen purkaminen virheellisten tai harhaanjohtavien markkinointitietojen perusteella edellyttäisi lähtökohtaisesti vahvaa näyttöä siitä, että markkinoija on selvästi johtanut kuluttajaa harhaan. Pelkästään myyjän esittämä arvio tulevasta hintakehityksestä ei yleisesti ottaen riitä harhaanjohtavuudeksi, vaan myyjän on tullut osoittaa erityistä aktiivisuutta esimerkiksi lupauksilla tai muulla erityisellä vakuuttelulla.¹⁰⁴

Koska sopimuksen teko-olosuhteisiin liittyvillä irtaantumismahdollisuuksilla on käytännössä pieni merkitys suuren kuluttajajoukon sekä tämän tutkielman tutkimuskysymyksen kannalta, ei näihin ole syytä tässä paneutua tarkemmin.

3.4 Julkisen vallan tukitoimet

On selvää, että sähkön hintakriisi on vaikuttanut huomattavalla tavalla suuren kuluttajajoukon elämään. Vaikutukset ovat näkyneet kaikista selvimmin sähkölämmitteisissä omakotitaloissa asuvien pieni- ja keskituloisten perheiden elämässä. Sähkön korkeilla hinnoilla voi olla hyvinkin merkittäviä vaikutuksia tällaisten kotitalouksien taloudelliseen asemaan ja toimeentuloon jopa siinä määrin, että sähkölaskujen maksamiseksi joudutaan karsimaan muista arjen menoista.

¹⁰⁴ Dahlberg – Karhu 2023, s. 29–30; Oikeuskäytännössä myyjän vastuusta antamistaan markkinointitiedoista esim. KKO 2015:24.

Sähkökriisin vaikutuksia on Suomessa pyritty helpottamaan neljällä eri tukimuodolla.¹⁰⁵ Ensimmäinen tukimuodoista oli ALV-alennus, joka merkitsi sähköenergiaan kohdistuvan arvonlisäveron kannan väliaikaista muuttamista 24 prosentista 10 prosenttiin. Muutos oli voimassa 1.12.2022–30.4.2023 ja se toteutettiin arvonlisäverolain väliaikaisesta muuttamisesta annetulla lailla (870/2022).

Toinen toteutetuista tukimuodoista koski sähkön verovähennystä, joka toteutettiin lailla tuloverolain väliaikaisesta muuttamisesta (1013/2022), ja tuli voimaan 1.1.2023. Niin kutsutun sähkövähennyksen mukaan verovelvollisen vakituisen asunnon sähkönkäyttöpaikassa 1.1.–30.4.2023 kulutetusta sähköenergiasta maksettu määrä oikeutti verovuonna 2023 kotitalousvähennykseen siltä osin kuin se ylitti 2000 euroa mutta oli enintään 6000 euroa.

Kolmas tukipaketti oli sähkötuki, joka toteutettiin lailla väliaikaisesta sähkötuesta (1152/2022) 1.1.2023. Lain mukaan sähkötukea oli määrä maksaa pienituloisille kotitalouksille, jotka eivät pystyisi täysimääräisesti hyödyntämään edellä mainittua kotitalousvähennystä.

Neljännän tukipaketin oli määrä täydentää aiemmin säädettyjä tukimuotoja. Sähköhyvitys toteutettiin lailla takautuvasti maksettavasta väliaikaisesta sähköhyvityksestä (275/2023), joka oli voimassa 6.3.2023–31.12.2023. Samassa yhteydessä säädettiin myös laki sähköenergialaskujen maksuajan pidentämisestä ja sähköyhtiöiden maksuvalmiuden väliaikaisesta tukemisesta (276/2023).

Julkinen valta on edellä mainituilla neljällä tukipaketilla pyrkinyt aktiivisesti auttamaan kuluttajia kalliiden sähkölaskujen maksamisessa poikkeuksellisessa tilanteessa. Tukipakettien haasteena on kuitenkin ollut niiden kohdentaminen oikealle kuluttajaryhmälle sekä ajankohdalle. Esimerkiksi sähkövähennys ja sähkötuki kohdistettiin ajallisesti alkuvuodelle 2023, eivätkä tukitoimet siten auttaneet kuluttajia loppuvuoden 2022 korkeiden sähkölaskujen osalta. Lisäksi tukitoimia ei saatu kohdistettua vain niitä eniten tarvitseville eli pieni- ja keskituloisille. Sen sijaan tukitoimet on kohdistettu sellaisille kotitalouksille, joiden euromääräinen

¹⁰⁵ Dahlberg – Karhu 2023, s. 16.

sähkönkulutus on suuri, eikä esimerkiksi tuensaajien maksukykyä ole tässä yhteydessä otettu huomioon. Suurituloiset käyttävät sähköä keskimäärin huomattavasti pienituloisia enemmän, minkä vuoksi valtaosa valtion tuista kohdistuikin suurituloisille kotitalouksille.¹⁰⁶ Kehitysehdotukseksi tulevaisuuden varalle on nostettu esiin, että tukien kohdentamisessa tulisi jatkossa hyödyntää myös kotitalouksien erilaisia taustatietoja, esimerkiksi tulotietoja.¹⁰⁷ Lopuksi on todettava, etteivät tukitoimet myöskään helpota pitkiin määräaikaisiin sopimuksiin sitoutuneiden kuluttajien tilannetta kovinkaan paljoa, sillä tuet kohdennettiin rajatulle ajanjaksolle.

¹⁰⁶ Sähkön hinnannousun ja sähkötukien arvioidut vaikutukset kotitalouksiin. Datahuone-raportti 1/2023, s. 5–6.

¹⁰⁷ Dahlberg – Karhu 2023, s. 17.

4 Sähkömyyntisopimusten kohtuuttomuus kuluttajansuojalain valossa

4.1 Kohtuuttomat sopimusehdot ja sovittelu

KSL 3 luvun 1 §:n 1 momentin mukaan elinkeinonharjoittaja ei saa käyttää kulutushyödykkeitä tarjotessaan sopimusehtoa, jota kulutushyödykkeen hinta ja muut asiaan vaikuttavat seikat huomioon ottaen on pidettävä kuluttajien kannalta kohtuuttomana. Markkinaoikeus tai kuluttaja-asiamies voivat määrätä elinkeinonharjoittajalle kiellon jatkaa kohtuuttomana pidettävän sopimusehdon käyttämistä (KSL 3 luvun 2 ja 3 §). KSL 3 luvun sääntely koskee siis sellaisia sopimusehtoja, joita on yleisesti pidettävä kuluttajien kannalta kohtuuttomina.

Yksittäisissä sopimuksissa käytettyjen kohtuuttomien sopimusehtojen sovittelusta on säädetty KSL 4 luvun 1–2 §:ssä.

KSL 4 luvun 1 §:n mukaan

Jos tässä laissa tarkoitettun sopimuksen ehto on kuluttajan kannalta kohtuuton tai sen soveltaminen johtaisi kohtuuttomuuteen, ehtoa voidaan sovittaa, jollei 2 §:stä muuta johdu, tai se voidaan jättää huomioon ottamatta. Sopimuksen ehtona pidetään myös vastikkeen määrää koskevaa sitoumusta. Kohtuuttomuutta arvioitaessa otetaan huomioon sopimuksen koko sisältö, osapuolten asema, sopimusta tehtäessä vallinneet olot ja, jollei 2 §:stä muuta johdu, olojen muuttuminen sekä muut seikat.

Jos 1 momentissa tarkoitettu ehto on sellainen, että sopimuksen jääminen voimaan muilta osin muuttumattomana ei ole ehdon sovittelun vuoksi kohtuullista, sopimusta voidaan, jollei 2 §:stä muuta johdu, sovittaa muiltakin osin tai se voidaan määrätä raukeamaan.

KSL 4 luvun 2 §:n mukaan

Jos 1 §:ssä tarkoitettu sopimusehto on laadittu etukäteen ilman, että kuluttaja on voinut vaikuttaa sen sisältöön, on mainittua pykälää sovellettaessa noudatettava tässä pykälässä säädettyjä rajoituksia.

Jos ehto sopimusta tehtäessä vallinneissa olosuhteissa on ollut kohtuuton, ei ehdon kohtuuttomuutta myöhemmin arvioitaessa saa kuluttajan vahingoksi ottaa huomioon olosuhteiden muuttumista.

Kohtuuton ehto on jätettävä huomioon ottamatta ja sopimus jätettävä voimaan muilta osin muuttumattomana, jos se voi sellaisenaan pysyä voimassa.

Kohtuuttomuus on sellainen sopimusoikeudellinen yleislauseke, jonka sisältöä ei voida etukäteen tarkasti määritellä, vaan lopullinen määrittely jää lainkäyttäjän tehtäväksi.¹⁰⁸ Kohtuuttomuuden arviointi perustuu aina tapauskohtaiseen kokonaisharkintaan, jossa on otettava huomioon kaikki käsillä olevaan tapaukseen vaikuttavat seikat.¹⁰⁹ KSL 4 luvun 1 §:n 1 momentin mukaisesti arvioinnissa otetaan huomioon erityisesti sopimuksen koko sisältö, osapuolten asema, sopimusta tehtäessä vallinneet olot, olojen muuttuminen (jollei 2 §:stä johdu muuta) sekä muut seikat. Kun kohtuuttomuusarviointi on korostuneen tapauskohtaista, soveltamistilanteessa jää aina enemmän tai vähemmän tilaa erilaisille arvostuksenvaraisille seikoille. Kohtuuttomuuden arviointi on siten aina sidoksissa myös yhteiskunnan moraalinormien kehitykseen.¹¹⁰

Kuluttajasopimusten kohtuuttomuutta voidaan arvioida samojen periaatteiden pohjalta, kuin yleistä OikTL 36 §:n mukaista oikeustoimen kohtuuttomuutta, vaikkakin kuluttajasuhteissa sovittelukynnys on lähtökohtaisesti alhaisempi osapuolten eriarvoisen aseman vuoksi. Lähtökohtana kohtuuttomuuden arvioinnille on joka tapauksessa pidettävä sopimusten sitovuuden periaatetta, jonka nojalla sopimuksen molemmat osapuolet ovat velvollisia täyttämään sopimusvelvoitteensa siten kuin ne on sopimuksessa määriteltä. Kohtuullistamisen tarve saattaa kuitenkin syntyä joko sillä perusteella, että ehto sellaisenaan on kohtuuton (ns. tyyppikohtuuttomuus) tai että sen soveltaminen yksittäisessä tapauksessa johtaisi kohtuuttomuuteen esimerkiksi sopimuksentekohetkellä vallinneiden erityisten olosuhteiden taikka olosuhteiden yllättävän muutoksen vuoksi.¹¹¹

Lähtökohtana kuluttajasopimuksen ehdon kohtuuttomuuden arvioinnissa on, suosiiko ehto elinkeinonharjoittajaa siten, että se aiheuttaa kuluttajan vahingoksi huomattavan sopimukseen liittyviä oikeuksia ja velvollisuuksia koskevan epätasapainon.¹¹² Kuluttajansuojalain nojalla kohtuuttomuutta arvioidaan lähtökohtaisesti vain kuluttajan näkökulmasta.¹¹³ Kuluttajansuojalaki lähtee siis siitä ajatuksesta, että kuluttajasopimus ei yleensä voi olla kohtuuton elinkeinonharjoittajan

¹⁰⁸ HE 247/1981 vp, s. 12.

¹⁰⁹ HE 218/1994 vp, s. 15.

¹¹⁰ Wilhelmsson 2008, s. 110.

¹¹¹ HE 247/1981 vp, s. 12.

¹¹² Ks. esim. Markkinaoikeuden ratkaisu MAO:193/14.

¹¹³ Esim. KRIL D/2160/39/2023.

kannalta. Tämä johtuu siitä, että kuluttajan katsotaan olevan heikommassa neuvotteluasemassa elinkeinonharjoittajaan nähden.¹¹⁴ Jossain äärimmäisen poikkeuksellisessa tilanteessa sopimusta olisi toki mahdollista sovittaa myös elinkeinonharjoittajan hyväksi OikTL 36 §:n yleisen sovittelusäännöksen nojalla.¹¹⁵

Kuluttajasopimuksissa käytetään varsin usein sellaisia sopimusehtoja, jotka on laadittu etukäteen ilman kuluttajan myötävaikutusta. Tällaisia ovat muun muassa elinkeinonharjoittajien käyttämät vakioehdot.¹¹⁶ Vakioehtojen käyttö voi rajoittaa kuluttajan oikeuksia, sillä kuluttajalla ei tällöin ole käytännössä mahdollisuutta vaikuttaa sopimuksen sisältöön. Kuluttajan valinnanvapaus rajoittuu siis vakiosopimusten kohdalla yleensä siihen, sitoutuuko hän sopimukseen sellaisenaan vai jättääkö sopimuksen kokonaan solmimatta.¹¹⁷ Alkuperäisen kuluttajansuojalain esitöissä on katsottu, että vakioehtojen osalta vaarana on, että myyjäpuoli käyttää hyväkseen sopimusvapautteen perustuvaa tilannetta lieventämällä omaa vastuutaan sopimuksen rikkomistapauksissa tai lisäämällä ostajan velvollisuuksia. Kohtuuttomuussäännöksen tarkoituksena on alun perin ollut ennen kaikkea suojella kuluttajia yritysten laatimilta epäreiluilta vakioehdoilta.¹¹⁸ Suomen oikeusjärjestelmässä on kuitenkin pidetty tärkeänä sitä, että kohtuullistamisäännöstö kattaa kaikenlaiset sopimukset, ja sovittelumahdollisuudet on pidettävä joustavina.¹¹⁹ Vakioehtojen käyttö tai muu ehtojen yksipuolisuus saattavat kuitenkin olla merkittävä sopimuksen sovittelua puoltava seikka.

KSL 3 ja 4 luvut on vuonna 1994 muutettu vastaamaan Euroopan yhteisöjen direktiiviä kuluttajasopimusten kohtuuttomista ehdoista (93/13/ETY), joten myös EU-oikeudellinen sääntelykehikko on otettava huomioon kohtuuttomuusharkinnassa. Kyseessä on minimidirektiivi, joten kansalliseen lainsäädäntöön voidaan ottaa myös direktiivin sisältöä tiukempia säännöksiä kuluttajien eduksi, kuten Suomessa on tehty. Direktiivin 3 artiklan 1 kohdan mukaan sopimusehtoa, josta ei ole erikseen neuvoteltu, pidetään kohtuuttomana, jos se hyvän tavan vastaisesti aiheuttaa kuluttajan vahingoksi huomattavan epätasapainon osapuolten sopimuksista johtuvien

¹¹⁴ Wilhelmsson 2008, s. 44.

¹¹⁵ HE 8/1977 vp, s. 39.

¹¹⁶ Wilhelmsson 2008, s. 62.

¹¹⁷ Wilhelmsson 2008, s. 56.

¹¹⁸ HE 8/1977 vp, s. 31.

¹¹⁹ HE 218/1994 vp, s. 7.

oikeuksien ja velvollisuuksien välille. Direktiivi koskee siten vain vakioehtoja tai muita elinkeinonharjoittajan yksipuolisesti laatimia ehtoja, kun taas Suomen sovittelusäännös koskee kaikenlaisia sopimusehtoja. Direktiivin liitteenä on lisäksi ohjeellinen luettelo sellaisista ehdoista, joita voidaan yleensä pitää kohtuuttomina. Luettelo ei ole kuitenkaan tyhjentävä.

Direktiivin implementointia kuluttajansuojalakiin koskevissa esitöissä on todettu, että direktiivin luettelo vastaa pitkälti myös Suomen lainsäädännössä ja oikeuskäytännössä vallitsevia käsityksiä siitä, millaisia ehtoja on pidettävä kohtuuttomina. Esitöissä on myös todettu, että kun direktiivin mukaista luetteloä ei ole tarkoitettu tyhjentäväksi, yksittäistä ehtoa ei voida pitää kohtuullisena pelkästään sen vuoksi, ettei sitä ole mainittu luettelossa. Toisaalta luettelossa mainittua ehtoa saatetaan joskus pitää hyväksyttävänä, mikäli sopimusta voidaan kokonaisuudessaan pitää tasapainoisena. Direktiivin mukainen luettelo on laadittu kohtuuttomuusarvioinnin suuntaa antavaksi apuvälineeksi, eikä sitä ole tarkoitukseen seurata liian kaavamaisesti.¹²⁰

Erytyisesti pitkäaikaiset sopimukset saattavat tulla kohtuuttomiksi olosuhteiden ennakoimattoman muutoksen vuoksi. Olosuhteiden muuttuessa on kuitenkin kiinnitettävä huomiota siihen, että elinkeinoelämän sopimukseen liittyy tavanomaisestikin riskinottoa molempien osapuolten taholta. Esimerkiksi määräaikaiseen kiinteähintaiseen sähkösopimukseen sitoutuessaan elinkeinonharjoittaja kantaa riskin siitä, että sähkön yleinen hintataso nousee sopimuksenteon jälkeen, kun kuluttaja puolestaan kantaa riskin siitä, että hintataso laskee ja sopimus muuttuu näin kuluttajalle epäedulliseksi. Sovittelusäännöksen tarkoituksena ei ole poistaa tällaisen tavanomaisen riskinoton mahdollisia negatiivisia seurauksia. Käytännössä sovittelu tulee usein ajankohtaiseksi vain poikkeusluontoisten ja ennakoimattomien kustannusten muutosten yhteydessä.¹²¹

Sähkökriisin yhteydessä tilanne on ollut sellainen, että kuluttajat ovat sitoutuneet pitkiin sopimuksiin kalliilla hinnoilla poikkeuksellisen voimakkaan, muutamia kuukausia kestäneen, hintojen nousun seurauksena. Hintatason nopeaa laskua pian sopimuksenteon jälkeen voidaan pitää ainakin jossain määrin ennakoimattomana,

¹²⁰ HE 218/1994 vp, s. 9–14.

¹²¹ Wilhelmsson 2008, s. 138–140.

sillä keskusteluilmapiiri sähkön hinnan tulevaisuudesta oli kriisin aikaan huolta herättävä ja asiaan liittyi paljon epävarmuutta.

Myös poikkeuksellisille sopimuksenteko-olosuhteille tulee antaa merkitystä sovitteluharkinnassa. Vaikka kuluttajan katsottaisiinkin olleen tietoinen korkeasta hinnasta ja ottamastaan riskistä määräaikaaisuuteen sitoutuessaan, on kuitenkin myös huomioitava, että kuluttaja on ainakin jossain määrin ollut pakotettu solmimaan kalliin sopimuksen, sillä kuluttaja ei tulisi toimeen myöskään ilman sähköä. Kuluttajan ainoa tosiasiallinen valinnan mahdollisuus on siis useimmissa tapauksissa koskenut lähinnä sitä, solmiiko kuluttaja sähkösopimuksen määräaikaisena vai toistaiseksi voimassa olevana, lähinnä pörssisopimuksena. Sähkön pörssihinnat olivat tuona aikana poikkeuksellisen korkeita, joten toistaiseksi voimassa oleva pörssisähkösopimus saattoi kuluttajan näkökulmasta vaikuttaa vieläkin kalliimmalta ja riskialttiimmalta vaihtoehdolta kuin kallis kiinteähintainen määräaikainen sopimus. Kun hintojen nousun pelättiin jatkuvan, kuluttaja on saattanut perustellustikin pitää määräaikaista sopimusta edullisimpana ja turvallisimpana ratkaisuna. Tavallisella kuluttajalla ei ole ollut itsenäisiä edellytyksiä arvioida eri sopimusvaihtoehtojen edullisuutta sähkömarkkinoilla vallinneessa poikkeustilanteessa, jollaista ei oltu käytännössä ennen nähty.

4.2 Sähkönmyyntisopimuksen hinnan kohtuuttomuus kuluttajariitalautakunnan ratkaisukäytännön valossa

Kuluttajariitalautakunta on ehtinyt ottaa kantaa energiakriisin aikana tehtyjen määräaikaisten sähkönmyyntisopimusten hinnan kohtuuttomuuteen muutamissa tapauksissa. Tässä luvussa on tarkoitus esittää keskeisiä huomioita ja kriteerejä kohtuuttomuuden arviointiin erityisesti näiden ratkaisujen pohjalta.

Kuluttajariitalautakunta on puolueeton ja riippumaton toimija, joka ratkoo kuluttajien ja elinkeinonharjoittajien välisiä yksittäisiä riitatilanteita. Käsittely lautakunnassa on maksutonta ja kirjallista. Kuluttajariitalautakunnan ratkaisut ovat luonteeltaan suosituksia, joten niillä ei ole vastaavaa oikeudellista velvoittavuutta kuin tuomioistuinten ratkaisuilla. Suurin osa yrityksistä (noin 80 %) kuitenkin noudattaa

ratkaisusuosituksia.¹²² Tästä huolimatta useat sähkönmyyjät ovat ilmoittaneet, etteivät ne aio noudattaa kuluttajariitalautakunnan linjauksia.¹²³

Kuluttajariitalautakunta on ensinnäkin määritellyt ratkaisuisen tietyt raja-arvot, joiden ylittyessä hinta saattaa muodostua kohtuuttomaksi kuluttajan kannalta. Lautakunta on määritellyt ensinnäkin raja-arvon sille, milloin hintaa voitaisiin sovitella kohtuullisemmaksi sopimuksen pysyessä muutoin voimassa. Toisekseen lautakunta on määritellyt raja-arvon sille, milloin sopimuksen voisi irtisanoa enneaikaisesti. Kuluttajariitalautakunta on ratkaisukäytännössään katsonut, että mikäli sähkösopimuksesta maksettu hinta on ollut vähintään 15 % suurempi kuin vertailuhinta ja samalla hintojen välinen ero on ollut vähintään 150 euroa, kuluttaja voi olla oikeutettu hinnan sovitteluun sekä hyvitykseen jo maksetuista sähkölaskuista. Jos sähkösopimuksesta maksettu hinta puolestaan on ollut vähintään 60 % suurempi kuin vertailuhinta ja samalla hintojen välinen ero on ollut vähintään 600 euroa, kuluttaja voi olla oikeutettu irtisanomaan sopimuksen enneaikaisesti.¹²⁴ Irtisanomiskynnys on näin ollen selvästi korkeammalla.

On olennaista huomata, että nämä lautakunnan määrittelemät raja-arvot on ymmärrettävä sellaisina vähimmäisedellytyksinä, joiden ylittyessä kohtuuttomuutta voi olla syytä lähteä arvioimaan. Raja-arvojen ylittyminen ei kuitenkaan vielä itsessään johda siihen, että sopimus tai sen hinta todettaisiin kohtuuttomaksi yksittäistapauksessa. Hinnan sovittelu tai sopimuksen irtisanominen edellyttävät lisäksi aina tapauskohtaista kohtuuttomuutta. Ratkaisukäytännön perusteella eron sopimuksen hinnan ja vertailuhinnan välillä pitää lähtökohtaisesti olla selkeä eikä vähäinen ylittyminen todennäköisesti vielä johda kohtuuttomuuteen. Toisaalta sopimuksen mukaista hintaa ei yleensä ole katsottava kohtuuttomaksi silloin, jos kuluttajalla on mahdollisuus irtaantua sopimuksesta kohtuullista sopimussakkoa vastaan.¹²⁵

¹²² Kuluttajariitalautakunnan verkkosivut - Tietoa meistä.

<https://www.kuluttajariita.fi/fi/index/tietoameista.html#> (vierailtu 5.4.2024)

¹²³ KKV:n tiedote ”Usein kysyttyä sähköstä” (viimeksi päivitetty 29.2.2024); Myös Ylen uutisartikkelit 4.5.2024, <https://yle.fi/a/74-20085798> ja <https://yle.fi/a/74-20085716> (vierailtu 5.5.2024).

¹²⁴ Esim. KRIL D/2160/39/2023.

¹²⁵ Esim. KRIL D/2160/39/2023, D/5604/39/2023 ja D/5750/39/2022; ks. myös KKV:n tiedote ”Usein kysyttyä sähköstä” (viimeksi päivitetty 29.2.2024).

Kuluttajariitalautakunta on tuoreissa sähkö sopimusten kohtuuttomuutta koskeissa ratkaisuisaan korostanut sitä lähtökohdaksi, että kuluttajansuojalain mukaista kohtuuttomuutta arvioidaan vain kuluttajan näkökulmasta. Näin ollen kohtuuttomuusarvioinnissa sillä, mikä sopimuksen merkitys on toiselle osapuolelle eli elinkeinonharjoittajalle, voi olla vain välillistä merkitystä lähinnä kohtuullistamissäännöksen tarkoittamana muuna seikkana.

Lautakunnan ratkaisussa D/2160/39/2023 (annettu 22.6.2023)¹²⁶ oli kyse tilanteesta, jossa kuluttaja oli solminut kahden vuoden määräaikaisen sähkönmyyntisopimuksen 1.10.2022 alkaen. Sopimuksen mukaan päiväenergian hinta oli 29 snt/kWh, yöenergian hinta 12,90 snt/kWh ja perusmaksu 3 euroa kuukaudessa. Ratkaisupyyntö koski sitä, onko sopimuksen mukainen hinta kohtuullinen ja voiko kuluttaja irtautua sopimuksesta, kun sähkön markkinahinta on sopimuksen tekemisen jälkeen huomattavasti alentunut.

Ratkaisussa lähdettiin siitä yleisestä lähtökohdasta, jonka mukaan määräaikainen sopimus sitoo sellaisenaan sopimuskauden loppuun asti. Sopimuksen ehtoa voidaan kuitenkin KSL 4 luvun 1 §:n nojalla sovitella, jos se on kuluttajan kannalta kohtuuton. Lautakunta totesi ratkaisussaan, että kiinteähintaisen määräaikaisen sopimuksen edullisuutta kuluttajalle voidaan kokonaisuudessaan arvioida vasta sitten, kun koko sopimuskausi on kulunut loppuun, jolloin on mahdollista tarkastella sovitun hinnan suhdetta sähkön hinnan vaihteluihin sopimuskauden aikana. Tästä huolimatta lautakunta katsoi, että sopimus voi johtaa kohtuuttomuuteen jo sopimuskauden aikana, jos vuositasolla kuluttajan maksaman sähkön hinta on selvästi korkeampi kuin vastaavien sopimusten markkinahinta samalla ajanjaksolla. Siispä määräaikaisen sopimuksen hinnan kohtuuttomuutta voidaan lautakunnan ratkaisukäytännön perusteella arvioida aikaisintaan siinä vaiheessa, kun sopimuskautta on kulunut vuosi.

Kuluttajariitalautakunta piti ratkaisussaan selvänä sitä, että sähkön markkinahinnoissa tapahtuvat muutokset sopimuskauden aikana eivät ole täysin ennustettavissa, joten molemmat sopimuksen osapuolet kantavat osaltaan riskin hintojen muutoksista. Hintakehityksen ennustaminen on kuitenkin sähköyhtiöille selvästi helpompaa kuin yksittäisille kuluttajille, mikä on lautakunnan mukaan myös

¹²⁶ Täysistuntoratkaisu KRIL D/2160/39/2023 julkaistu kuluttajariitalautakunnan verkkosivuilla https://www.kuluttajariita.fi/fi/index/lautakunnanratkaisuja/otsikko_5.html# (vierailtu 5.4.2024).

otettava huomioon kohtuuttomuusarvioinnissa. Lautakunta totesi, että olosuhteet olivat sopimuksen solmimisaikana varsin poikkeukselliset, ja monet kuluttajat olivat hurjan hintakehityksen vuoksi jossain määrin pakotettuja suojautumaan siltä riskiltä, että hinnannousu jatkuisi aiemman kaltaisena. Kuluttajilla ei lähtökohtaisesti ole minkäänlaisia edellytyksiä itsenäisesti arvioida etukäteen tulevaa hintakehitystä.

Lautakunta painotti ratkaisussaan sitä, että hintaehdon sovittelulla puututaan sopimukseen huomattavasti lievemmin kuin määräaikaaisuutta koskevan ehdon sovittelulla (ts. sopimuksen irtisanomisella), joten hinnan sovittelu on ensisijainen keino mahdollisen kohtuuttomuuden poistamiseksi. Tässä tapauksessa lautakunta katsoi, että sopimus voitaisiin saattaa tasapainoiseksi ja kohtuulliseksi hinnan sovittelulla. Kokonaisuudessaan kohtuuttomuutta voitaisiin kuitenkin arvioida vasta, kun sopimuksesta olisi kulunut vähintään vuosi, mikä ei tässä tapauksessa vielä ollut täyttynyt. Siten ratkaisu oli tässä vaiheessa lähinnä periaateratkaisu eikä hyvitystä voitu vielä suosittaa.

Ratkaisussa D/5604/39/2023 (annettu 12.12.2023)¹²⁷ kuluttajariitalautakunta päätyi puolestaan suosittamaan, että elinkeinonharjoittaja kohtuullistaa ratkaisua hakeneiden kuluttajien sähkönmyyntisopimuksen hinnan 27,25 sentistä 20 senttiin kilowattitunnilta ajalla 11.11.2022-10.11.2023 ja palauttaa heille maksetut suoritukset tämän ylittäviltä osin. Vastaavien sopimusten mukainen keskihinta oli kyseisellä ajalla 15,06 snt/kWh, joten tätä pidettiin vertailuhintana. Huomionarvoista on, että vaikka kuluttajariitalautakunta on määritellyt yleiset kohtuuttomuusrajat (15 % / 150 €), ei sopimusten hintoja automaattisesti sovitella vastaamaan näitä rajoja, vaan sen verran lähemmäs keskihintaa, että sopimus voidaan saattaa ”riittävän tasapainoiseksi ja kohtuulliseksi”.

Kyseinen ratkaisu oli siis ensimmäinen, jossa kuluttajariitalautakunta päätyi konkreettisesti suosittamaan hyvitystä. Myös tässä tapauksessa oli kyse kahden vuoden määräajaksi solmitusta sähkönmyyntisopimuksesta, jonka mukaan sähköenergian hinta oli 27,25 snt/kWh ja perusmaksu 2,50 euroa kuukaudessa. Tapauksessa oli kysymys siitä, onko sopimuksen mukainen sähköenergian hinta ollut

¹²⁷ Täysistuntoratkaisu KRIL D/5604/39/2023 julkaistu kuluttajariitalautakunnan verkkosivuilla: <https://www.kuluttajariita.fi/fi/index/lautakunnanratkaisuja/maaraaikaisensahkonmyyntisopimusenhinnankohtuullistaminenolosuhteidenmuututtua.html#> (vierailtu 5.4.2024).

kuluttajille kohtuuton markkinaolosuhteiden muututtua sopimuksenteon jälkeen. Ratkaisupyynnön tehneet kuluttajat olivat pienituloinen eläkeläispariskunta ja asuivat sähkölämmitteisessä omakotitalossa. Näin ollen sähkön kulutus on suurta ja sähkön kasvaneet kustannukset ovat vaikuttaneet merkittäväällä tavalla kuluttajien kokonaistalouteen. Kuluttajariitalautakunta päätyi katsomaan, että ”kun otetaan huomioon kuluttajien määräaikaisen sähkösopimuksen hinta ja vuoden ajanjaksona vastaavien tarjottujen sähkösopimusten keskihinta, sähkölaskun määrä energiasta vuodessa ja kuluttajien käytävissä olevat tulot sekä sähkön käyttötarkoitus välttämättömään vakituiseen asunnon lämmittämiseen, lautakunta pitää kuluttajien sopimusta hinnan osalta olosuhteiden muututtua kohtuuttomana – –”. Muilta osin ratkaisun perustelut vastaavat pitkälti edellä mainitun ratkaisun D/2160/39/2023 perusteluja.

Ratkaisussa D/5750/39/2022 kuluttaja oli tehnyt edellisten tavoin kiinteähintaisen määräaikaisen sähkönmyyntisopimuksen kahden vuoden määräajaksi alkaen 26.10.2022. Sopimuksen mukainen sähkön hinta oli 26,47 snt/kWh ja perusmaksu 3,80 euroa kuukaudessa. Vertailuhinta oli tässä tapauksessa 17,41 snt/kWh. Lautakunta päätyi suosittamaan, että sopimuksen hintaa kohtuullistetaan 22 senttiin kilowattitunnilta. Ratkaisun perustelut vastasivat valtaosin aiempia ratkaisuja.

Aiempiin ratkaisuihin nähden uutena sovittelussa huomioon otettavana seikkana lautakunta kuitenkin painotti myös kuluttajan oman riskinoton merkitystä sovittelua rajoittavana tekijänä. Lautakunta nimittäin katsoi, että mitä korkeamman kiinteän hinnan kuluttaja on valmis maksamaan sähköstä, sitä suuremman riskin hän ottaa siitä, että määräaikainen sopimus voi tulla epäedulliseksi hintojen mahdollisesti laskiessa. Tällainen kannanotto herättää hiukan kysymyksiä, sillä se vaikuttaisi olevan osin ristiriidassa kohtuullistamissäännöksen tarkoituksen kanssa, kun otetaan huomioon sopimuksentekoaikana vallinneet poikkeukselliset olosuhteet ja olosuhteiden muutos. Tällaisen tulkinnan mukaan olisi siis katsottava, että mitä korkeampi sopimuksen hinta on, sitä vähemmän sitä olisi syytä kohtuullistaa. Muut sovittelukriteerit sekä sovittelusäännöksen tarkoitus huomioiden voidaan esittää kysymys siitä, miksi kuluttajan olisi otettava suurempi vastuu tilanteessa, jossa sopimus on jo lähtökohdiltaan ”kohtuuttomampi”. Toki tilanteessa on myös muistettava se, että kuluttaja olisi ollut mahdollisuus valita myös lyhyempi sopimus tai pörssisähkösopimus, jotka eivät olisi sitoneet hintaa korkealle näin pitkäksi aikaa.

Nämä kuitenkin saattoivat sopimuksetekohetkellä vaikuttaa tietämättömälle kuluttajalle vielä kalliimmilta vaihtoehdoilta.

Ratkaisu D/5042/39/2023 oli puolestaan kuluttajariitalautakunnan ensimmäinen, jossa määriteltyjen raja-arvojen katsottiin ylittyvän siinä määrin, että kuluttajalla oli oikeus irtisanoa sopimus kohtuuttomuuden vuoksi. Ratkaisussa tarkasteltavana ollut sopimus oli solmittu alkamaan 1.10.2022 ja sen mukainen sähköenergian hinta oli 30,50 snt/kWh ja perusmaksu 4,50 euroa kuukaudessa. Lautakunta suositti lisäksi sopimuksen hinnan kohtuullistamista 23 senttiin kilowattitunnilta irtisanomista edeltävältä ajalta, eli kuluttaja voisi irtisanomisen lisäksi lautakunnan mukaan vaatia hyvitystä jo maksetuista sähkölaskuista tämän ylittävältä osalta. Ratkaisun perustelut vastasivat pitkälti jo edellisissä ratkaisuissa esiin tuotuja seikkoja. Myös edellä mainitussa ratkaisussa D/5750/39/2022 mainittu kuluttajan riskinotto vaikutti ratkaisun lopputulokseen, kun sopimuksen hintaa oli pidettävä erityisen korkeana.

Kuluttajariitalautakunnan ratkaisukäytännön pohjalta voidaan koota yhteen sellaisia seikkoja, jotka erityisesti tulee ottaa huomioon kohtuuttomuusarvioinnissa. Ensimmäisenä huomioon otettavana seikkana on sähköenergiälaskun suuruus toisaalta markkinahintaan ja toisaalta kuluttajan kokonaistalouteen suhteutettuna. Toiseksi ratkaisukäytännöstä voidaan tulkita, että sopimuksen mukaista hintaa olisi perusteltua sovittella enemmän, mikäli käsillä on jokin sosiaalisen suoritusasteen muodostava seikka, kuten sairaudesta tai työttömyydestä johtuvat maksuvaikeudet. Lisäksi sopimuksen sovittelu edellyttää lähtökohtaisesti sitä, että sähkön käyttötarkoitus on välttämätön. Niinpä esimerkiksi vapaa-ajan asuntoon tehdyn sähkösopimuksen sovittelukynnys on selvästi korkeammalla kuin vakituksena asuntona käytettyyn kohteeseen tehty sopimuksen. Korkean hinnan ohella sovittelukynnys täyttyy siis helpoiten sellaisten pienituloisten kuluttajien kohdalla, jotka asuvat vakituisesti sähkölämmitteisessä asunnossa, jossa sähkönkulutus on väistämättä suuri.

Sovittelua vastaan puolestaan puhuu ratkaisukäytännön mukaan muun muassa se, jos sopimus on ollut irtisanottavissa kohtuullisin ehdoin, esimerkiksi kohtuullisen suuruuisella sopimussakolla.¹²⁸ Myös kuluttajan oma riskinotto on lautakunnan

¹²⁸ Lautakunta ei kuitenkaan ole toistaiseksi ottanut tarkemmin kantaa siihen, mitä olisi pidettävä kohtuullisen suuruuisena sopimussakkona.

ratkaisukäytännön mukaan otettava huomioon sovitteluedellytysten arvioinnissa. Kuluttaja kantaa osaltaan riskin siitä, että yleinen hintataso laskee sopimuksenteon jälkeen, joten korkeampiin hintoihin sitoutuneen kuluttajan voidaan nähdä ottaneen suuremman riskin tältä osin. Kohtuuttomuusarvioinnissa on toisaalta ilmeisen keskeistä ottaa huomioon myös poikkeukselliset sopimukseteko-olosuhteet sekä olosuhdemuutoksen ennakoimattomuus.

Kuluttajariitalautakunta ei ole missään ratkaisuisaan maininnut sähkön saannin mahdollisia perusoikeusulottuvuuksia, mikä ei toisaalta myöskään ole lainkaan yllättävää vakiintuneen käytännön valossa. Lautakunnan ratkaistavaksi ei toistaiseksi myöskään ole tullut sellaisia tapauksia, joissa hakijana olisi ollut esimerkiksi käytännössä täysin varaton henkilö, joka ei tosiasiassa olisi lainkaan kykeneväinen maksamaan korkeita sähkölaskujaan. Tällaiset tilanteet saattaisivat joissain olosuhteissa muodostaa kiinnostavia kysymyksiä myös yksilön perusoikeusaseman kannalta.

On kuitenkin huomionarvoista, että kuluttajariitalautakunta on ratkaisujen perusteluissa painottanut sitä näkökohtaa, että sähkön saanti on ihmisille välttämätöntä. Lautakunnan mukaan sovittelu tulisi muiden edellytysten täytyessä olla mahdollista erityisesti tilanteessa, jossa sähköä käytetään välttämättömään tarkoitukseen, kuten kodin lämmittämiseen. Tällaisten kannanottojen voidaan nähdä ilmentävän sellaisia yhteiskunnassa vallitsevia moraalisi-poliittisia arvoja, jotka viime kädessä tiivistyvät oikeudellisessa muodossaan perusoikeusjärjestelmään. Tarkastelen perusoikeuksien hyödyntämismahdollisuuksia sähkösopimusten kohtuuttomuuden arvioinnissa tarkemmin seuraavassa luvussa.

5 Perusoikeudet sähkönmyyntisopimusten kohtuuttomuusharkinnassa

5.1 Sähkön perus- ja ihmisoikeuslottuvuudet kuluttajan näkökulmasta

5.1.1 Sähkön saanti ihmisoikeuksien näkökulmasta

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset eivät sisällä mainintaa sähköstä ihmisoikeutena. Kansainvälisessä tutkimuksessa sekä ihmisoikeussopimusten tulkintakäytännössä on kuitenkin tunnistettu useita sähkön (tai yleisemmin energian) saantiin liittyviä ihmisoikeuslottuvuuksia.

Kun puhutaan sähkөөn liittyvistä ihmisoikeuskysymyksistä, puhutaan yleensä nimenomaan sähkön saatavuudesta (*access to electricity*). On selvää, että myös sähkön hinnalla on vaikutusta sen tosiasialliseen saatavuuteen. Jos hinnat nousevat korkealle, vähävaraisella väestöllä on riski jäädä ilman sähköä. Kansainvälisessä keskustelussa näyttäisi vallitsevan laaja yksimielisyys siitä, että sähkön saanti voi usein olla edellytyksenä joidenkin ihmisoikeuksien toteutumiselle.¹²⁹ Siispä vaikka oikeus sähkön saantiin ei ihmisoikeussopimusten mukaan ole itsessään ihmisoikeus, voidaan tällaisen oikeuden tulkita johtavan muista oikeuksista, kuten oikeudesta elämään ja terveyteen.

Jokaisen oikeus elämään on turvattu Euroopan ihmisoikeussopimuksen (SopS 18–19/1990, EIS) 2 artiklassa, YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen (SopS 87/1976, KP-sopimus) 6 artiklassa sekä EU:n perusoikeuskirjan (POK) 2 artiklassa. YK:n taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa (SopS 6/1976, TSS-sopimus) on puolestaan turvattu oikeus tyydyttävään elintasoon (11 artikla) sekä oikeus terveyteen (12 artikla).

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on katsonut, että EIS 8 artiklan mukainen oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta pitää sisällään myös oikeuden terveelliseen elin- ja asuinympäristöön.¹³⁰ EIT on myös ratkaisukäytännössään

¹²⁹ Esim. Löfquist 2020; Hesselman 2021; Huhta 2023; Dahlberg – Karhu 2023.

¹³⁰ Esim. Hutton ym. v. Yhdistynyt Kuningaskunta, 36022/97, 8.7.2003; Moreno Gómez v. Espanja, 4143/02, 16.11.2004; Grimkovskaya v. Ukraina, 38182/03, 21.7.2011.

katsonut, että puhtaan juomaveden saanti on edellytyksenä ihmisten selviytymiselle, joten sen puutteella voi olla haitallisia vaikutuksia jokaisen terveydelle ja ihmisarvolle, mikä puolestaan olennaisesti heikentää yksityiselämän ydintä ja kodista nauttimista EIS 8 artiklan tarkoittamalla tavalla. Näin ollen 8 artikla voi asettaa valtiolle positiivisia velvoitteita turvata jokaiselle lainkäyttöpiirissään olevalle pääsy puhtaaseen juomaveteen. Siispä EIT katsoi, että vaikka puhtaan juomaveden saanti ei sellaisenaan ole 8 artiklan suojaama oikeus, voi sen saatavuuden varmistaminen joissain tapauksissa olla tarpeen artiklan suojaamien oikeuksien turvaamiseksi.¹³¹ Kun sähkö voidaan nähdä puhtaan juomaveden kaltaisena elintärkeänä välttämättömyshyödykkeenä, olisi vastaavanlainen tulkinta mahdollista tehdä myös sähkön kohdalla.¹³²

EIT 3 artiklan mukaan ketään ei saa kiduttaa, eikä kohdella tai rangaista epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla. EIT on artiklan tulkintakäytännössä ottanut kantaa siihen, voiko sähkön saatavuuteen puuttuminen – toisin sanoen sähkön toimituksen katkaiseminen – johtaa 3 artiklan tarkoittamalla tavalla epäinhimilliseen ja halventavaan kohteluun. Eräässä tapauksessa oli kyse työttömästä yksinhuoltajaäidistä, joka ei heikon taloudellisen tilanteensa vuoksi kyennyt maksamaan sähkölämmitteisen kodin korkeita sähkölaskuja, joten sähköyhtiö lopulta katkaisi asunnon sähköt toistuvien maksuhäiriöiden vuoksi. Hakija katsoi, että sähkön katkaisu merkitsi häneen ja lapsiinsa kohdistuvaa EIS 3 artiklan tarkoittamaa epäinhimillistä ja halventavaa kohtelua. Vaikka EIT päätyi ratkaisussaan katsomaan, ettei 3 artiklaa ollut kyseisessä tapauksessa rikottu, se kuitenkin jätti avoimeksi mahdollisuuden, että joissain äärimmäisissä ja poikkeuksellisissa olosuhteissa sähköntoimituksen katkaisu voisi johtaa 3 artiklan tarkoittamaan epäinhimilliseen ja halventavaan kohteluun. EIT ei perusteluissaan kuitenkaan avannut sitä, mitä tällaiset olosuhteet voisivat olla ja mitkä olisivat niitä edellytyksiä, joiden nojalla voitaisiin päätyä erilaiseen ratkaisuun.¹³³ EIT:n pohdintaa voidaan kuitenkin pitää merkityksellisenä, kun pohditaan mahdollisuutta ihmisoikeuksien ja erityisesti EIS 3 artiklan huomioonottamiseen sähkön saannin yhteydessä.

¹³¹ EIT Hudorovič ym. v. Slovenia, 24816/14, 25140/14, 10.3.2020. 116.

¹³² Ks. Dahlberg – Karhu 2023, s. 80.

¹³³ EIT Francine van Volsen v. Belgia, 14641/89, 9.5.1990; Merkouris 2015.

Euroopan sosiaalisen peruskirjan (SopS 78/2002, uudistettu Euroopan sosiaalinen peruskirja) 31 artikla koskee oikeutta asuntoon. 31(3) artiklan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat ryhtymään toimiin, joiden tarkoituksena on asumisen kustannusten tekeminen kohtuullisiksi siten, että niilläkin, joilla ei ole riittäviä varoja, on mahdollisuus asumiseen. Sähkön saatavuus ja kohtuuhintaisuus ovat tärkeitä tekijöitä kohtuullisten asumisolojen varmistamisessa, erityisesti talviaikaan. Heikoilla asumisolilla voi olla haitallisia vaikutuksia myös ihmisten terveyteen.

Lisäksi sähkön puuttuminen yhdistetään yleisesti köyhyyteen, joka on laajalti tunnustettu ihmisoikeuskysymys.¹³⁴ Kansainvälisessä keskustelussa ja ihmisoikeussopimusten tulkinnessa onkin lähdetty usein siitä, että sähkön saanti pitäisi turvata erityisesti heikommassa asemassa oleville ihmisille.¹³⁵ Alhaisella tulotasolla eläville kotitalouksille korkeat sähkölaskut saattavat muodostaa merkittävän osan näiden kuukausittaisista menoista, jolloin nämä kotitaloudet saattavat joutua tinkimään muista perustarpeistaan, kuten ruoasta tai terveystenoista.¹³⁶ Energiaköyhyys voi vaikuttaa monin tavoin siitä kärsivien henkilöiden ihmisoikeusliitännäisiin intresseihin.

Sähkön ihmisoikeuslottuvuudet voidaan liittää toisaalta myös ympäristöön. Sähköllä voidaan katsoa olevan ympäristön näkökulmasta sekä positiivisia että negatiivisia vaikutuksia. Oikeuskirjallisuudessa on muun muassa tuotu esiin, että sähkön saanti universaalina ihmisoikeutena saattaisi asettua vastakkain ympäristön kestävyystavoitteiden kanssa sikäli, kun sähköntuotannossa käytetään edelleen fossiilisia polttoaineita, joiden tiedetään aiheuttavan haitallisia päästöjä ympäristölle ja ihmisten terveydelle. Näin ollen ympäristönsuojelun näkökulmasta voisi olla ongelmallista, jos valtioille asetettaisiin velvollisuus varmistaa sähkön saanti kaikille, sillä tällainen velvoite potentiaalisesti lisäisi fossiilisten polttoaineiden käyttöä etenkin köyhemmissä maissa, joilla ei ole resursseja uusiutuvien energianlähteiden käyttämiseen ja kehittämiseen.¹³⁷

¹³⁴ Esim. Huhta 2023, s. 385.

¹³⁵ Myös EU:n nk. sähkömarkkinadirektiivissä (2019/944) sekä energiaköyhyydestä annetuissa komission suosituksissa (2020/1563 ja 2023/2407) on painotettu heikommassa asemassa olevien asiakkaiden suojelun tarvetta.

¹³⁶ Tuorila 2024, s. 21.

¹³⁷ Löfquist 2020, 718–719.

Toisaalta oikeus terveelliseen elinympäristöön edellyttää riittävää sähkön saantia sikäli, kun sen puutteella voi olla haitallisia vaikutuksia ihmisten terveydelle. Energian saatavuuden varmistaminen on otettu muun muassa osaksi YK:n kestävän kehityksen tavoitteita. YK:n jäsenmaat sopivat vuonna 2015 kestävän kehityksen toimintaohjelmasta ja tavoitteista, jotka ohjaavat kestävän kehityksen edistämistä vuosina 2016–2030 (Agenda 2030). Ohjelman eräänä tavoitteena on varmistaa edullinen, luotettava, kestävä ja uudenaikainen energia kaikille.¹³⁸

Energian tai sähkön saannin on argumentoitu liittyvän myös aineelliseen tasa-arvoon ja syrjinnän kieltoon.¹³⁹ Jos yksilöllä ei ole pääsyä sähköön, vaikuttaa tämä edellä todetuin tavoin monilla haitallisilla tavoilla yksilön aineelliseen elintason, kuten terveyteen, asumiseen, koulutuksen hankkimiseen ja kommunikaatioon. Näin ollen energiaköyhyyden voidaan nähdä syventävän epätasa-arvoa yhteiskunnassa. Siispä toimenpiteet, joilla varmistettaisiin sähkön saatavuus myös heikommille ihmisryhmille, edistäisivät tosiasiallisen tasa-arvon toteutumista.¹⁴⁰

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että oikeutta sähköön ei ole nykyisessä oikeustilassa perusteltua pitää universaalina ihmisoikeutena, sillä sen saantia ei sellaisenaan ole turvattu kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa. On lisäksi huomattava, että sähkön saannin merkitys vaihtelee eri yhteiskunnissa ja ilmasto-oloissa, joten sen saanti ei ole yhtäläisin tavoin elämän edellytys kaikille ihmisille. Tässä mielessä sähkö eroaa esimerkiksi puhtaasta juomavedestä, jota kaikki tarvitsevat asuinpaikasta ja muista olosuhteista huolimatta. Sähkön saantia voidaan kuitenkin perustellusti pitää johdettuna oikeutena (*derived right*), jota tarvitaan useimmiten ihmisten perustarpeiden tyydyttämiseksi ja siten myös useiden perustavanlaatuisien ihmisoikeuksien turvaamiseksi.¹⁴¹

5.1.2 Sähkön saanti EU-oikeuden näkökulmasta

Euroopan unionin piirissä energiapalvelujen saatavuuden merkitystä on nostettu esiin varsin paljon viime vuosien aikana. Energiaköyhyyden torjuminen on otettu erääksi

¹³⁸ UNGA Res 70/1, 25 September 2015, SDG 7.1.

¹³⁹ Huhta 2023, s. 385.

¹⁴⁰ Dahlberg – Karhu 2023, s. 77.

¹⁴¹ Löfquist 2020, 720–721.

unionin tavoitteeksi jo 15 vuotta sitten.¹⁴² Vuodesta 2017 lähtien unioni on tunnustanut jokaisen oikeuden laadukkaisiin peruspalveluihin, kuten energiapalveluihin.¹⁴³ Välttämättömyyspalvelujen saatavuutta koskevassa raportissaan Euroopan komissio on katsonut, että välttämättömyyspalvelut täyttävät ihmisten perustarpeita ja ovat avainasemassa hyvinvoinnin sekä sosiaalisen osallisuuden kannalta erityisesti heikommassa asemassa oleville ryhmille. Raportissa on myös painotettu näiden palvelujen kohtuuhintaisuuden tärkeyttä sekä energiakriisin kasvattamia huolia energian saatavuudesta.¹⁴⁴

Euroopan unionin perusoikeuskirjan (2000/C 364/01, POK) 36 artiklan mukaan ”Edistääkseen unionin sosiaalista ja alueellista yhteenkuuluvuutta unioni tunnustaa mahdollisuuden käyttää kansallisten lainsäädäntöjen ja käytäntöjen mukaisia yleistä taloudellista etua koskevia palveluja perussopimusten mukaisesti, ja se kunnioittaa tätä oikeutta.” Artiklan on argumentoitu sisältävän oikeuden välttämättömyyspalveluiden saantiin, joihin siis kuuluvat muun muassa sähkö ja puhdas juomavesi.¹⁴⁵ Yleistä taloudellista etua koskevat palvelut (*services of general economic interest*) eivät kuitenkaan EU-oikeudessa ole synonyymi välttämättömille palveluille (*essential services*), joten nämä käsitteet on syytä toistaiseksi pitää erillään. Molempia palvelutyyppejä koskevat kuitenkin yhtäläiset periaatteet ja vaatimukset muun muassa palveluiden korkeasta laadusta, turvallisuudesta, kohtuuhintaisuudesta, yhdenvertaisesta kohtelusta, laajasta saatavuudesta ja käyttäjien oikeuksien huomioonottamisesta.¹⁴⁶

Erityisen huomionarvoista on, että vuonna 2017 luodussa Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilarissa on suoraan tunnustettu jokaisen oikeus välttämättömien palvelujen saantiin. Pilarin 20. periaatteen mukaan ”Jokaisella on oikeus laadukkaisiin peruspalveluihin, joita ovat esimerkiksi vesihuolto-, puhtaanapito-, energia-, liikenne- ja rahoituspalvelut sekä digitaalinen tietoliikenne.” ja ”Tällaisten palvelujen saatavuuteen on tarjottava tukea niitä tarvitseville.”. Euroopan sosiaalisten oikeuksien

¹⁴² Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2009/72/EY.

¹⁴³ Toimielinten välinen julistus Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilarista (2017/C 428/09), 20. periaate; ks. myös komission suositus energiaköyhyydestä (EU) 2023/2407, (4).

¹⁴⁴ Commission staff working document – Report on access to essential services in EU 2023, s. 5–7.

¹⁴⁵ Dahlberg – Karhu 2023, s. 79.

¹⁴⁶ Commission staff working document – Report on access to essential services in EU 2023, s. 11.

pilarissa vahvistetut periaatteet koskevat unionin kansalaisia ja sellaisia kolmansien maiden kansalaisia, jotka oleskelevat laillisesti unionissa.¹⁴⁷

Maininnan arvoista on lisäksi, että nk. sähkömarkkinadirektiivin (EU) 2019/944 mukaan jäsenvaltioiden on erityisesti varmistettava heikossa asemassa olevien ja energiaköyhien kuluttajien tarvitsemat sähköntoimitukset. Direktiivin johdanto-osan 22 kappaleen mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että kotitalousasiakkailta on oikeus saada tietynlaatuisia sähkötoimituksia selkeästi verrattavin, avoimin ja kilpailukykyisin hinnoin. Johdanto-osan 59 kappaleessa on lisäksi todettu, että energiapalvelut ovat unionin kansalaisten hyvinvoinnin turvaamisen kannalta välttämättömiä. Riittävä lämpö, jäähdytys, valaistus ja laitteiden käyttövoima ovat olennaisia palveluja, joilla turvataan kohtuullinen elintaso ja kansalaisten terveys. Lisäksi nämä energiapalvelut tukevat unionin kansalaisten mahdollisuuksien hyödyntämistä ja lisäävät sosiaalista osallisuutta.

Lopuksi voidaan kiinnittää huomiota siihen, että Euroopan unionin toiminnasta tehdyn sopimuksen (SEUT) 114 ja 169 artikloissa sekä POK 38 artiklassa edellytetään kuluttajansuojan olevan korkealla tasolla. Kuluttajansuojan korkea taso olisi siis varmistettava EU:ssa myös energiapalvelujen osalta.

5.1.3 Sähkön saanti kansallisen perusoikeusjärjestelmän näkökulmasta

Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten tavoin myöskään kansallinen perustuslakimme ei sisällä mainintaa sähköstä. Kun sähkö kuitenkin nähdään luonteeltaan elintärkeänä välttämättömyshyödykkeenä, voidaan sen saanti liittää myös moniin perustuslain turvaamiin perusoikeuksiin, viime kädessä jokaisen oikeuteen elämään, joka on turvattu PL 7 §:n 1 momentissa.

PL 19 § puolestaan turvaa ihmisarvoisen elämän perusedellytyksiä sekä jokaisen oikeutta asuntoon, joten säännöksellä voidaan nähdä olevan kiinteä yhteys sähkön saantiin.

¹⁴⁷ Toimielinten välinen julistus Euroopan sosiaalisten oikeuksien pilarista (2017/C 428/09), johdanto-osan (15) kappale.

Sosiaaliturvaa koskevan PL 19 §:n mukaan

Jokaisella, joka ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa, on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon.

Lailla taataan jokaiselle oikeus perustoimeentulon turvaan työttömyyden, sairauden, työkyvyttömyyden ja vanhuuden aikana sekä lapsen syntymän ja huoltajan menetyksen perusteella.

Julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä. Julkisen vallan on myös tuettava perheen ja muiden lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu.

Julkisen vallan tehtävänä on edistää jokaisen oikeutta asuntoon ja tukea asumisen omatoimista järjestämistä.

PL 19 § on luonteeltaan sellainen perusoikeus, joka erityisesti edellyttää julkisen vallan aktiivisia toimenpiteitä. Etenkin Suomen kaltaisissa yhteiskunta- sekä ilmasto-oloissa pääsy sähkөөn voi kiistämättä olla edellytyksenä ihmisarvoiselle elämälle. Näin ollen erityisesti 19 §:n 1 ja 4 momenttien voidaan katsoa puoltavan sitä, että julkisen vallan olisi aktiivisilla toimillaan varmistettava, että kaikilla Suomen lainkäyttöpiirissä olevilla henkilöillä on mahdollisuus saada sähköä.

Sähkөөn saanti voi toisaalta liittyä myös ympäristönäkökohtiin. Ainakin välillinen vaikutus sähköllä voi siis olla niin sanotun ympäristöperusoikeuden eli PL 20 §:n kannalta. Säännöksen mukaan ”Vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu kaikille. Julkisen vallan on pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus terveelliseen ympäristöön sekä mahdollisuus vaikuttaa elinympäristöönsä koskevaan päätöksentekoon.”. Sähkөөn saatavuus voi liittyä terveelliseen elinympäristöön kahdensuuntaisin tavoin: toisaalta ihmiset tarvitsevat riittävästi sähköä terveellisen elinympäristön rakentamiseksi ja ylläpitämiseksi, ja toisaalta taas suuri sähkönsä kulutus voi aiheuttaa haitallisia päästöjä ympäristölle. Ympäristölle aiheutuvia haitallisia vaikutuksia voidaan pyrkiä minimoimaan muun muassa investoimalla uusiutuviin energianlähteisiin ja parantamalla energiatehokkuutta.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Lofquist 2020, 718–719.

Sähkön saatavuuden varmistaminen erityisesti heikoille ihmisryhmille edistää myös tosiasiallista tasa-arvoa ja ihmisten sosiaalista osallisuutta.¹⁴⁹ Useissa tutkimuksissa on muun muassa todettu, että digitalisaation ulkopuolelle jääneet kuluttajat ovat alttiimpia energiaköyhyydelle, kun he eivät lähtökohtaisesti pysty seuraamaan omaa sähkönkulutustaan saati pörssisähkön hintavaihteluita ilman tarvittavia laitteita ja digitaalista osaamista.¹⁵⁰ Energiaköyhyydellä voi siten olla selkeä kytkeä esimerkiksi digitaaliseen yhdenvertaisuuteen. Näin ollen sähkön saatavuuden varmistamiseen liittyvien tavoitteiden voitaisiin katsoa olevan linjassa myös yhdenvertaisuutta koskevan PL 6 §:n kanssa.

5.2 Sähkön vähittäismyyjän perusoikeussuoja

5.2.1 Oikeushenkilön perusoikeussuoja

Kun puhutaan sähkön saannin perus- ja ihmisoikeuslottuvuuksista, on välttämätöntä ottaa huomioon myös kuluttajan vastapuolen eli sähkön vähittäismyyjän oikeudet. Seuraavaksi tarkastellaan siis sitä, mitä ovat sähkön vähittäismyyjien perusoikeusliitännäiset intressit ja mikä merkitys niille on annettava, kun pohditaan kysymystä kalliiden sähkösovimusten kanssa kamppailevien kuluttajien perusoikeussuojasta. Koska tutkielman näkökulma keskittyy kuluttajien oikeuksiin, vastapuolena toimivan elinkeinonharjoittajan oikeussuojaa on tarkoitus käsitellä jokseenkin yleisemmällä tasolla ja vain siltä osin kuin se on tarpeen riittävän kokonaiskuvan ymmärtämiseksi.

Kun tarkastellaan sähköyhtiöiden perusoikeussuojaa, on ensinnäkin otettava huomioon, että sähköyhtiöt ovat oikeushenkilöitä eivätkä luonnollisia henkilöitä. Perusoikeusjärjestelmän lähtökohtana on, että perusoikeudet kuuluvat jokaiselle. Jokaisella puolestaan tarkoitetaan tässä yhteydessä luonnollista henkilöä. Näin ollen oikeushenkilön perusoikeussuojan lähtökohtana on pidetty niin sanottua *välillisen puuttumisen teoriaa*, jonka nojalla oikeushenkilöt nauttivat perusoikeussuojaa lähinnä välillisesti niiden taustalla toimivien luonnollisten henkilöiden

¹⁴⁹ Ks. edellä 5.2.1 ja 5.2.2.

¹⁵⁰ Tuorila 2024, s. 32.

perusoikeussuojan kautta. Perusoikeusuudistuksen esitöiden sekä oikeuskirjallisuudessa esitettyjen kannanottojen mukaan ei kuitenkaan voida poissulkea sitä, että yksityiset oikeushenkilöt nauttisivat joidenkin perusoikeuksien kohdalla myös välitöntä suojaa. Esimerkiksi kokoontumis- ja yhdistymisvapaus (PL 13 §) sekä oikeusturva (PL 21 §) voivat ulottua välittömästi myös oikeushenkilöihin. Julkisyhteisöihin perusoikeussuoja ei kuitenkaan ulotu.¹⁵¹

Lisäksi on huomioitava, että jotkin kansainvälisten ihmisoikeussopimusten määräykset saattavat antaa välitöntä suojaa myös oikeushenkilöille. Esimerkiksi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 1. lisäpöytäkirjan 1 artiklan omaisuudensuojaa koskeva määräys koskee sanamuotonsa mukaan myös oikeushenkilöitä: ”Jokaisella luonnollisella tai oikeushenkilöllä on oikeus nauttia rauhassa omaisuudestaan.”.

Kun välillisen puuttumisen teoria on kuitenkin asetettu kansalliseksi lähtökohdaksi, on johdonmukaista lähteä siitä, että oikeushenkilön perusoikeussuoja on sitä vahvempi, mitä enemmän ja välittömämmin toimenpiteellä on vaikutusta oikeushenkilön taustalla olevien yksilöiden perusoikeuksiin.¹⁵² Esimerkiksi perustuslakivaliokunta on omaisuudensuojaa koskevassa lausuntokäytännössään antanut merkitystä sille, kohdistuuko omaisuudensuojan rajoitus suoraan luonnollisten henkilöiden omaisuuteen vai ei. Mikäli rajoitus kohdistuu vain oikeushenkilöiden omistuksessa olevaan omaisuuteen, lainsäätäjän liikkumavaraa on pidetty suurempana.¹⁵³ Siispä esimerkiksi suurten pörssiyhtiöiden osakkeenomistajat, joille osakkuus on pääasiassa sijoituskohde, eivät ole samalla tavoin omaisuudensuojan piirissä yhtiön kautta kuin pienen osakeyhtiön osakkaat, jotka osallistuvat yhtiön toimintaan huomattavasti välittömämmin.¹⁵⁴

Pekka Länsineva on tiivistänyt oikeushenkilön perusoikeussuojan alan siten, että perusoikeuksien mukaisia periaatteita on soveltuvin osin kunnioitettava myös oikeushenkilöiden kohdalla mahdollisimman suuressa määrin kuitenkin yksilöiden perusoikeuksia vaarantamatta. Yhteenvetona voidaan siis todeta, että oikeushenkilön ei lähtökohtaisesti katsota nauttivan yhtä vahvaa perusoikeussuojaa kuin luonnollisen

¹⁵¹ HE 309/1993 vp, s. 23; Viljanen 2011, s. 96–97.

¹⁵² Ks. esim. PeVL 45/1996, s. 2.

¹⁵³ Esim. PeVL 17/1997 vp, s. 3.

¹⁵⁴ Saraviita 2005, s. 170.

henkilön. Tästä ei kuitenkaan tulisi myöskään automaattisesti vetää sellaista johtopäätöstä, että yksilön intressit menisivät aina edelle, kun vastassa on oikeushenkilön intressit. Sen sijaan tilanteita on arvioitava yksittäin niiden kokonaisvaikutusten valossa.¹⁵⁵

5.2.2 Omaisuuden suoja ja sopimusvapaus

PL 15.1 §:n mukaan jokaisen omaisuus on turvattu. Perustuslain omaisuuden suojoilla suojataan vakiintuneesti ihmisten erilaisia varallisuusarvoisia etuja ja oikeuksia. Omaisuuden käsite ymmärretään perusoikeussäännöksen yhteydessä laajaksi, joten omaisuutena pidetään yleisesti ottaen kaikkia ihmisten tosiasiallisia taloudellisia etuja.¹⁵⁶ Sopimusvapautta ei itsessään ole sisällytetty perusoikeussäännöksiin, mutta sen on katsottu nauttivan tietyssä määrin perusoikeussuojaa omaisuuden suojaan kytkeytyvänä yleisenä periaatteena.¹⁵⁷

Sopimusvapaudella voidaan tarkoittaa toisaalta tulevaisuuteen suuntautuvaa omistajan vapautta tehdä sopimuksia omaisuudestaan ja toisaalta menneisyyteen suuntautuvaa sopimusten loukkaamattomuuden suojaa.¹⁵⁸ Perustuslakivaliokunnan vakiintuneessa lausuntokäytännössä on pidetty pääsääntönä oikeustoimien pysyvyyttä, jonka mukaan on pääsääntöisesti kiellettyä puuttua tavallisella lailla taannehtivasti yksityisten välisiin varallisuus oikeudellisiin sopimussuhteisiin. Kielto ei kuitenkaan ole ehdoton. Perustuslakivaliokunta on muun muassa korostanut, etteivät lain tai hyvän tavan vastaiset taikka kohtuuttomat oikeustoimet nauti perustuslain suoja. Näin ollen esimerkiksi oikeustoimen kohtuullistamisesta on voitu säätää tavallisella lailla.¹⁵⁹ Omaisuuden suojan piiriin kuuluvaa sopimusvapautta voidaan siis lainsäädännöllä rajoittaa perusoikeuksien yleisten rajoitusedellytysten mukaisesti.¹⁶⁰

Perustuslakivaliokunta on pitänyt lainsäätäjän liikkumavaraa omaisuuden suojan näkökulmasta lähtökohtaisesti suurempana, jos velvoitteet koskevat pörssiyrityksiä tai muita varallisuusmassaltaan huomattavia oikeushenkilöitä, kuin jos sääntelyllä olisi

¹⁵⁵ Lämsineva 2002, s. 108–112.

¹⁵⁶ Lehtonen, Niina, Sopimusvapauden perustuslainsuoja, s. 177–220 teoksessa Nieminen 1999, s. 187.

¹⁵⁷ HE 309/1993, s. 62; ks. myös sähkömarkkinalain muuttamisesta annettu perustuslakivaliokunnan lausunto PeVL 33/1998 vp, s. 1.

¹⁵⁸ Lehtonen teoksessa Nieminen 1999, s. 179.

¹⁵⁹ HE 309/1993, s. 62–63; PeVL 3/1982 vp; PeVL 13/1986 vp.

¹⁶⁰ Saraviita 2005, s. 428–432; PeV:n käytännöstä ks. esim. PeVL 63/2002 vp.

hyvin välittömiä vaikutuksia oikeushenkilön taustalla olevien luonnollisten henkilöiden asemalle.¹⁶¹ Sähköyhtiöt ovat kooltaan ja toiminnan laajuudeltaan hyvin vaihtelevia, joten yleisiä suuntaviivoja on tältä osin hankalaa piirtää. Suomessa toimii kuitenkin useampia varallisuusmassaltaan suuria sähköyhtiöitä, kuten pörssi-yhtiö Fortum. Perustuslakivaliokunnan käytännön perusteella voidaan katsoa, että tällaisiin varallisuusmassaltaan huomattaviin sähköyhtiöihin olisi sallittua kohdentaa suurempia omaisuuden suojan ja sopimusvapauden rajoituksia. Tämä lähtökohta on mahdollista ottaa huomioon myös soveltamistilanteessa sovittelun edellytyksiä arvioitaessa¹⁶², vaikkakin kuluttajasopimuksissa kohtuuttomuutta arvioidaan yksinomaan kuluttajan näkökulmasta. Kohtuuttomuusarviointi on kuitenkin aina kokonaisharkintaa, jossa otetaan huomioon kaikki tapauksen olosuhteisiin vaikuttavat seikat.

Perustuslakivaliokunnan käytännössä on edellä todetuin tavoin katsottu, etteivät kohtuuttomat oikeustoimet nauti perustuslain suojaa. Jos siis kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan välinen sähkönmyyntisopimus katsotaan kuluttajansuojalain 4 luvun 1 §:n nojalla kohtuuttomaksi, sähkön vähittäismyyjä ei lähtökohtaisesti voi enää tässä vaiheessa torjua sovittelua vetoamalla omaisuuden suojaan ja sopimusvapauteen.

Sähkön vähittäismyyjän omaisuuden suojan kannalta on toisaalta myös huomionarvoista, että sähkönmyyjä on itse riippuvainen sähköpörssiestä hankkiessaan sähköä ja sähkönhankinnan suojauksia sähkötuoilleen. Kun kuluttaja ostaa sähköä määräaikaisella sopimuksella, sähkön hankinta ja suojaus tehdään koko ennustettavalle sähkönkäytölle koko sopimuskaudelle. Sähkönmyyjä siis hankkii sähköä markkinalta lukittuun hintaan niille asiakkaille, joille on sovittu myytävän sähköä koko määräaikaisen kauden. Sähkönmyyjälle sähkön hankintahinta ei siten myöskään yksittäisen sopimuksen kohdalla muutu, vaikka yleinen hintataso laskisi tai nousisi sopimuskauden aikana. Sähkönmyyjä ei myöskään voi perua omaa hankintasopimustaan. Siispä sähkönmyyjä ei lähtökohtaisesti saa ylimääräistä voittoa siitä, että hinnat laskevat sopimuksenteon jälkeen. Sen sijaan, jos sopimuksen hintaa sovitellaan alemmaksi kuluttajan eduksi, sähkönmyyjä jää lähtökohtaisesti

¹⁶¹ Esim. PeVL 74/2018 vp. s. 3.

¹⁶² Ks. Länsineva 2002, s. 141–143.

tappiolle.¹⁶³ Näin ollen omaisuudensuojaan liittyvä luottamus sopimuksen pysyvyyteen on sähköön vähittäismyyjälle varsin olennaista.

5.2.3 Elinkeinovapaus

Toisena keskeisimpänä sähköön vähittäismyyjiä suojaavista perusoikeussäännöksistä voidaan mainita elinkeinovapaus. PL 18 §:n 1–2 momentin mukaan:

Jokaisella on oikeus lain mukaan hankkia toimeentulonsa valitsemallaan työllä, ammatilla tai elinkeinolla. Julkisen vallan on huolehdittava työvoiman suojelusta.

Julkisen vallan on edistettävä työllisyyttä ja pyrittävä turvaamaan jokaiselle oikeus työhön.

PL 18 § koskee siis laajasti yksilön vapautta ja mahdollisuutta hankkia toimeentulonsa työntekijänä tai yrittäjänä. Vaikka elinkeinovapaus on vahva pääsääntö, se ei myöskään ole ehdoton. Perustuslakivaliokunnan vakiintuneen käytännön mukaan elinkeinotoiminta voidaan poikkeuksellisesti muun muassa säätää luvanvaraiseksi, kunhan luvanvaraisuutta koskeva rajoitus täyttää perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset.¹⁶⁴ Elinkeinovapautteen kohdistuu myös useita luonnollisia rajoituksia, kuten työpaikkojen saatavuus ja työssä vaadittava koulutus.¹⁶⁵

Se, että kuluttajien tekemien sähkösopimusten hintoja arvioidaan kohtuuttomuuden näkökulmasta, ei lähtökohtaisesti rajoita sähköyhtiöissä työskentelevien henkilöiden oikeutta tai mahdollisuutta työskennellä kyseisissä yhtiöissä. Mikäli sähkösopimuksia laajalti kohtuullistettaisiin kuluttajien eduksi tai hinnoitteluun muuten puututtaisiin, voisi tämä haitata yhtiöiden taloutta, jolla puolestaan saattaisi olla välillisiä vaikutuksia sähköyhtiöiden toiminnan laajuuteen ja henkilöstöön. Suhteellisen selvänä lähtökohtana voidaan kuitenkin pitää sitä, ettei yksittäisten sopimusten sovittelun voida katsoa loukkaavan sähköyhtiöiden elinkeinovapautta. Tältä osin on kuitenkin hyvä pitää mielessä sovittelutoimien mahdolliset laajemmat vaikutukset sähköyhtiöiden talouteen ja toimintaan.

¹⁶³ Ks. KRIL D/998/39/2023.

¹⁶⁴ Esim. PeVL 15/1996 vp.

¹⁶⁵ HE 309/1993 vp, s. 67.

5.3 Kuluttajan ja sähkön vähittäismyyjän intressien välisistä jännitteistä, perusoikeuspunninnasta ja kokonaisharkinnasta

Edellä on käyty läpi sähkön saatavuuteen ja sähkömarkkinoihin liittyviä perus- ja ihmisoikeusulottuvuuksia toisaalta sähköä ostavan kuluttajan ja toisaalta sähköä myyvän elinkeinonharjoittajan näkökulmasta. Kun pohditaan kalliin sähkönsopimuksen sovittelumahdollisuuksia kuluttajan eduksi, havaitaan, että sähkön vähittäismyyjän ja kuluttajan oikeudet ja intressit asettuvat kohtuuttomuusharkinnassa ainakin osittain vastakkain. Sähkön saannin välttämättömyyteen kytkeytyvät kuluttajan intressit vaikuttavat ohjaavan sovittelua puoltavaan suuntaan, kun taas sopimusten pysyvyyteen kytkeytyvät elinkeinonharjoittajan intressit puhuvat lähtökohtaisesti sovittelua vastaan. Osapuolten oikeuksien välillä vallitsee siis jonkinlaisia jännitteitä, joita on ratkottava punninnan keinoin. Punnintatilanteessa perusoikeudet vaikuttavat pääasiassa niiden periaatteellisessa ulottuvuudessaan¹⁶⁶, joten kyse on ennemminkin erisuuntaisten intressien yhteensovittamisesta kuin varsinaisesta ristiriidasta.

Edellä on osoitettu, että sähkönmyyntisopimuksen osapuolten intresseille voidaan löytää useita kiinnekohtia perusoikeusjärjestelmästä. Sopimusoikeudessa onkin tyyppillistä, että joudutaan punnitsemaan vastakkain moniulotteisia perusoikeuskytkentöjä sisältäviä intressikokonaisuuksia. Kohtuuttomuusarviointi on sopimusoikeudellista kokonaisharkintaa, jossa tulee ottaa huomioon kaikki yksittäistapauksessa oikeudellisesti relevantit intressit. Näin ollen vaikuttaisi varsin perustellulta, että kohtuuttomuutta arvioitaessa voitaisiin hyödyntää myös tapauksen tausta-arvoihin kiinnittyviä perusoikeuksia. Perusoikeusargumentaation hyödyntäminen liittyy ennen kaikkea tapauksen olosuhteissa relevanttien intressien tunnistamiseen. Sen sijaan on todettava, etteivät perusoikeudetkaan yleensä tarjoa suoria ratkaisuja näiden intressien keskinäisten painoarvojen punnintaan.¹⁶⁷

Kun kokonaisharkinnassa tarkastellaan useisiin perusoikeussäännöksiin kytkeytyviä intressejä, on olennaista tarkastella myös perusoikeusjärjestelmää kokonaisuutena. Perusoikeuksille on yksittäistilanteessa pyrittävä löytämään sellainen sisältö, joka on

¹⁶⁶ Norr 2019, s. 372. Perusoikeuksien periaateulottuvuudesta ks. luku 2.3.

¹⁶⁷ Norr 2019, s. 375–383.

mielekäs koko perusoikeusjärjestelmän kokonaisuuden kannalta.¹⁶⁸ Perusoikeusjärjestelmän toimivuus ja tasapaino edellyttävät sitä, että kaikki perusoikeudet otetaan huomioon ilman, että mikään yksittäinen perusoikeus korostuisi muiden kustannuksella.¹⁶⁹ Sähkösovimusten kontekstissa olennaista on siis löytää riittävä tasapaino kuluttajan ja elinkeinonharjoittajan oikeuksien välillä koko perusoikeusjärjestelmän kontekstissa.

Toistaiseksi sähkön vähittäismyyjien perusoikeuksia on otettu melko tehokkaasti huomioon muun muassa uutta lainsäädäntöä valmisteltaessa. Perustuslakivaliokunta on kiinnittänyt huomiota erityisesti sähköyhtiöiden sopimusvapauden rajoittamiseen.¹⁷⁰ Alisääntelytilanteen mahdollisia perusoikeushaittoja ja -vaaroja¹⁷¹ ei kuitenkaan ole juurikaan lainsäädäntövaiheessa tuotu esiin. Tämä on ymmärrettävää ottaen huomioon, että etenkin varallisuus oikeuden yhteydessä perusoikeudet on perinteisesti ymmärretty vapausoikeuksina, joten painopiste on ollut sen varmistamisessa, ettei sääntelyllä puututtaisi liiaksi perusoikeuksien tuomiin vapauksiin.¹⁷² Kun perusoikeuskäsitys on laajentunut ja nykyään on tunnistettu myös perusoikeuksien turvaamiseen liittyvät aktiiviset velvoitteet, voidaan kysyä, onko perusoikeuksien negatiivisten ulottuvuuksien huomioonottaminen tässä yhteydessä riittävää perusoikeuksien kokonaisvaltaisen turvaamisen kannalta.¹⁷³ Tuomalla perusoikeuksia monipuolisemmin mukaan keskusteluun voidaan erityisesti perustella erilaisten toimien, kuten kohtuuttomien sopimusten sovittelun, merkitystä oikeudellisesti legitimiillä ja läpinäkyvällä tavalla.

Korkein oikeus on hyödyntänyt perusoikeusargumentaatiota huomionarvoisella tavalla muun muassa eräässä kuluttajansuojaa ja markkinoinnin hyvää tapaa koskevassa ratkaisussaan KKO 2013:5. Ratkaisun perusteluissa korkein oikeus totesi nimenomaisesti, että perusoikeudet ilmentävät vakiintuneita ja yleisesti hyväksytyjä yhteiskunnallisia arvoja, minkä vuoksi niitä voidaan käyttää eräänä arviointiperusteena markkinoinnin hyvän tavan vastaisuuden punninnassa. Tapauksessa korkein oikeus katsoi, että elinkeinonharjoittajan menettely oli

¹⁶⁸ Länsineva 2002, s. 116–117.

¹⁶⁹ Ibid, s. 130.

¹⁷⁰ PeVL 33/1998 ja PeVL 102/2022 vp.

¹⁷¹ Perusoikeushäiriöistä ks. Pöyhönen 2003, s. 87–97.

¹⁷² Ks. esim. Länsineva 2002, s. 38–46.

¹⁷³ Länsineva 2002, s. 130–131; ks. myös edellä luku 2.2.

ristiriidassa kuluttajan yksityiselämän, kotirauhan sekä omaisuuden suojan kanssa ja siksi kuluttajansuojalain 2 luvun 2 §:n 1 momentin vastaista. Korkein oikeus otti perusteluissaan huomioon myös elinkeinonharjoittajan kaupallista viestintää turvaavan sananvapauden, mutta katsoi, ettei se antanut perustuslain suojaa elinkeinonharjoittajan hyvän tavan vastaiselle menettelylle. Kyseinen korkeimman oikeuden ratkaisu on saanut oikeuskirjallisuudessa positiivista huomiota eräänä perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen ja perusoikeusargumentaation hyvänä esimerkkitapauksena.¹⁷⁴

Erityisesti silloin, kun puhutaan sähkönsaannin välttämättömyydestä, oikeudellisessa argumentaatiossa voisi olla syytä tuoda esiin myös sähkönsaantavuutta koskevien ongelmien taustalla vaikuttavia perus- ja ihmisoikeusulottuvuuksia. Sähkönsaanti on välttämätöntä ihmisten perustarpeiden tyydyttämisen kannalta, jolla puolestaan on ilmeisiä kiinnekohtia perusoikeusjärjestelmään, kuten edellä on osoitettu. Perusoikeuksien avulla välttämättömyysargumentti voidaan nähdäkseni varsin luontevalla tavalla liittää kiinteämmin oikeusjärjestykseen. Lukuisten perus- ja ihmisoikeuskysymysten voidaan myös nähdä tukevan sitä, että erityisen vaikeassa tilanteessa olevien kuluttajien kohtuuttoman kalliita sähkönsopimuksia olisi syytä sovitella, jotta näiden kuluttajien perus- ja ihmisoikeudet voidaan turvata riittävän tehokkaasti. Sopimuksen kohtuuttomuutta on kuitenkin aina arvioitava tapauskohtaisesti, kuten edellä luvussa 4 on selostettu.

Jos tilannetta ajatellaan siten, kohtuuttoman kalliin sähkönsopimuksen kohtuullistamisella pyritään kuluttajan perusoikeuksien suojaamiseen, voidaan kohtuullistaminen liittää myös PL 22 §:n mukaiseen julkisen vallan turvaamisvelvollisuuteen.¹⁷⁵ Tuomioistuimella voidaan tällöin tietyissä tapauksissa katsoa olevan myös perustuslain 22 §:stä johtuva velvollisuus sopimuksen kohtuullistamiseen. Kuten edellä on pistetty merkille, perustuslakivaliokunta on katsonut, etteivät kohtuuttomat oikeustoimet nauti perustuslain suojaa. Siten esimerkiksi omaisuudensuojaan kiinnittyvän sopimusten pysyvyyden suojan ei tulisi olla esteenä sopimuksen sovittelulle, mikäli sopimusehdon katsotaan yksittäistilanteessa johtavan kohtuuttomuuteen kuluttajan kannalta.

¹⁷⁴ Ks. esim. Ojanen 2014, s. 950–952; Norr 2018, s. 191–192.

¹⁷⁵ Kohtuusperiaate voidaan nähdä PL 22 §:n mukaisen perusoikeuksien turvaamisvelvollisuuden varallisuus oikeudellisena vastinparina. Ks. Pöyhönen 2003, s. 97–109 ja Norr 2019, s. 373.

Kohtuuttomuuden arvioinnin ollessa luonteeltaan kokonaisharkintaa, on siinä kuitenkin mahdollista ottaa huomioon molempien osapuolten asema myös perusoikeuksien kannalta. Perusoikeuksia on tarkasteltava aina perusoikeusjärjestelmän kokonaisuuden puitteissa.

5.4 Perusoikeusargumentaation kontrolloitavuudesta

Perusoikeuksilla argumentointia on toisinaan kritisoitu muun muassa sen poliittisuudesta, epämääräisyydestä ja tulkinnanvaraisuudesta.¹⁷⁶ Esimerkiksi kohtuusharkinnan yhteydessä voi herätä huoli siitä, päästäänkö perusoikeusargumentaation avulla riittävään täsmällisyyteen ja etäännyttävätkö perusoikeudet harkinnan liiaksi sopimusoikeuden yleisistä opeista.¹⁷⁷ Perusoikeudet ovat kirjoitusasultaan melko abstrakteja, mikä voi tietysti näyttäytyä riskinä niiden soveltamisen kontrolloitavuuden ja ennakoitavuuden kannalta. Perusoikeuksien yleinen sovellettavuus ja perustavanlaatuisuus kuitenkin edellyttävät sitä, ettei säännösten sisältöä voida rajata kovin tarkasti. Siten perusoikeuden tarkempi merkitysisältö hahmottuu käytännössä vasta kussakin soveltamistilanteessa.¹⁷⁸

Perusoikeuksien periaateulottuvuuksien välisessä punninta-argumentaatiossa on usein kyse sellaisesta osin moraalisiin ja poliittisiin argumentteihin tukeutuvasta käytännöllisestä päättelystä, joka sisältää jonkinlaisia harkinnanvaraisia ulottuvuuksia ja arvovalintoja.¹⁷⁹ Oikeudellisessa soveltamiskäytännössä tehtävien arvovalintojen kannalta keskeinen kysymys liittyy vaatimukseen siitä, että oikeustieteen sekä oikeudellisen ratkaisutoiminnan on aina pyrittävä mahdollisimman avoimeen ja ennakoitavaan argumentaatioon.¹⁸⁰ On kuitenkin muistettava, että oikeudelliseen ratkaisutoimintaan sisältyy väistämättäkin jonkinlaisia arvovalintoja, olipa kyse yksityisoikeudellisten tai julkisoikeudellisten normien soveltamisesta. Oikeus on aina sidoksissa yhteiskuntaan ja sen muutoksiin sekä kulloinkin vallitseviin arvokäsityksiin.¹⁸¹ Kun otetaan huomioon, että yleisesti hyväksytyt yhteiskunnalliset

¹⁷⁶ Esim. Aarnio 2002 ja Helin 2012.

¹⁷⁷ Norr 2018 ja Norr 2019.

¹⁷⁸ Lavapuro teoksessa Heinonen – Lavapuro (toim.) 2012, s. 144 ja 147.

¹⁷⁹ Ibid, s. 154.

¹⁸⁰ Wilhelmsson 2004, s. 227.

¹⁸¹ Ks. esim. Wilhelmsson 2005 ja Karhu 2022.

arvot tiivistyvät oikeudellisessa muodossaan nimenomaan perusoikeusjärjestelmään, voidaan perusoikeuksista luontevalla tavalla hakea tulkinta-apua erilaisten arvopunnintojen ratkaisemiseen.¹⁸²

Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, että yksityisoikeudellisessa soveltamiskäytännössä tehtävät arvovalinnat saattavat tulla pohdittaviksi erityisesti erilaisten avointen yleislausekkeiden tulkinnan kohdalla.¹⁸³ Hyvä esimerkki tällaisesta yleislausekkeesta on sopimusoikeudellinen kohtuusperiaate, tai tarkemmin kuluttajansuojalain mukainen kohtuuttomuus. Tämän kaltaisten avointen ja luontaisesti jännitteisten periaatteiden soveltamiseen liittyy aina tietty harkintamarginaali, jolloin ratkaisu joudutaan muodostamaan kokonaisharkinnan avulla punnitsemalla keskenään eri suuntaisten intressien painoarvoa.¹⁸⁴ Intressipunnintaan sisältyy kiperissä tapauksissa käytännössä aina jonkinlaisia moraalis-poliittisia ulottuvuuksia, jotka pitäisi tuoda ratkaisun perusteluissa esiin läpinäkyvällä tavalla.

Jos kysymystä tarkastellaan hiukan eri suunnasta, voidaan todeta, että yksityisoikeudellisen kokonaisharkinnan oikeudellinen justifikaatio ja kontrolloitavuus toisaalta myös edellyttävät, että harkinnassa seurataan ajanmukaisia arvo- ja tavoitekäsitteitä. Koska perusoikeudet ilmentävät yhteiskunnassa yleisesti hyväksytyjä arvoja, ne voivat tuoda argumentaatioon lisäarvoa tuomalla esiin näitä harkinnan arvostuksenvaraisia ulottuvuuksia oikeudellisesti läpinäkyvällä ja kontrolloitavalla tavalla.¹⁸⁵ Joonas Norrin mukaan lain soveltamisen oikeudellisessa kontrolloitavuudessa olennaista onkin juuri se, miten joka tapauksessa tietyn moraalis-poliittisen harkintamarginaalin sisältävä intressipunninta on kiinnitettävissä mahdollisimman monipuolisesti ja läpinäkyvästi ajanmukaiseen yhteiskunnalliseen arvo- ja tavoitekeskusteluun. Tässä perusoikeudet saattavat tilannekohtaisesti toimia oivana apuvälineenä ja siten ”– – perusoikeuksien yhteydet moraaliin ja politiikkaan tulisi nähdä uhan sijaan nimenomaan mahdollisuutena”.¹⁸⁶

Oikeuskäytännössä esitettävät argumentit voivat siis olla enemmän tai vähemmän poliittisia ja arvoperustaisia riippumatta siitä, käytetäänkö lain tulkinnan työkaluina

¹⁸² Esim. Ojanen 2014, s. 950.

¹⁸³ Pöyhönen 2003, s. 86–109; Norr 2018; Norr 2019.

¹⁸⁴ Ks. luku 4.

¹⁸⁵ Ojanen 2014, s. 950–952; Norr 2018 s. 179–180; Norr 2019, s. 370.

¹⁸⁶ Norr 2018, s. 179–180.

yksityisoikeudellisia oppeja vai perusoikeuksia. Ratkaisun sisältämät moraaliset ja poliittiset ulottuvuudet eivät myöskään automaattisesti tee ratkaisusta mielivaltaista.¹⁸⁷ Sen sijaan poliittisten ulottuvuuksien läpinäkyvä esille tuominen altistaa ratkaisun ja sen perustelut kriittiselle tarkastelulle, minkä voidaan nähdä ennen muuta edistävän ratkaisutoiminnan läpinäkyvyyttä ja kontrolloitavuutta.¹⁸⁸ Avoimuuden ja ennakoitavuuden vaatimusten näkökulmasta on voidaan painottaa sitä lähtökohtaa, että argumentaation kontrolloitavuus on oikeudellisesti riittävää silloin, kun huomioidaan mahdollisimman monipuolisesti ja ajanmukaisesti kaikki käsillä olevan tapauksen kannalta relevantit intressit sekä tuodaan nämä mahdollisimman selkeästi ja läpinäkyvästi esille ratkaisun perusteluissa.¹⁸⁹

Tiivistäen oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa olisi siis pyrittävä mahdollisimman tehokkaasti sovittamaan yhteen toisaalta joustavan tilannesidonnaisuuden vaatimus ja toisaalta argumentaation avoimuuden, ennakoitavuuden ja kontrolloitavuuden vaatimukset. Kumpaakaan näistä puolista ei voida oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa sivuuttaa, eikä siten kumpaankaan voida tukeutua liiaksi toisen kustannuksella. Perusoikeusjärjestelmä voi tarjota ainakin erään käyttökelpoisen työkalun näiden vaatimusten yhdistämiselle.¹⁹⁰

Edellä sanotusta huolimatta on kuitenkin syytä korostaa, etteivät perusoikeudetkaan tarjoa yksiselitteisiä tai kritiikiltä vapaita työkaluja yksityisoikeudellisten ongelmien ratkaisemiseen. Perusoikeusargumentaation vahvistamisella yksityisoikeuden alalla ei pyritä myöskään häivyttämään oikeudenalakohtaisia yleisiä oppeja, vaan sillä pyritään rikastamaan ja tukemaan yksityisoikeudellista harkintaa silloin, kun perusoikeuksilla voidaan katsoa olevan todellista relevanssia ratkaisun muodostamisessa.¹⁹¹ On edelleen pidettävä mielessä, ettei perusoikeuksien soveltamisalaa ole tarpeen laajentaa liiaksi sellaisiin kysymyksiin, joihin ne eivät luontevalla tavalla sovi.¹⁹²

Perus- ja ihmisoikeudet ovat kuitenkin niiden avoimesta kirjoitusasustaan huolimatta vahvasti velvoittavia oikeusnormeja, jotka julkisen vallan on otettava huomioon

¹⁸⁷ Lavapuro teoksessa Heinonen – Lavapuro (toim.) 2012, s. 176; Norr 2019, s. 370.

¹⁸⁸ Norr 2019, s. 370.

¹⁸⁹ Norr 2018, s. 180.

¹⁹⁰ Wilhelmsson 2004; Lavapuro 2009, s. 275–281.

¹⁹¹ Norr 2019, s. 385.

¹⁹² Wilhelmsson 2004, s. 212–213 ja s. 220–221.

kaikessa toiminnassaan, jotta niiden tehokas toteutuminen voidaan turvata.¹⁹³ Näin ollen voidaan todeta, että perusoikeusargumentaation hyödyntäminen yksityisoikeudellisten yleislausekkeiden, kuten kuluttajansuojalain mukaisen kohtuuttomuuden, tulkinnassa on perusteltua silloin, jos tapaukseen liittyy sellaisia arvopunnintoja, jotka luontevalla tavalla voidaan liittää perusoikeusjärjestelmään.

5.5 Perusoikeuksien horisontaalisesta velvoittavuudesta: Onko sähkön vähittäismyyjillä velvollisuus ottaa kuluttajien perusoikeudet huomioon?

Edellä olen pyrkinyt osoittamaan, että perusoikeudet voivat tuoda argumentaatioon lisäarvoa punnittaessa kalliiden sähkönmyyntisopimusten sovittelumahdollisuuksia kuluttajansuojalain nojalla. Lopuksi herää kysymys siitä, kuinka pitkälle perusoikeuksien vaikutukset sitten ulottuvat kuluttajan ja sähkönmyyjän välisessä suhteessa, ja millainen on sähköyhtiön vastuu tilanteessa, jossa kohtuuttoman kalliin sopimuksen voidaan katsoa vaarantavan kuluttajan perusoikeuksien toteutumisen. Voidaanko sähköyhtiöiden katsoa joissain tapauksissa olevan velvoitettuja sopimusten kohtuullistamiseen myös perusoikeuksien välittömän horisontaalivaikutuksen nojalla?

Tutkielman alkupuolella luvussa 2 on todettu, että perusoikeuksien horisontaalivaikutus voi saada merkitystä erityisesti sellaisissa oikeussuhteissa, joissa osapuolet ovat keskenään epäsymmetrisessä asemassa. Sähköyhtiöiden on todettu olevan lähtökohtaisesti selkeässä tiedollisessa ja taloudellisessa valta-asemassa suhteessa kuluttajaan. Välttämättömyshyödykkeiden kohdalla epäsymmetria on vielä erityinen siinä mielessä, että kuluttajan valinnanvapaus on varsin rajoitettu, kun näitä hyödykkeitä on lähtökohtaisesti välttämätöntä hankkia niiden hinnasta riippumatta. Sikäli siis perusoikeuksien horisontaalinen vaikuttavuus vaikuttaisi tämän tyyppisessä suhteessa luontevalta.

Lähtökohtana perusoikeuksien horisontaalivaikutuksen osalta on yleisesti pidetty sitä, että perusoikeudet vaikuttavat yksityisten välisissä suhteissa lähinnä välillisesti tavallisten lakien ja niiden perusoikeusmyönteisen tulkinnan kautta. Välillinen

¹⁹³ Viime kädessä antamalla niille ristiriitatilanteessa etusija PL 106–107 §:n nojalla.

vaikutus toteutuu siis esimerkiksi silloin, kun kohtuuttomuusarvioinnissa käytetään eräinä tulkintavälineinä osapuolten perusoikeuksia. Nykyisen ymmärrystävän valossa on kuitenkin tunnistettu laajalti myös mahdollisuus siihen, että perusoikeuksilla voi olla myös välittömiä vaikutuksia yksityisten välisissä suhteissa. Yksityisen oikeussuhteen osapuolilla voidaan siis katsoa olevan suoraan velvollisuus kunnioittaa vähintäänkin toistensa perusoikeusasemien vähimmäisisältöjä.¹⁹⁴

Kun esimerkiksi tuomioistuin tulkitsee yksityisoikeudellisen sopimuksen kohtuuttomuutta perusoikeuksien avulla, sisältää tällainen tulkinta nähdäkseen jo itsessään sen oletuksen, että osapuolet ovat suoraan velvoitettuja toistensa perusoikeuksien kunnioittamiseen.¹⁹⁵ Juuri tässä yhteydessä voidaan havaita, ettei perusoikeuksien välillisen ja välittömän horisontaalivaikutuksen erottelu olekaan niin ilmeinen kuin äkkiseltään voisi ajatella. Tämä liittyy erityisesti siihen huomioon, että julkisella vallalla on lähtökohtaisesti aina jonkinlainen rooli perusoikeuksien realisoimisessa myös horisontaalisuhteissa.¹⁹⁶ Näin ollen voisi ehkä varovaisesti todeta, ettei välittömän ja välillisen vaikutuksen kategorinen erottelu ole nykyisen ymmärrystävän mukaan kovinkaan tarpeellista. Huomattavasti olennaisempaa on se, että tapauksen kannalta merkitykselliset perusoikeusliitännät tunnistetaan ja otetaan huomioon riittävän monipuolisesti ja niiden välinen punninta tehdään jokaisen yksittäistapauksen olosuhteet täysimääräisesti huomioiden.

Kun katsomme, että yksityinen oikeussubjekti joutuu ottamaan toiminnassaan huomioon vastapuolen perusoikeudet, näyttää tämä asettuvan jännitteeseen klassisen vapausoikeusajattelun ja yksilönautonomian kanssa.¹⁹⁷ Uudistunut ajattelutapa asettaa siis mielenkiintoisia kysymyksiä yleisemminkin vapauksien ja velvollisuuksien väliselle punninnalle. Muun muassa Juha Karhu on katsonut, että perinteisestä tahdonvapauteen perustuvasta varallisuusoikeudesta ollaan yleisemminkin liikkumassa kohti velvollisuuksia asettavaa varallisuusoikeutta. Karhun mukaan modernissa oikeudessa olennaista on tunnistaa sen moniulotteisuus, joka muodostuu sekä ulkoisista (järjestelmien rinnakkaisuus) että oikeusjärjestyksen sisäisistä tekijöistä. Karhun mukaan velvollisuudet olisi alettava nähdä oikeuksien kestävien

¹⁹⁴ Norr 2019, s. 366.

¹⁹⁵ Samoin voidaan tulkita esimerkiksi edellä mainitun markkinoinnin hyvän tavan vastaisuutta koskevan ratkaisun KKO 2013:5 perusteluista.

¹⁹⁶ Länsineva 2002, s. 133–134.

¹⁹⁷ Norr 2019, s. 371.

käyttötapojen asettamiksi sisäisiksi rajoiksi eikä vain ulkoisiksi rajoituksiksi. Siispä omien oikeuksien hyödyntämisen voidaan katsoa edellyttävän sitä, että samalla otetaan kannettavaksi myös velvollisuudet.¹⁹⁸ Tämä liittyy nähdäkseni myös oikeuksien vastavuoroisuuden ajatukseen, jonka nojalla omiin oikeuksiin vetoaminen merkitsee sitä, että samalla tunnustaa toisten oikeudet.¹⁹⁹ Näin ollen voitaisiin katsoa, ettei sähköyhtiö voi tehokkaasti vedota omaisuudensuojaansa ilman, että se ottaa toiminnassaan myös vastapuolena olevan kuluttajan perusoikeudet huomioon.

Samalla, kun yritysten valta yhteiskunnassa on kasvanut, on herännyt paljon keskustelua yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta. Yritysten ihmisoikeusvastuun vähimmäisvaatimuksena voidaan katsoa olevan tietty kuluttajien perus- ja ihmisoikeuksien kunnioittamisvelvollisuus, jonka nojalla yritysten on vähintäänkin pyrittävä poistamaan yritystoimintansa aiheuttamat negatiiviset ihmisoikeusvaikutukset.²⁰⁰ Kunnioittamisvelvollisuus on kuitenkin pidettävä erillään julkisen vallan aktiivisesta turvaamisvelvollisuudesta.²⁰¹ Perus- ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen voisi kalliiden sähkösovimusten yhteydessä konkretisoitua esimerkiksi siten, että sähkön kuluttajamarkkinoilla toimivat yritykset ottaisivat aidosti huomioon kuluttaja-asiakkaidensa sovittelupyynnöt, eivätkä pitäisi vaikeassa tilanteessa olevia kuluttajia sidottuina kohtuuttoman kalliisiin sopimuksiin pelkästään muodolliseen sopimusvapauteensa vedoten.

Yritysvastuuseen voidaan toisaalta negatiivisiin ulottuvuuksiin keskittyvän kunnioittamisvelvollisuuden lisäksi liittää myös pyrkimys aktiiviseen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen tukemiseen yritysten omalla toiminnalla.²⁰² Kun omaksutaan perusoikeuksien välittömän horisontaalivaikutuksen mahdollisuus sekä ajatus yritysten laajentuvasta yhteiskuntavastuusta, voidaan katsoa, että vastuu energiaköyhyyden torjumisesta voisi kuulua julkisen vallan lisäksi jossain määrin myös sähköalan yhtiöille.

Tämän tutkielman luvussa 4.2 on käyty läpi muutamia kuluttajariitalautakunnan ratkaisuja, joissa lautakunta on päättänyt suosittamaan kalliiden

¹⁹⁸ Karhu 2022, s. 1087–1092.

¹⁹⁹ Ks. Pöyhönen 2003, s. 72–78.

²⁰⁰ Pentikäinen 2019, s. 577.

²⁰¹ Ks. luku 2.2.

²⁰² Pentikäinen 2019, s. 575–577.

sähkönmyyntisopimusten kohtuullistamista kuluttajan eduksi. Sähköyhtiöt ovat kuitenkin ilmoittaneet, etteivät ne suostu kohtuullistamaan sopimuksia. Kuluttajariitalautakunnan ratkaisut ovat luonteeltaan suosituksia, joten sähköyhtiöt voivat halutessaan jättää nämä noudattamatta ilman välittömiä oikeudellisia seuraamuksia. Kuluttajien ainoa mahdollisuus saada velvoittava päätös olisi siis viedä tapauksensa yleisen tuomioistuimen ratkaistavaksi. Kun kyseessä on yleisen edun kannalta tärkeä kysymys, jolla on myös huomattavaa ennakkopäätösarvoa, kuluttaja-asiamies voi lähteä avustamaan kuluttajaa oikeuteen, jolloin kuluttaja-asiamies ottaa myös kuluriskin vastattavakseen. Voidaankin pitää todennäköisenä, että kuluttaja-asiamies tulee viemään sähkönsopimuksen kohtuuttomuutta koskevan avustusjutun oikeuteen, mikäli yritykset eivät noudata lautakunnan ratkaisuja.²⁰³ Jää siis nähtäväksi, kuinka tuomioistuin tulee näitä tilanteita arvioimaan ja annetaanko perusoikeuksille merkitystä tuomioistuimen argumentaatiossa.

²⁰³ Ylen uutisartikkelit 4.5.2024, <https://yle.fi/a/74-20085798> ja <https://yle.fi/a/74-20085716> (vierailtu 5.5.2024).

6 Yhteenveto ja johtopäätökset

Viimeaikaisesta oikeuselämän kehityksestä voidaan nostaa esiin se seikka, että perinteisten oikeudenalojen tiukat rajanvedot ovat jossain määrin loiventuneet, minkä johdosta oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa on nykypäivänä kyettävä hallitsemaan ja yhteensovittamaan laajalti eri oikeudenaloille kuuluvia kysymyksenasetteluja. Siten on tärkeää, että oikeudenalojen välinen vuoropuhelu on mahdollisimman avointa ja monipuolista, ja että tapauskohtaisesti merkityksellinen oikeudellinen aines tunnistetaan ja otetaan huomioon yli oikeudenalarajojen. Ylipäänsä oikeusnormien tulkinnassa ja soveltamisessa on siirrytty tarkkarajaisten sääntöjen soveltamisesta enemmän kohti tilanneherkkää ja moniarvoista tarkastelua.²⁰⁴ Tilanneherkässä tarkastelussa otetaan huomioon mahdollisimman kokonaisvaltaisesti oikeussuhteen osapuolten intressit muun muassa perusoikeusjärjestelmän näkökulmasta. Tilanneherkkä tarkastelu merkitsee myös esimerkiksi oikeussuhteessa vallitsevien tosiasiallisten valta-asetelmien tunnistamista ja huomioonottamista. Tilanneherkkyyttä ei tule kuitenkaan ylikorostaa sillä tavoin, että unohdettaisiin vaatimukset oikeudellisen ratkaisutoiminnan kontrolloitavuudesta ja ennakoitavuudesta.

Oikeudenalojen vuoropuhelu ja tilanneherkkä tarkastelu näkyvät muun muassa siinä, kuinka perusoikeuksien merkitys on kasvanut yksityisten oikeussuhteiden tarkastelussa. Tässä tutkielmassa olen pyrkinyt hahmottelemaan perusoikeuksien merkitystä kuluttajien solmimien sähkönmyyntisopimusten kontekstissa erityisesti kuluttajansuojalain mukaisen kohtuuttomuuden näkökulmasta. Luvussa 5 on osoitettu, että sähkön saatavuus voi olla edellytyksenä useiden yksilön perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiselle. Sähkön on useassa yhteydessä todettu olevan keskeinen resurssi ihmisten perustarpeiden tyydyttämiseksi ja jopa ihmisarvoisen elämän edellytys. Nämä havainnot puoltavat vahvasti sitä, että sähkön saanti olisi myös Suomessa pyrittävä turvaamaan kaikille, etenkin heikoimmassa asemassa oleville ihmisille. Sähkön saatavuuden varmistamisen ohella on kuitenkin pidettävä huoli myös siitä, ettei toimenpiteillä puututa liiaksi sähköyhtiöiden perusoikeuksiin

²⁰⁴ Lämsineva 2002, s. 18–25; Lavapuro 2009, s. 275–285.

suojattuihin intresseihin, kuten omaisuudensuojaan, sopimusvapauteen sekä elinkeinovapauteen.

Sähkön luonne välttämättömyyshyödykkeenä on tunnistettu laajalti kotimaisessa keskustelussa ja käytännössä, esimerkiksi kuluttajariitalautakunnan tuoreessa sähkösopimusten kohtuuttomuutta koskevassa ratkaisukäytännössä (ks. luku 4.2). Sähkön saantiin liittyviä perus- ja ihmisoikeuslottuvuusia ei kuitenkaan ole juurikaan tunnistettu tai ainakaan nostettu esiin. Kun sähkön argumentoidaan olevan ihmisille välttämätön perustarve, olisi tässä yhteydessä nähdäkseni perusteltua tuoda esiin se, mikä merkitys välttämättömyydellä on perusoikeusjärjestelmän näkökulmasta.

Lukuisien perus- ja ihmisoikeuskytkentöjen voidaan nähdä osoittavan, että kohtuuttoman kalliit sähkösopimukset voivat uhata jopa kuluttajien perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. Näin ollen kuluttajien kohtuullistamisvaatimukset olisi otettava vakavasti, myös sähköyhtiöiden toimesta. Perusoikeuksien välittömän horisontaalivaikutuksen sekä yritysten yhteiskuntavastuun voidaan katsoa edellyttävän, että sähköyhtiöt huolehtisivat vähintäänkin siitä, etteivät ne toimillaan loukkaa kuluttajien perusoikeuksia. Yritysvastuun voidaan toisaalta nähdä puoltavan myös sitä, että sähköyhtiöt osallistuisivat myös aktiivisilla toimillaan muun muassa energiaköyhyyden torjumiseen.

Kansainvälisten ihmisoikeussopimusten sekä EU-oikeuden kontekstissa sähkön saatavuuden merkityksestä on puhuttu huomattavasti kotimaista käytäntöä enemmän. Osasyynä kotimaisen keskustelun vähäisyydelle voi olla se, että Suomessa sähkömarkkinoita ei ole ennen vuoden 2022 energiakriisiä pidetty kovinkaan ongelmallisina. Sähkön hinta on pysynyt vakiintuneesti melko alhaalla ja energiaköyhyyden tilastoissa Suomi on korostunut ainoastaan ilmiön vähäisyyden vuoksi.²⁰⁵ Energiakriisin myötä energiaköyhyys on kuitenkin nostanut päätään myös Suomessa²⁰⁶ ja Euroopan komissio onkin suosittanut kaikkia jäsenvaltioita ottamaan energiaköyhyyden käsitteen osaksi kansallista lainsäädäntöä.²⁰⁷ Kun Suomessa lähdetään pohtimaan kansallista energiaköyhyyden käsitettä ja mahdollista

²⁰⁵ Commission staff working document – Report on access to essential services in EU 2023, s. 23–24.

²⁰⁶ Tuorila 2024.

²⁰⁷ Komission suositus (EU) 2023/2407.

energiaköyhyysstrategiaa, olisi tässä yhteydessä oiva mahdollisuus vaikuttaa tuomalla mukaan keskusteluun sähkön saatavuuden perus- ja ihmisoikeuslottuvuudet. Keskustelussa olisi syytä korostaa esimerkiksi kohtuuhintaisen sähkön saatavuuden tärkeyttä perusoikeuksien kannalta.

Välttämättömyyshyödykkeiden saatavuuden tukemiseen voidaan liittää myös laajempia ympäristöön ja yhteiskuntaan kytkeytyviä kysymyksiä, kuten vihreään ja digitaaliseen siirtymään liittyvät EU:n yhteiset tavoitteet.²⁰⁸ Myös tällaiset seikat puoltavat entisestään sitä, että välttämättömyyshyödykkeiden saatavuuden turvaaminen on otettava erityisen vakavasti myös päätöksentekijöiden toimesta. Perus- ja ihmisoikeuksilla argumentointia voidaan käyttää apuna myös välttämättömyyshyödykkeitä koskevassa poliittisessa päätöksenteossa.

Kalliiden sähkönmyyntisopimusten kohtuuttomuutta ei ole vielä toistaiseksi arvioitu tuomioistuinten toimesta. Kuluttaja-asiamies on kuitenkin aikonut hakea tuomioistuimesta ratkaisua sellaisissa sähkön kohtuuttomuustapauksissa, joilla on suuri ennakkopäätösarvo. Jäämme siis suurella mielenkiinnolla odottamaan, kuinka sähkönmyyntisopimusten kohtuuttomuutta tullaan tuomioistuimessa arvioimaan ja millä tavoin se eroaa kuluttajariitalautakunnan arvioinnista. Erityisen kiinnostavaksi jää kysymys siitä, annetaanko perusoikeusnäkökulmille merkitystä tuomioistuimen harkinnassa.

²⁰⁸ Commission staff working document – Report on access to essential services in EU 2023, s. 8.